T.C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Politikası Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

2000 Yılı Sonrası Türk Tarım Politikalarının Değişimi ve Bir Alan Çalışması: Kırklareli İli Örneği

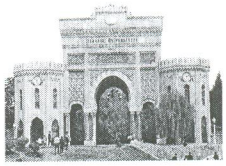
TAHA EĞRİ

2501091221

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Halil TUNALI

İSTANBUL – 2011

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **İKTİSAT POLİTİKASI** Bilim Dalında ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2501091221** numaralı **TAHA EĞRİ'nin** hazırladığı **"2000 YILI SONRASI TÜRK TARIM POLİTİKALARININ DEĞİŞİMİ VE BİR ALAN ÇALIŞMASI: KIRKLARELİ İLİ ÖRNEĞİ"** konulu **YÜKSEK LİSANS/** ~~DOKTORA TEZİ~~ ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **11.10.2011 SALI** günü saat: **11.00' de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ....Kabul.....'ne **OYBİRLİĞİ /~~OYÇOKLUĞUYLA~~** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
PROF.DR.AHMET İNCEKARA	Kabul	
PROF.DR.ZEKAİ ÖZDEMİR	Kabul	
PROF.DR.YUSUF TUNA	KABUL	
DOÇ.DR.BAHAR ŞANLI	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.HALİL TUNALI	Kabul	

Adres: Besim Ömerpaşa Caddesi Kaptan-ı Derya Sokağı 34452 Beyazıt/İstanbul
Tel: 0212 440 00 00 / 14219-14220-14221-14222-14226-14227-14243
Fax: 0212 440 03 40 e-mail: sbe@istanbul.edu.tr

2000 Yılı Sonrası Türk Tarım Politikalarının Değişimi ve Bir Alan Çalışması: Kırklareli İli Örneği

Taha EĞRİ

ÖZ

Tarım politikaları, tarım sektörünün gelir düzeyinin yükseltilmesi, yapısal sorunlarının çözümlenmesi ve gıda arzının sürekliliğinin sağlanması gibi amaçlara ulaşabilmek için farklı araçların kullanılmasını kapsamaktadır. 2000 yılı sonrasında hayata geçirilen tarım reformu çalışmaları nedeniyle Türkiye'de tarım politikaları açısından yeni bir dönemden bahsetmek mümkündür. Bu çalışmada bahsedilen yeni dönemde hayata gerilen politikalar geçmiş dönemler ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmek istenmektedir. 2000 sonrasında ürün bazlı ve fiyata dayalı destekleme sisteminden alan bazlı ve doğrudan gelir desteğine dayanan yeni sisteme geçilmiştir. Bu geçiş ile devletin tarım sektörü üzerindeki etkisinin azaltılması ve tarım ürünlerinin piyasa mekanizması içerisinde yer alması amaçlanmaktadır. Ayrıca mevcut değişimlerden tarımsal işletmelerin nasıl etkilendiğini ve çiftçilerin değişime bakış açılarının tespit edilmesi için Kırklareli'nde yüz yüze görüşme yöntemi kullanılarak bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda genel olarak çiftçilerin 2000 yılı sonrasında uygulanan politikalardan memnun olmadıkları ve politika değişiminin farkında olmadıkları görülmüştür.

2000 Yılı Sonrası Türk Tarım Politikalarının Değişimi ve Bir Alan Çalışması: Kırklareli İli Örneği

Taha EĞRİ

ABSTRACT

Agricultural policies use different instruments in order to achieve different objectives such as increasing the level of agricultural sector income, solving the structural problems in sector and ensuring the continuity of supply of food. It is possible to talk about 2000s as a new era in which the agrarian reform was implemented in terms of agricultural policies in Turkey. In this study, policies which are implemented in the new era mentioned will be evaluated in comparison with previous periods. After 2000, a new agricultural support scheme which is area based and directs income system differ from price and product based system has been launched. By this transition, it is aimed to reduce the impact of the state on agricultural sector and also develop the market mechanism for agricultural products. In addition, a survey was carried out to determine the effect of changes in agricultural business and also it was tired to understand the perspectives of the farmers to the changing policies by using face-to-face interview method. As a result of research, in general, farmers are not satisfied with the policies implemented after 2000, and were not aware of the policy changes.

ÖNSÖZ

Tarımsal faaliyet toplumların beslenmesi açısından tarih boyunca önemli bir konumda yer almış, gelecekte de kuşkusuz bu önemini sürdürecektir. Ancak yapısal özellikleri nedeniyle birçok dönemde devlet politikalarının temel uygulama alanlarından biri olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti de kurulduğu günden itibaren tarım sektörüne yönelik olarak politikalar ve araçlar geliştirmiştir. Bu araçlar dönemlerin siyasi ve iktisadi tercihlerine göre farklılıklar göstermiştir. Neoliberal politikaların ağırlığının arttığı 2000'li yıllara geldiğinde ise tarım sektörünün yapısal reformlar ve politika dönüşümleri şeklinde daha fazla ele alındığı görülmektedir. Yaşanan ekonomik krizlerin ve uluslararası kuruluşların da etkisiyle tarım sektörü reform kapsamına alınmış, piyasa merkezli bir üretim ve fiyat oluşum mekanizması kurulmak istenmiştir.

Bu çalışma, tarım sektörünün önemi göz önünde bulundurarak 2000 yılı sonrasında yaşanan dönüşümleri anlamayı ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Literatür araştırması ve verilerin değerlendirilmesi yoluyla son on yıllık dönem önceki dönemlere göre karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmaların yanında tezin son kısmında ise tarımsal işletmelerin meydana gelen değişimler üzerine tepkilerini ve farkındalık düzeylerini belirlemek amacı ile Kırklareli'nde gerçekleştirilen alan çalışması yer almaktadır. Çalışma hazırlanırken genel olarak tarım sektörü verilerinin eksikliği ve tutarsızlığı problemi ile karşılaşılmıştır.

Çalışmada desteğini esirgemeyen İktisat Bölüm Başkanı Prof. Dr. Ahmet İncekara, danışmanım Yrd. Doç. Dr. Halil Tunalı ve Kırklareli Üniversitesi Rektörü Mustafa Aykaç'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmanın hazırlanma sürecinde teknik konularda yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Lütfi Sunar, Dr. Mustafa Otrar, Arş. Gör. Hüseyin Burgazoğlu ve Arş. Gör. M. Hüseyin Mercan'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca alan araştırması sırasında destekleri ile çalışmayı kolaylaştıran Dr. Fikri Terzioğlu, Arş. Gör. Yasin Güngören, Fethi Kaya ve burada isimlerini zikredemediğim kamu kurum ve kuruluşlarında görevli çalışanlara teşekkür ederim. Kuşkusuz çalışmada en büyük teşekkürü maddi ve manevi olarak sürekli yanımda olan eşim ve ailem hak etmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖZ iii
ABSTRACT iv
ÖNSÖZ v
İÇİNDEKİLER vi
ŞEKİLLER LİSTESİ ix
TABLOLAR LİSTESİ x
KISALTMALAR LİSTESİ xvii
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 4
TARIM POLİTİKALARI: KURAMSAL ARKA PLAN 4
1.1 İktisat Politikası Tanımı, Unsurları ve Amaçları 4
1.2 İktisat Politikaları Çerçevesinde Tarım Politikaları 7
1.2.1 Tarımsal Faaliyet ve Özellikleri 8
1.2.2 Tarım Politikalarının Tanımı, Amaçları ve Araçları 12
1.2.2.1. Tarımsal Fiyat Politikaları ve Fiyat Teorileri 15
1.1.2.1.1 Cobweb (Örümcek Ağı) Teoremi 15
1.1.2.1.2 King Kanunu 19
1.1.2.1.3 Arz ve Talep Faktörleri Üzerinden Fiyatlara Müdahale 20
1.1.2.1.4 Ürün veya Girdi Fiyatlarına Müdahale 23
1.2.2.2. Strüktürler Politikası 25
1.2.2.3. Sosyal Politika 25
1.3 Tarım Politikaları İçin Uluslararası Arka Plan: Ekonomik Küreselleşme ve Tarım Politikaları Üzerine Etkileri 26
1.3.1 Dünya Ticaret Örgütü: GATT'tan DTÖ'ye. 27
1.3.1.1 Doha Kalkınma Turu 30
1.3.1.2 Doha Kalkınma Turu Açısından Tarım Politikaları 33
1.3.1.3 Doha Kalkınma Turu Tarım Müzakereleri ve Türkiye 34
1.3.2 Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası 37
İKİNCİ BÖLÜM 40
TÜRKİYE EKONOMİSİ'NDE TARIM SEKTÖRÜNÜN YERİ 40
2.1. Genel Makroekonomik Göstergeler 40
2.1.1. Tarım Sektörünün Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçerisindeki Payı 40

2.1.2. Tarımın İstihdam İçerisindeki Payı 45
2.1.3. Tarım Sektörünün Dış Ticaret İçerisindeki Payı 49
2.2. Türkiye'de Tarımsal Yapı 51
2.2.1. Tarım Sektörünün Fiziksel Yapısı 51
2.2.2. Tarım Sektörünün İşletme Yapısı 54
2.2.3. Tarım Sektörünün Üretim Yapısı 59
2.2.3.1. Bitkisel Üretim 60
2.2.3.1.1. Bitkisel Üretimde Arazi Kullanımı 60
2.2.3.1.2. Bitkisel Üretim Miktarları 62
2.2.3.1.3. Bitkisel Üretim Değerleri 67
2.2.3.1.4. Bitkisel Üretimde Kendine Yeterlilik 70
2.2.3.2. Hayvansal Üretim 74
2.2.3.3. Ormancılık 81
2.2.3.4. Su Ürünleri Üretimi 86
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 89
TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI 89
3.1. Türk Tarım Politikalarının Tarihsel Evrimi 93
3.1.1. Kuruluş Yılları (1923–1929) 93
3.1.2. Devletçilik Dönemi (1930–1945) 95
3.1.3. Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrat Parti Yılları (1946–1960) 96
3.1.4. Planlı Dönem (1963–1980) 98
3.1.5. Serbestleşme Dönemi: (1980–1990) 101
3.2. Küreselleşme Dönemi: 1990–2000 Yılları Arası Uygulanan Tarım Politikaları 104
3.2.1. Pazar Fiyatı Destekleri 106
3.4.1.1. Destekleme Alımları 106
3.4.1.2. Fark Ödemesi (Prim Destekleri) 108
3.4.1.3. Dış Ticaret Önlemleri 108
3.2.2. Dolaylı Gelir Destekleri 111
3.2.2.1. Girdi Destekleri 111
3.2.2.2. Kredi Desteği 113
3.2.3. Doğrudan Gelir Destekleri 114
3.2.4. Genel Hizmetler 114
3.2.5. 1990–1999 Dönemi Tarım Politikalarının Genel Bir Değerlendirmesi 115

3.3. 2000 Sonrası Uygulanan Tarım Politikaları 119
3.3.1. Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) 120
3.3.2. Alan Bazlı Tarımsal Destekler 123
3.3.3. Prim Destekleri.....128
3.3.4. Hayvancılık Destekleri.....129
3.3.5. Alternatif Ürün Destekleri 131
3.3.6. Kırsal Kalkınma Destekleri.....133
3.3.7. Tarım Sigortası Desteği 134
3.3.8. Tarımsal Amaçlı Diğer Destekler.....136
3.3.9. 2000 Sonrası Tarım Politikalarının Değerlendirilmesi.....137
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....145
2000 YILI SONRASI TARIM POLİTİKALARININ DEĞİŞİMİ ÜZERİNE BİR ALAN ÇALIŞMASI: KIRKLARELİ İLİ ÖRNEĞİ 145
4.1. Araştırmanın Yöntemi.....145
4.1.1. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları.....145
4.1.2. Ana Kütle ve Örneklem 146
4.1.3. Verilerin Toplanması 147
4.2. Araştırmanın Hipotezleri.....147
4.3. Araştırmanın Bulguları.....149
4.3.1. Frekans Tabloları.....149
4.3.2. Çapraz Tablolar 173
4.3.3. Ki-Kare (Chi-Square) Hipotez Testleri ve Tabloları.....179
SONUÇ 186
KAYNAKÇA 193

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Yörüngeye Bağlı Dalgalanma 16
Şekil 2: Açılan dalgalanma 17
Şekil 3: Kapanan Dalgalanma 19
Şekil 4: Ekim Alanlarının Sınırlandırılması.....21
Şekil 5: Destekleme Alımları 22
Şekil 6: Fiyat Farkının Ödenmesi.....23
Şekil 7: Genel ve Tarım Sektörü Büyüme Hızı.....45
Şekil 8: Tarımın Toplam İstihdam İçerisindeki Payı.....48
Şekil 9: Bitkisel Üretim 2009–2010 66
Şekil 10: 2009-2010 Bitkisel Üretim Değerleri (Milyar TL).....67
Şekil 11: Tahıllar Ve Diğer Bitkisel Ürünler Seçilmiş Ürünlerin Yeterlilik Dereceleri (%) 72
Şekil 12: Meyveler, Sert Kabuklular Ve İçecek Bitkileri Seçilmiş Ürünlerin Yeterlilik Dereceleri (%).....73
Şekil 13: Sebzeler Grubu Seçilmiş ürünlerin yeterlilik dereceleri (%) 74
Şekil 14: Orman alanları dağılımı, 1973, 1999, 2005, 2009.....84
Şekil 15: 1990–1999 Yılları Üretici Destek Tahmini Değerleri 118
Şekil 16: 1990–1999 Toplam Destek Tahmini (TSE) değerleri.....119
Şekil 17: 2000–2009 Yılları PSE % Değişimi 140
Şekil 18: 2000–2009 Yılları TSE % Değişimi 141
Şekil 19: 1990–2009 Dönemi Türkiye TSE Değişimi (%).....142
Şekil 20: 1990–2009 Dönemi Türkiye PSE Değişimi (%) 143

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1963–2000 Arası Planlı Dönemlerde Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) Büyüme Oranları ile Tarım ve Sanayi Sektörlerinin GSMH' deki Payları (1987 Sabit Fiyatlarla) 42

Tablo 2: 1923–2008 Yılları Arasında Gerçekleşmiş Bazı Tarımsal Göstergeler.....44

Tablo 3: Cumhuriyet'in İlk Yıllarından 1980 Dönemine Kadar Seçili Yıllarda Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Yapısı, % 46

Tablo 4: İstihdam Edilen Nüfusun İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (Bin Kişi 15+).....47

Tablo 5: Genel Sektörlere Göre Dış Ticaret Rakamları.....50

Tablo 6: Tarım ve Orman Alanları (Bin Hektar).....52

Tablo 7: Arazi Kullanımına Göre Sulanan Ve Sulanmayan Arazi (%) 53

Tablo 8: Arazi Büyüklüğüne Göre İşletme Sayısı ve Arazi Dağılımı 56

Tablo 9: Türkiye'de Tarım İşletmesi Sayısının ve Toplam Tarım Arazisinin Arazi Genişlik Gruplarına Göre Dağılımı, % 57

Tablo 10: Tarım İşletmelerinin Faaliyet Türüne Göre Dağılımı 58

Tablo 11: AB Tipoloji Sınıflandırmasına Göre Türkiye'deki Tarım İşletmelerinin % Dağılımı.....59

Tablo 12: Tarım Alanlarının Kullanımına Göre Dağılımı (bin ha) 61

Tablo 13: Seçilmiş Bazı Ürünlerin Yıllık Üretim Miktarları (Bin Ton).....63

Tablo 14: 2006-2010 Yılları Bitkisel Üretim Değerleri 68

Tablo 15: 2010 Yılı Ana Ve Alt Gruplara Göre Bitkisel Üretim Değerleri ve Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranları 70

Tablo 16: Seçilmiş Bazı Türlere Göre Hayvan Sayısı.....77

Tablo 17: Tür Ve Irklarına Göre Büyükbaş Ve Küçükbaş Kesilen Hayvan Sayısı Ve Et Üretim Miktarları 78

Tablo 18: Ana Gruplara Göre Hayvansal Ürün Değerleri Ve Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranları 79

Tablo 19: Yıllar İçerisinde Hayvansal Üretim Değerleri.....80

Tablo 20: Yıllar İçerisinde Kümes Hayvan Sayısı ve Hayvansal Üretim Miktarları.81

Tablo 21: 2008 Yılı Sonu İtibariyle Türkiye Orman Envanter Sonuçları.....82

Tablo 22: Türkiye Ulusal Orman Envanter Sonuçlarının Alan Açısından Karşılaştırılması.....83

Tablo 23: Orman Alanları Dağılımı, 1973, 1999, 2005, 2009. 84

Tablo 24: İbreli Ağaç Odunları Üretimi, 2000-2009.....85

Tablo 25: Yapraklı Ağaç Odunları Üretimi, 2000-2009.....86

Tablo 26: Su Ürünleri Üretimi, İhracatı, İthalâtı ve Tüketimi 87

Tablo 27: Destekleme Alımları Yoluyla Yapılan Sübvansiyonlar (Milyon $) 107

Tablo 28: Çeşitli Ürünlere Verilen Fark Ödemesi Miktarları (prim) (Milyon $).....108

Tablo 29 İhracat Sübvansiyonu Verilen Ürünler ve Bütçe Harcamaları (1000 $) ...110

Tablo 30 Türkiye'de Yıllara Göre Kimyevi Gübreye Verilen Sübvansiyon (Destek) Miktarları (Milyon $) 112

Tablo 31: Tarım Kredi Sübvansiyonu (1000 $) 113

Tablo 32 Üreticilere Ödenen Doğrudan Destek Miktarları 1990-1999 (Milyon $) .114

Tablo 33: Genel Hizmet Destekleri (1000 $) 115

Tablo 34: 1990–1999 Yılları Özelleştirilen Tarımsal KİT'ler 116

Tablo 35: Üretici Destek Tahmini (PSE) 1990-1999 (1000 $) 117

Tablo 36: 1990–1999 Toplam Destek Tahmini (TSE) değerleri.....118

Tablo 37: Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri Seyri 125

Tablo 38: Cari Mazot Gübre ve Toplam Tarım Destekleri (Milyon TL) 126

Tablo 39: Mazot ve Gübre Desteklerinin Yıllara Göre Maliyeti Karşılama Oranı % 127

Tablo 40: 2001 sonrası Dönemde Gerçekleştirilen Prim Ödemeleri (Milyon TL) ..129

Tablo 41: 2002-2010 Hayvancılık Destek Ödemeleri (Milyon TL).....130

Tablo 42: 2002-2011 Yılları Çay Budanması Bilgileri.....133

Tablo 43: 2006-2009 Dönemi Tarım Sigortası Faaliyetleri.....134

Tablo 44: Üretici Destek Tahmini (PSE) 2000-2009 (Milyon $).....139

Tablo 45: Tüketici Destek Tahmini (TSE) 2000–2009 (Milyon $).....140

Tablo 46: 2002-2011 Dönemi Tarımsal Destekler. 144

Tablo 47: Yaş Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri.....149

Tablo 48: İkamet Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri 149

Tablo 49: Katılımcıların Öğrenim Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri 150

Tablo 50: Katılımcıların Tarımsal Faaliyette Bulunma Süresi için Frekans ve Yüzde Değerleri.....150

Tablo 51: Katılımcıların Ailedeki Fert Sayısı için Frekans ve Yüzde Değerleri 151

Tablo 52: Katılımcıların Ailelerinde Tarımla Uğrasan Fert Sayısı İçin Frekans Ve Yüzde Değerleri.....151

Tablo 53: Katılımcıların Kooperatife Üyelik Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri.....152

Tablo 54: Katılımcıların Gelir Durumu İçin Frekans Ve Yüzde Değerleri 152

Tablo 55: Katılımcıların Tarım Dışı Gelir Durumu İçin Frekans ve Yüzde Değerleri 153

Tablo 56: Katılımcıların Sahip Oldukları Arazi Miktarı (Büyüklüğü) İçin Frekans Ve Yüzde Değerleri.....153

Tablo 57: Katılımcıların Arazilerine Ait Tapuya Sahip Olma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri.....154

Tablo 58: Katılımcıların Son 10 Yılda Arazilerini Kiraya Verme Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri.....154

Tablo 59: Katılımcıların Son 10 Yılda Arazi Kiralama Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri.....155

Tablo 60: Katılımcıların Son 10 Yılda Kiraladıkları Arazi Karşılığında Devlet Desteği Kullanabilme Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri.....155

Tablo 61: Katılımcıların Son 10 Yılda Sahip Oldukları Arazi Miktarında Değişim Olma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri.....156

Tablo 62: Katılımcıların Son 10 Yılda Arazi Satışı Gerçekleştirme Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri.....156

Tablo 63: Katılımcılardan Arazi Satışı Gerçekleştirme Nedeni Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri.....156

Tablo 64: Katılımcıların Çiftçi Kayıt Sistemine Kayıt Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri.....157

Tablo 65: Doğrudan Gelir Desteğinden Faydalanma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri.....157

Tablo 66 Doğrudan Gelir Desteğinden Faydalanmama Nedeni için Frekans ve Yüzde Değerleri.....158

Tablo 67: "Doğrudan Gelir Desteği Yeterli Midir?" Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri.....158

Tablo 68: Katılımcıların Tarımsal Destekleri Tarımsal Faaliyet Dışında Kullanma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri 159

Tablo 69: Katılımcıların Tarımsal Destekleri Kullandıkları Yerler için Frekans ve Yüzde Değerleri.....159

Tablo 70: "Doğrudan Gelir Desteğinin Geliri Artırıcı Etkisi Var Mıdır?" Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri 160

Tablo 71: Katılımcıların Tarım Sigortası Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri 160

Tablo 72: Katılımcıların Üretim Girdilerini Ödeme Şekli için Frekans ve Yüzde Değerleri.....161

Tablo 73: Katılımcıların Kredi Kullanım Sıklığı Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri.....161

Tablo 74: Katılımcıların Son 10 Yılda Kredi Kullanımında Meydana Gelen Değişim Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri 162

Tablo 75: Katılımcıların Son 10 Yılda Kredileri Geri Ödemede Güçlük Yaşamaları Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri 162

Tablo 76: Son 10 Yılda Kredileri Geri Ödemede Güçlük Yaşama Nedeni için Frekans ve Yüzde Değerleri 163

Tablo 77: En Önemli Görülen Destek Türü İçin Frekans ve Yüzde Değerleri 163

Tablo 78: "Tarım Politikası Neyi Amaçlamalıdır?" Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri 164

Tablo 79: Katılımcıların Son 10 yılda Desteklerden Faydalanırken Herhangi Bir Sorun İle Karşılaşma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri 164

Tablo 80: Katılımcıların Son 10 yılda Desteklerden Faydalanırken Karşılaştıkları Sorunlar için Frekans ve Yüzde Değerleri 165

Tablo 81: Tarımsal Destekler ile Alakalı Bilgi için Başvurulan Yerler Hakkında Frekans ve Yüzde Değerleri 166

Tablo 82: "Tarım Politikaları Nedeniyle Üretimi Bırakmayı Düşünür müsünüz?" değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri 166

Tablo 83: "Tarım Politikaları Nedeniyle Üretilen Üründe Değişiklik Yapmayı Düşünür müsünüz?" değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri 167

Tablo 84: Tarım Politikaları Nedeniyle 2000 yılı Sonrasında Üretilen Üründe Değişiklik Yapma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri 167

Tablo 85: Tarım Politikaları Nedeniyle 2000 yılı Sonrasında Üretilen Üründe Değişiklik Yapma Nedeni için Frekans ve Yüzde Değerleri 168

Tablo 86: 2000 yılı Sonrasında Gelirde Artış Olma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri 168

Tablo 87: 2000 yılı Sonrasında Gelirde Artış Olma Nedeni için Frekans ve Yüzde Değerleri 169

Tablo 88: "2000 yılı Öncesine Göre Tarım Politikalarında Bir Değişim Olduğunu Düşünüyor musunuz?" Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri 169

Tablo 89: Tarım Politikalarında Meydana Gelen Değişikliklerden Zamanında Ve Yeterli Derecede Haberdar Olma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri 170

Tablo 90: "Sizce Devlet Çiftçinin Sorunlarına Yönelik Politika Geliştirebiliyor mu? Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri 170

Tablo 91: "2000 Yılı Sonrasında Uygulanan Politikalardan Memnun Musunuz?" Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri 171

Tablo 92: 2000 Yılı Sonrası Uygulanan Tarım Politikalarından Memnuniyetsizlik Nedeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri 171

Tablo 93: Ankete Katılan Çiftçilerin Gelir Durumu Değişkenine Göre Son 10 Yılda Kredi Kullanımlarındaki Değişim Durumu.....173

Tablo 94: 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Değişiklik Düşüncesi Değişkenine Bağlı Tarım Politikası Amacı Ne Olmalıdır Değişkeni Arasındaki Dağılım.....174

Tablo 95: 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Değişiklik Düşüncesi Değişkenine Bağlı Son 10 Yılda Sorunla Karşılaşma Değişkeninin Dağılımı 175

Tablo 96: 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Değişiklik Düşüncesi Değişkenine Bağlı Devlet Desteklerinde Meydana Gelen Değişimlerden Zamanında ve Yeterli Haberdar Olma Değişkeninin Dağılımı 175

Tablo 97: 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Değişiklik Düşüncesi Değişkenine Bağlı 2000 Yılı Sonrası Tarım Politikaları Memnuniyeti Değişkeninin Dağılımı.....176

Tablo 98: 2000 Yılı Sonrası Tarım Politikaları Memnuniyet Durumu Değişkenine Bağlı Kredileri Geri Ödemede Güçlük Yaşama Değişkeninin Dağılımı.....177

Tablo 99: 2000 Yılı Sonrası Tarım Politikaları Memnuniyet Durumu Değişkenine Bağlı Son 10 Yılda Önceki Yıllara Göre Tarım Gelirinde Bir Artış Meydana Gelme Değişkeninin Dağılımı 177

Tablo 100: Devlet Desteklerinden Faydalanırken Sorun İle Karşılaşma Değişkenine Bağlı Kredileri Geri Ödemede Güçlük Yaşama Değişkeninin Dağılımı.....178

Tablo 101: Devlet Politikaları Nedeniyle Üretimi Bırakma Düşüncesinin Kredileri Geri Ödemede Güçlük Yaşama Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları 179

Tablo 102: Son 10 Yılda Arazi Satışı Gerçekleştirme Durumunun Devlet Politikaları Nedeniyle Üretimi Bırakma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları 179

Tablo 103: Son 10 Yılda Devlet Desteklerinden Faydalanırken Bir Sorun İle Karşılaşma Durumunun Devlet Politikaları Nedeniyle Üretimi Bırakma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları 180

Tablo 104: Son 10 Yılda Sahip Olunan Arazi Miktarında Değişim Olma Durumunun Tapu Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları.....181

Tablo 105: Son 10 Yılda Devlet Desteklerinden Faydalanırken Bir Sorun İle Karşılaşma Durumunun Tapu Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları 181

Tablo 106: Son 10 Yılda Arazi Satışı Gerçekleştirme Durumunun Son 10 Yılda Tarım Kredisi Kullanımında Değişiklik Olma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları 182

Tablo 107: 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Bir Değişiklik Olduğu Düşüncesinin Yaş Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları 183

Tablo 108: Kredileri Geri Ödemede Güçlük Yaşama Değişkeninin Gelir Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları 183

Tablo 109: 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Bir Değişiklik Olduğu Düşüncesinin Son 10 Yılda Sahip Olunan Arazi Miktarında Değişim Olma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları.....184

Tablo 110: 2000 Sonrası Uygulanan Politikalardan Memnuniyet Değişkeninin Son 10 Yılda Sahip Olunan Arazi Miktarında Değişim Olma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları..185

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
A.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
ARIP	Agricultural Reform Implementation Project (Tarım Reformu Uygulama Projesi)
Ar-Ge	Araştırma geliştirme
a.y.	Yazara ait son zikredilen yer
BM	Birleşmiş Milletler
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
C.	Cilt
ÇATAK	Çevre Amaçlı Tarımsal Alanların Korunması
ÇKS	Çiftçi Kayıt Sistemi
DGD	Doğrudan Gelir Desteği
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
Ed.	Editör
FAO	Food and Agriculture Organization (Gıda ve Tarım Örgütü)
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi

GATT	General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GYÜ	Gelişme Yolundaki Ülke
ha	hektar
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İTO	İstanbul Ticaret Odası
ITO	International Trade Organization (Uluslararası Ticaret Örgütü)
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülü
NAMA	Non-Agricultural Market Access
OECD	Organisation of Economic Cooperation and Development
OTP	Ortak Tarım Politikası
PSE	Üretici Destek Tahmini (Product Support Estimate)
S.	Sayı
s.	Sayfa / Sayfa aralığı
TARSİM	Tarım Sigortaları Havuz Sistemi
TEAE	Tarımsal Ekonomi Araştırma Vakfı
TRIPS	Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights
TRUP	Tarım Reformu Uygulama Projesi
TSE	Toplam Destek Tahmini (Total Support Estimate)
TÜGEM	Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü

TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği
WTO	World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)
vb.	Ve benzeri
v.d.	Üç veya üçten çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler

GİRİŞ

Tarım, toprağın ve tohumun birlikte kullanarak bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi ve üretilen bu maddelerin çeşitli düzeylerde işlenmesidir. Tanımı itibari ile tarımsal faaliyet doğa koşullarına bağlıdır ve bu bağımlılık üretim riskini ve belirsizlikleri artırmakta, üretimin kesikli ve mevsimsel olarak farklılaşmasına neden olmaktadır. Üretimin sürekli ve belirli bir ölçekte gerçekleştirilememesi ise tarım sektöründe maliyetleri olumsuz etkilemektedir.

Tarımın doğa koşullarına bağlılığı ve yapısal özellikleri ile diğer sektörler karşısındaki durumu bütün ülkeler için tarım sektörünü problemli hale getirmiştir. Sektörün içerisinde bulunduğu bu durum nedeniyle ekonomik sistemlerden bağımsız olarak devlet desteklerine sürekli ihtiyaç duymuştur. Tarımsal işletmeler ülke, siyasi rejim veya ekonomik sistem fark etmeksizin devletler tarafından destekleme kapsamında ele alınmış ve farklı araçlar geliştirilerek diğer sektörlere göre refah düzeyi korunmaya çalışmışlardır. Bu amaçla gerçekleştirilen destekleme araçları ise ekonomik gelişmişlik düzeyine ve ekonomi-politik sisteme göre ise farklılıklar arz etmiştir.

Tarım politikaları, tarım kesiminin genel ekonomideki yerini, tarımsal nüfusun gelirinin hangi düzeyde olması gerektiğini, fiyatlardaki dalgalanmaların hangi yollarla kontrol edilebileceğini araştırmakta ve bu yolla tarım ürünlerinin üretimi, fiyatlandırılması, pazarlanması ve arz ve talebi arasındaki dengesizliğin giderilmesini amaçlamaktadır. Aynı zamanda, kırsal toplum refahını yükseltmek, çiftçilerin ekonomik yaşantılarını iyileştirmek, tarımsal kaynakları etkin ve rasyonel şekilde kullanmak, tarımsal üretimi kamu yararına düzenlemek, tüketicilere nitelikli ve uygun fiyatla ürünler sunmak v.b. amaçlarla önlemler almaktadır.

Türkiye'de kurulduğu günden bu güne kadar ki geçen zaman içerisinde farklı tarımsal politikalar kullanarak tarım sektörü üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. 2000 yılı sonrasında ise Dünya Bankası kredisi ile hayata geçirilen "Tarım Reformu Uygula Projesi" çerçevesinde yapılan çalışmalar ile tarım sektöründe yapısal değişiklikler öngören politikalar izlenmiştir. "2000 Sonrası Türk Tarım

Politikalarının Değişimi ve Bir Alan Çalışması: Kırklareli İli Örneği" başlıklı bu çalışmada Türkiye'nin 2000 yılı sonrasında uygulamaya koyduğu tarım politikalarının gelişimi ve daha önceki yıllara göre oluşan farklılıkları ele alınmaktadır. Aynı zamanda çalışmanın son kısmında Kırklareli'nde gerçekleştirilen alan araştırması ile çiftçi-tarım politikaları ilişkisi ele alınmak amaçlanmaktadır. Bu çalışmada öncelikle literatür taraması yoluyla elde edilen bilgiler ve Türkiye İstatistik Kurumu, Devlet Planlama Teşkilatı, Food and Agriculture Organization of the United Nations gibi kurumlardan alınan veriler değerlendirilmiş, bunun yanında ise bu tez çalışması için gerçekleştirilen anket yoluyla elde edilen sonuçlar kullanılmıştır.

Tarım sektörü bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık ve balıkçılık gibi geniş bir alanı ve birçok alt sektörü kapsamaktadır. Tarım politikaları ise yine aynı şekilde üretim, pazarlama, destekleme ve küresel piyasalarda rekabetçilik gibi birçok konuyu içermektedir. Ancak bu çalışma, kapsam-zaman ve yer kısıtları nedeniyle tarım sektöründe bitkisel üretim ve tarım politikaları boyutunda ise destekleme politikaları ile sınırlandırılmıştır.

Tezin birinci bölümünde araştırma konusuna temel olabilecek kuramsal konular incelenmiştir. Bu bağlamda tarım ve tarımsal faaliyetin özellikleri, tarım politikaları ve bir kolu olduğu iktisat politikaları ile tarım politikaları üzerinde etkili olan uluslararası arka plan değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, tarım sektörünün Türkiye ekonomisi içerisindeki konumu verilmeye çalışılmıştır. Tarım politikalarının değerlendirilmesi açısından tarım sektörünün ekonomi içerisindeki payı kuşkusuz göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle tarımsal işletmelerin ekonomik performanslarını değerlendirmek için, tarımın istihdam, milli gelir ve dış ticaret içerisindeki payları incelenmiştir. Diğer taraftan tarım sektörünün gelişim düzeyinin ve kapasitesinin belirlenmesi amacı ile sektör fiziksel, işletme ve üretim yapısı şeklinde üç başlık altında değerlendirilmiştir.

"Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları" başlıklı üçüncü bölüm ise Türk tarım politikalarının geçmişten günümüze ele alındığı bölümdür. Bu bölümde tarım politikalarındaki gelişmeler iktisadi veya siyasi olaylar ile şekillenen dönemler

altında irdelenmiştir. Çalışmanın amacı çerçevesinde karşılaştırma yapabilmek adına 1990-2000 sonrası dönem diğer dönemlere göre daha detaylı olarak incelenmiştir. Bölümün sonunda ise 2000 yılı sonrasında uygulanan politikalar ve sonuçları değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde Kırklareli'nde gerçekleştirilen alan çalışmasına yer verilmiştir. Politika değişimlerinin çiftçilere yansıması ve onların politikalar ile olan etkileşimi politika başarısı için önemlidir. Bu bağlamda 2000 sonrası meydana gelen politika değişiminin tarımsal işletmeler üzerindeki yansımalarının tespit edilmesi ve çiftçilerin politika değişimleri hakkındaki farkındalık durumlarını belirlemek amacı ile bu çalışma tasarlanmıştır. Araştırmada yüz yüze görüşme yöntemi kullanılarak çoktan seçmeli sorulardan oluşan anket uygulaması yapılmıştır. Bu araştırma kapsamında çiftçilerin 2000 sonrası uygulanan politikalardan memnuniyetleri ve farkındalıklarının belirlenmesi yanında, politikaların son 10 yıllık süreçte işletmelerinde değişikliklere yol açıp açmadığı sorusuna cevap aranmaktadır. Anket çalışmasının değerlendirilmesinde SPSS 15.0 programından faydalanılarak belirlenen hipotezler Ki-Kare (Chi-Square) yöntemiyle test edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
TARIM POLİTİKALARI: KURAMSAL ARKA PLAN

1.1 İktisat Politikası Tanımı, Unsurları ve Amaçları

Mikro düzeyde bireylerin veya makro düzeyde kurumların ve devletlerin, aldıkları iktisadî kararları, içerisinde bulundukları ekonomik şartları iyileştirmek ve istikrarlı hale getirmek için aldıkları söylenebilir. Bu tür alınan kararları genel olarak iktisat politikaları başlığı altında toplamak mümkündür.

İktisat politikası kavramını tam olarak anlamak için öncelikle "politika" kavramını ele alınacak olunursa; politika, "belli bir amaca ulaşmak için karar alınması ve bu kararın uygulanması" olarak tarif edilebilir.[1] Politika kavramı genel olarak toplumu oluşturan unsurlar arası ilişkilerin ve sosyal hayatın düzenlenmesi, yönlendirilmesi ve şekillendirilmesi çabalarını özel olarak bu belirlenmiş amaçlara yönelik faaliyetleri kapsar.[2] Formüle edilmiş bir politika ise, karar alma gücünü elinde bulunduranların bununla yapmak istediklerinin ilan edilmesi anlamına gelir ve bu şekilde politika eylem için bir çerçeve oluşturur.[3]

Politik iktisat kavramı ise, siyasî olanla iktisadî olan kararların bu iki ilim alanının unsurlarından yararlanarak bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Politik iktisat bu birliktelik yoluyla devletin ekonomik rolünü belirlemek, açıklamak ve düzenlemek için kurallar oluşturan bir bilimdir. Bu ortak alanın genişliği ülkelerin kurumsal yapısının gelişmişliğine bağlı olarak değişmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bu alan genişlemekte, yapısal ve kurumsal düzenlemelerini tamamlamış olan ülkelerde ise bu alan daha sınırlı kalmaktadır.[4]

Buradan yola çıkarak İktisat Politikası kavramını tanımlamak gerekirse kısaca; "belli iktisadî amaçlara ulaşmak için karar alınması ve bu kararın

[1] Vural Fuat Savaş, **Politik İktisat**, Tıpkı 6. Baskı (Bsk), İstanbul, Beta Yayınları, 2008, s. 13.
[2] Hüsnü Erkan, **Ekonomi Politikasının Temelleri**, 2. Bsk., İzmir, Aydın Yayınevi, 1990, s. 6.
[3] M. Hanifi Aslan, **Makro İktisat Politikası**, Bursa, Alfa Aktüel Yayınları, 2008, s. 3–4.
[4] Savaş, **a.g.e.**, s. 2.

uygulanması" diye belirlenebilir.[5] Başka bir deyişle İktisat Politikası, genel olarak makroekonomik dengelerin hangi yönde ve nasıl değiştirileceğine ilişkin yaklaşımları kapsayan bir ilim dalıdır.[6] İktisat Politikası belirli amaçlar tespit ederek bu amaçlara ulaşmak için çeşitli araçlar kullanmakta ve bu amaçları yakalamak için gerekli iktisadî değişkenleri etkileyecek kararlar almaktadır.[7] Yukarıda geçen anlatımları birleştirerek iktisat politikasını "belirlenmiş sosyo-ekonomik amaçlara ulaşmak için, ekonomik düzen, ekonomik yapı ve ekonomik sürecin belli karar birimlerince, seçilmiş uygun araçların kullanımıyla, bilinçli ve sistemik olarak etkileme, yönlendirme, şekillendirme ve denetimini konu alan bilim dalı" olarak tanımlayabiliriz.[8]

Ancak ekonomi politikaları ve amaçları belirlenirken bazı hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Toplumların ihtiyaçları ve içerisinde bulundukları şartlar farklılık gösterebilmektedir. Temelde aynı amaçlar ortaya konsada bütün ekonomiler için uygulanabilecek ortak iktisat politikaları belirlemek çok zordur. Bundan dolayı amaçlar ve yöntemler tespit edilirken farklılıklar göz önünde bulundurulmalıdır.[9]

Siyasi sistemlerin temel faktörü bireysel tercihler ile politika yapıcılarının tercihleri arasındaki ilişkiyi kurmalarıdır. Buradaki temel problem bu tercihler sonucu ortaya çıkan amaçların belirlenmesi ve hangi amaca ne kadar ağırlık verileceğinin tespit edilmesidir.[10] İktisat politikasının amaçları da bu bağlamda ulaşılmak istenen hedefler ve elde edilmek istenen sonuçlardır. Ancak belirtildiği gibi amaçlar hazırlanırken politika yapıcılarının kendi ön yargıları devrededir. [11]

---

[5] Savaş, **a. y.**.
[6] Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması**, İstanbul, Remzi Yayınevi, 9. Bsk., 2005, s. 26.
[7] Aslan, **a.g.e.**, s. 8.
[8] Erkan, **a.g.e.**, s. 7.
[9] **A.e.**, s. 36.
[10] Nicola Acocella, **Economic Policy in the Age of Globalisation,** New York, Cambridge University Press, 2005, p. 92.
[11] Savaş, **a.g.e.**, s. 28.

Hedefleri iktisadî değişkenler ile ölçülebilen ulaşılmak istenen iktisadî amaçlar olarak tanımlayabiliriz. Araçlar ise bu hedeflere ulaşmak için kullanılan başka değişkenleri ifade etmektedir.[12]

Temel olarak iktisat politikasının işlevi bozulan ekonomik dengeyi yerine oturtmak ve mevcut dengede bir bozulma olmasa bile arzulanan dengeye ulaşacak politikaları uygulamaktır.[13]

İktisat politikası amaçları uygulamaya konulurken bazı noktalarda dikkat etmek gerekmektedir. İlk olarak, amaçları gerçekleştirmek için birçok araç bulunmaktadır. Bundan dolayı istenen hedefe ulaştıracak uygun araç seçilmesi gerekmektedir. İkincisi, birçok hedef bulunduğu durumlarda seçilen araçlar diğer değişkenleri de etkileyebilmektedir. Bundan dolayı birçok amacın bulunduğu durumda eş zamanlı olarak araçlar uygulanması gerekmektedir. Son olarak, problemler geçici bazı iktisadî sorunlar karşısında zaman faktörü göz önünde bulundurulmalı ve bir sonraki dönemde araçlar gözden gerilmelidir.[14]

İktisat politikası belli bir iktisadî amaca, nasıl ulaşılacağı sorunu ile ilgilidir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu amaçlar çok farklı olabileceği gibi kullanılabilecek araçlarda çeşitlilik gösterebilir. İktisat politikası modelleri bu çeşitliliği yönetilebilir hale getirmek içi kullanılmaktadır.[15] Bir iktisat politikası modeli, ekonomik olayı meydana getiren unsurları ve bu unsurlar arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Modellerin temel unsurları ise veriler ve araçlardır.[16]

Modellerin uygulanacağı iktisadî ve sosyal yapı çok farklı unsurlardan oluşmaktadır. İktisat politikası modeli oluşturanlar tarafından olduğu gibi kabul edilen unsurlara ise veriler denir. Bu veriler belirli değerler ve belirli şekillerle uygulayıcının karşısında hazır durumda bulunmaktadırlar.

İktisat politikasının bir diğer unsuru olan araçlar ise politika yapıcıları tarafından kontrol edilebilen değişkenler olarak tanımlanabilir. Belirli bir amaca

[12] Acocella, **a.g.e.**, s. 90.
[13] Eğilmez, **a.g.e.**, s. 27.
[14] Acocella, **a.g.e.,** s. 90.
[15] Savaş, **a.g.e.**, s. 24.
[16] **A.e.,** s. 25; Savaş, **A.y.**; Acocella, **a.g.e.,** s. 99.

ulaşmak için miktarları azaltılıp çoğaltılabilen değişkenlerdir.[17] Bu değişkenlerin iktisat politikası aracı olarak tanımlanabilmesi için politika yapıcısı tarafından kontrol edilebilirliğinin yanında ayrıştırılabilir bağımsız bir değişken ve hedeflenen değer üzerinde etkili olması gerekmektedir.[18] Hedeflenen amaçlara ulaşabilmek için uygun araçların tespit edilebilmesi için dikkatle analiz edilmesi ve araçların seçilmesi gerekmektedir.[19]

Birçok şekilde iktisat politikası araçları sınıflandırılabilmek mümkündür. Tinbergen (1956) bu araçları nitel, nicel ve reform araçları olarak üç başlıkta ayırt etmektedir.[20]

Nitel (Kalitatif) araçlar, bir toplumun sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik yapısını oluşturan temel unsurlardır. Nitel nitelikte bir iktisat politikası uygulamak demek iktisadî sistem üzerinde köklü bir değişikliğe yol açmadan yeni bir iktisadî araç eklemek veya mevcut araçları kaldırmak demektir.

Nicel (Kantitatif) araçlar, mevcut temel ve yapıyı değiştirmeyen fakat bu yapının toplumu etkileme derecesini değiştiren araçlardır. Bu tür politikalar yoluyla iktisadî değişkenlerin miktarları üzerinde değişiklikler yapılmaktadır.

Reform Politikaları ise, iktisadî sistemi oluşturan yapı ve politikaların sistemi değiştirecek şekilde çıkarılması veya eklenmesi olarak tanımlanmaktadır.

1.2 İktisat Politikaları Çerçevesinde Tarım Politikaları

Alfred Marshall'ın sözleriyle "iktisat, insanın günlük işi içinde incelenmesi" ise, tarım ekonomisi net olarak insanın toprak ile ilişkisinin incelenmesidir. Bu tanım aslında birçok konuyu içerisinde içermektedir. Bu konular; toprağın dağılımı ve kullanılması, ortaya çıkan sosyal hayatın doğası, birçok yan sanayi ile ana sanayi kolları arasındaki ilişkiler, tarımdan sağlanan çıkar ile devlete sağlanan finansal ve

[17] Savaş, **a.g.e.**, s. 26.
[18] Acocella, **a.g.e.,** s. 99.
[19] Erkan, **a.g.e.**, s. 167.
[20] Acocella, **a.g.e.,** s. 100; Savaş, **a.g.e.**, s. 26-27.

ekonomik katkılar, ürünlerin fiziksel ve finansal olarak yönetilebilmesi ve son olarak bu ürünlere oluşan talep ve tüketimin kontrolü olarak sıralanabilir.[21]

İktisat politikaları çerçevesinden ele alındığında ise tarım politikalarını sektörel bir politika olarak değerlendirmek mümkündür ve yukarıda bahsi geçen tarım ekonomisi konuları da bu çerçeve ile incelenmektedir. Tarım politikaları ekonomik gelişmişlik düzeyine göre değişebilse de iktisat politikaları içerisinde tarım politikaları kuşkusuz önemli bir yere sahiptir. Tarım politikalarına geçmeden önce genel olarak tarım ekonomisinin genel özelliklerinden bahsetmek yararlı olacaktır. [22]

1.2.1 Tarımsal Faaliyet ve Özellikleri

Tarım ekonomisinin genel çerçevesi tarımsal faaliyetin tanımlanması ile tarımsal faaliyetlerin evrensel ve toplumsal-kurumsal özellikleri açıklanarak çizilecektir.

Tarımsal faaliyet veya tarım denildiğinde ilk akla gelenler bitkisel ve hayvansal üretim olsa da, geniş anlamıyla ve teknik olarak ele almak gerekirse, *Tarım;* toprağı ve tohumu birlikte kullanarak bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi ve üretilen bu maddelerin çeşitli düzeylerde işlenmesi ve (yarı veya tam mamul) değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir.[23]

Tarım faaliyetlerini sanayi, inşaat, hizmetler gibi diğer üretim faaliyetlerinden farklılaştıran temel özellikleri evrensel ve kurumsal diye iki başlıkta toplamak mümkündür. Tarımın doğal koşullarla ilgili olan evrensel özellikleri, ülkelerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak gözlenir ve her ülke için geçerlidir. Kısmen toplumsal ve kurumsal nitelikte olan tarımsal faaliyetin ayırıcı özellikleri ise ekonominin gelişme düzeyine göre değişmektedir.[24]

---

[21] J. A. Venn, **The Foundations of Agricultural Economics,** London, Cambridge Press, 1933, p. 3.
[22] Erkan, **a.g.e.**, s. 21.
[23] Bahattin Çetin, **Tarım Ekonomisi**, Bursa, Dora Basım-Yayın, 2010, s. 5.
[24] Gülten Kazgan, **Tarım ve Gelişme**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 3.

Sanayileşmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki yapısal ayrılıklarını ve farklı çalışma mekanizmalarını anlamamıza yardımcı olacak olan ise tarımın kurumsal yapı özellikleridir.[25]

Tarımın evrensel özellikleri: Tarımsal üretim doğal koşullara bağımlı; Tarımsal faaliyette risk ve belirsizliklerin fazla; Tarımsal üretimin kesikli ve mevsimsel; Tarım işletmelerinde ürün çeşitlendirmesinin yaygın; Bağlı ürünlerin çok oluşu ve üretim maliyeti üzerinde doğal şartların etkili oluşu şeklinde altı cümlede özetlenebilir.

Tarımsal üretim doğal koşullara bağımlıdır. Tarımsal üretim yapılacağı alanın iklim ve toprak koşulları ile doğrudan ilgilidir. Yetiştirilmesi düşünülen ürünlerin seçiminde bu faktörler göz önünde bulundurulmak zorundadır. Tarımsal üretimin ekonomik bir şekilde yapılabilmesi için doğal koşullardan kaynaklanan sınırlılıklar bulunmaktadır ve bu bakımdan tarım işletmecileri hareket serbestîsine sahip değildirler.[26] Doğal koşullara bağlılık ve tarımsal ürünlerin biyolojik özelliklerinden dolayı aynı zamanda tarım piyasaları fiyat değişmelerine anında cevap verememektedirler. Yetişme sürelerinin farklılığı gecikmeye neden olmaktadır.[27]

Tarımsal Faaliyette risk ve belirsizlikler fazladır. Tarımsal faaliyetin doğal koşullara olan bağımlılığı tarımsal üretimde risk ve belirsizliklere yol açmaktadır.[28] Dış etkenler veya egzojen etkenler olarak adlandırılabilecek bu tür doğal etkenler üretimi etkilediği halde üretimden etkilenmezler. Üretim fonksiyonu içerisinde bu etkenler bağımsız değişken olarak gösterilebilirler. Şöyle ki; eğer bu dış faktörler (d) ile gösterilecek olursa tarında üretim fonksiyonu $Y=f(X_1, X_2, \ldots\ldots, X_n, d)$ şeklinde gösterilebilir. Burada (Y) tarımsal çıktıyı, $X_1, X_2, \ldots\ldots, X_n$ olarak ifade edilenler üretici tarafından kontrol edilebilen girdileri, (d) ise doğal koşullar gibi dış etkenleri göstermektedir. Üretici tarafından kontrol edilemeyen girdiler de burada da gösterildiği gibi çıktı miktarını etkilemektedir. Örneğin üretimi azaltmak için girdiler

[25] Kazgan, **a.g.e.**, s. 4.
[26] Çetin, **a.g.e.**, s. 6.
[27] İsmail Bulmuş, **Tarımsal Fiyat Oluşumunda Devlet Müdahalesi**, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1978, s. 46.
[28] Erkan Rehber ve Bahattin Çetin, **Tarım Ekonomisi**, Bursa, Vipaş A.Ş., 1998, s. 8.

azaltılırken o dönem içerisinde hava şartlarının iyi seyretmesi nedeniyle üretimde artış meydana gelebilmektedir.[29]

Tarımsal üretim kesikli ve mevsimseldir. Diğer üretim sektörlerinden farklı olarak tarımsal ürünlerin pek çoğu yıl içerisinde düzenli olarak elde edilmemektedir; ancak yılın belirli bir döneminde ürün ortaya çıkmaktadır.[30] Bunun nedeni tarımsal faaliyetin canlı materyalle çalışmasındandır ve bu materyallerin olgunlaşma dönemlerinin farklılık göstermesindendir.

Tarım işletmelerinde ürün çeşitlendirmesi yaygındır. Tarımsal üretimde, üretimde ortaya çıkabilecek kayıpların diğer üretimden elde edilecek kazançlarla dengelenmesi amacı ile tarım işletmeleri üretimde çeşitlendirmeye giderler.[31]

Bağlı ürünler çoktur. Tarımsal üretimde birbirine bağlılık çok yaygındır. Örneğin hayvancılık üretiminde et, süt, yün üretimi birbiri ile ilişkilidir. Birinin üretimi diğerinin üretim miktarına bağlı ve birbirinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, tarımsal ürünleri çıktı olarak kullanan veya tarımsal üretime girdi üreten sanayilerinde tarım üretimine bağlı olması kaçınılmazdır. Bu bağımlılık birçok yönde etkileşime neden olmaktadır ama özellikle fiyatlarda yaşanan değişikliklere cevap vermede gecikmelere yol açabilmektedir.[32]

Üretimi maliyeti üzerinde doğal şartlar etkilidir. Tarımsal ürünlerin birim maliyeti (teknoloji düzeyi, faktör fiyatlar vb. yanında) toprak ve iklim koşulları ile de yakından alakalıdır. Ürünlerin verimliliklerinin doğal şartlar altında değişmesinden dolayı birim maliyetlerde değişmektedir. Yani diğer bütün şartlar sabitken tarımsal üretimin birim maliyeti doğal şartlara göre değişmektedir.[33]

Tarımın evrensel özellikleri yanı sıra toplumsal-kurumsal özellikleri de mevcuttur. Tarım sektörü tam rekabet şartlarının tam ortaya çıkmadığı saf rekabet şartları altında üretim yapmaktadır. Tarım sektörünün diğer sektörlere göre nisbî önemi ise ülkelerin içerisinde bulunmuş oldukları ekonomik gelişmişlik düzeylerine

[29] Kazgan, **a.g.e.**, s. 5.
[30] **A.y.**.
[31] Çetin, **a.g.e.**, s. 7.
[32] Kazgan, **a.g.e.**, s. 6; Çetin, **a.g.e.**, s. 10.
[33] Kazgan, **a.g.e.**, s. 7.

göre değişmekte ve diğer sektörlere göre gelişmişlik seviyesi arttıkça azalmaktadır. Aynı şekilde tarımsal üretimin pazara bağlılığı da ülkelerin ekonomik durumları ile bağlantılıdır. Küçük işletmelerin kendi ihtiyaçları için üretim gerçekleştirdiği bir yapıdan piyasa için üretimin yapıldığı şirket tipi üretime doğru bir süreç yaşanmaktadır. Son olarak tarım sektörünün örgütlenme biçimleri hukuki şekline, toprak mülkiyeti yapısına veya firma ölçeğine göre ele alındığında farklılıklar göstermektedir.

Tarımsal üretim piyasalarında tam rekabet piyasalarının bütün özellikleri ortaya çıkmadığından dolayı bu piyasaları saf rekabet piyasaları olarak adlandırabiliriz. Bu tür piyasalarda;

Her üreticinin türdeş (homojen) olarak meydana getirdiği tarımsal ürün, toplam çıktı içerisinde çok düşük bir paya sahiptir ve bundan dolayı bir üreticinin arzdaki değişimi genel fiyat seviyesini etkilemez, yani fiyat her üretici için veridir. Diğer taraftan tarımsal üretimde giriş-çıkış sınırlayan doğal etkenler bulunmaktadır. Her an üretimi terk etmek veya üretime başlamak mümkün değildir. Tarım fiyatlarının belirsizliği, ürün piyasaya geldikten sonra fiyatının oluşması, fiyat değişmelerine cevap vermekte gecikme ve pazarlama etkenlerindeki tekelci etkenler belirsizliklere yol açmaktadır. Özetle, tarımsal ürün piyasaları tam rekabetten daha çok saf rekabet piyasalarına yakındır. Bu rekabet durumu hem iç piyasada hem de dış piyasa da ortaya çıkan "fiyat" probleminin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.[34]

Tarım sektörünün ekonomi içerisindeki payı ve nisbi önemi o ekonominin gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörü önemli bir yer tutarken, gelişmiş ülkelerde tarımın payı diğer sektörlere oranla çok daha az oranlarda bulunmaktadır.[35]

Tarım sektöründe bütün ürünler sadece piyasa için üretilmeyebilmektedir. Özellikle aile işletmelerinde üretilen ürün sadece kar amacı gütmeden ailenin ihtiyaçlarını doğrultusunda da üretilebilmektedir. Bu oran yine piyasaların gelişmişlik düzeyine bağlıdır. Piyasa ekonomisi gelişmiş ülkelerde tarım daha çok

[34] Kazgan, **a.g.e.**, s. 7-9.
[35] **A.e.,** s. 10.

kar amaçlı gerçekleşmektedir. Ancak üretim kendi ihtiyaçları için gerçekleştirilse de girdi ihtiyacı nedeniyle de pazara bağlılık bu tür piyasalarda da ortaya çıkmaktadır. [36]

Tarım sektöründe ortaya çıkan örgütlenme biçimini üç ana başlıkta toplamak mümkündür: [37] Firmalar veya üreticiler *hukuki şekline göre* sermaye şirketleri veya kooperatifler olarak ayırt edilebilirler. Toprak mülkiyeti diğer bir sınıflandırma yöntemidir. Buna göre üreticiler, özel mülkiyet sahipliği, kiracılık, ortakçılık, yarıcılık, kamu işletmesi gibi türlerde üretim biçimine sahip olabilirler. Son olarak firma ölçeğine göre tarımsal örgütlenmeyi ele alabiliriz. Ölçek olarak işlenen yüzölçümü, kullanılan kapital stoku veya üretim değeri ya da işletmede istihdam edilen işçi sayısı kullanılabilmektedir.

1.2.2 Tarım Politikalarının Tanımı, Amaçları ve Araçları

Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi tarımın doğa koşullarına bağlılığı ve kurumsal özellikleri ve diğer sektörler karşısındaki durumu bütün ülkeler için tarımı problemli konuma getirmiştir.[38] Birçok ülkede farklı yöntem, çeşit ve büyüklüklerde olsa da gelir dağılımını düzeltmek ve piyasa başarısızlıklarını gidermek için tarım politikaları uygulanmaktadır.[39]

Tarım politikası, tarım kesiminin genel ekonomideki yerini, tarımsal nüfusun gelirinin hangi düzeyde olması gerektiğini, fiyatlardaki dalgalanmaların hangi yollarla kontrol edilebileceğini araştırmaktadır ve bu yolla tarım ürünlerinin üretimi, fiyatlandırılması, pazarlanması ve arz ve talebi arasındaki dengesizliğin giderilmesi amacı ile uygulanan bir politikalardır.[40]

Tarım politikası; kırsal toplum refahını yükseltmek, çiftçilerin ekonomik yaşantılarını iyileştirmek, tarımsal kaynakları etkin ve rasyonel şekilde kullanmak, tarımsal üretimi kamu yararına düzenlemek, tüketicilere nitelikli ve uygun fiyatla

---

[36] Kazgan, **a.y.**.
[37] Kazgan, **a.g.e.**, s. 11-14.
[38] **A.e.,** s. 4.
[39] Harry De Gorter and Johan Swinnen, "Political Economy of Agricultural Policy", **Handbook of Agricultural Economics: Volume 2,** Ed. By. Bruce L. Gardner and Gordon C. Rausser, Amsterdam, Elsevier Science B.V., 2002, p. 1895.
[40] Ali Özgüven, **Tarım Ekonomisi ve Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası,** İstanbul, Filiz Kitabevi, 3. Bsk., 1997, s. 213.

ürünler sunmak v.b. amaçlarla uygulanan önlemler bütünüdür.[41] Tarım politikaları genel olarak; tarım kesimini genel ekonomi içerisine dahil etmeyi; geleneksel üretim biçimini modern üretim biçimine dönüştürmeyi, çiftçilerin yaşam düzeylerinin yükseltilmesini ve pazarın düzenlenmesini kendisine amaç edinmektedir.

Pazar ve fiyat politikası, yapısal politika ve sosyal politika şeklinde üç ana başlıkta ele alınabilecek olan tarım politikası konuları ise aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:[42]

1) Tarım sektörünün ülke ekonomisindeki yerinin ve öneminin belirlenmesi,
2) Tarım üretimi ile uğraşan nüfusun gelir düzeyinin belirlenmesi ve genel gelir düzeyi çerçevesinde düzenlenmesi,
3) Yapısal politikalar belirleyerek tarımsal işletmelerin verimliliğini artırmak ve aralarındaki ilişkileri yönlendirmek etmek,
4) Tarımsal ürün fiyatlarının oluşumu, fiyat dalgalanmalarına karşı alınacak önlemlerin belirlenmesi ve fiyat istikrarının temini,
5) Tarımsal istihdam, toprak mülkiyeti ve tarımsal girdilerin kullanımı ile ilgili yapısal düzenlemelerinin yapılması,
6) Tarımı teşvik ve destek amacı ile tarım sektörü ile ilgili vergi düzenlemelerinin yapılması ve uygulanması ile sübvansiyon ve kredi politikalarının belirlenmesi,
7) Kırdan kente göçün takip edilmesi, düzenlenesi ve tarım ile sanayi arasında istihdam dengesi ve olanaklarının araştırılması,
8) Toprak ve su kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayacak politikaları üretmek ve aynı zamanda çevreyi koruma konusunda alınacak önlemleri tespit etmek.

Çiftçilerin, zihniyet dünyaları ve davranış kalıpları, toprak ve organizasyon yapıları ve alışkanlıkları nedeniyle modern üretim teknikleri ve sistemlerine geçişi zordur. Tarım kesimimin iç dinamikleri ile altından kalkamayacağı alt yapı

[41] Rehber ve Çetin, **a.g.e.**, s. 233.
[42] Çetin, **a.g.e.,** s. 222.

yatırımları, teknik eğitimler gibi zorunlu değişikliklerin devlet müdahalesine ihtiyacı vardır.[43]

Ayrıca tarım kesiminde doğal nedenler dolayısıyla ortaya çıkabilecek üretim miktarlarındaki değişmeler nedeniyle genel dengede bozulmalar ortaya çıkabilir. Bu tür dengesizlikler sektörler arasındaki dengeyi de etkileyeceğinden dolayı sektörler arası entegrasyonu sağlayacak, genel dengeyi oluşturacak tedbirler alınmalıdır.[44]

Üretim politikası genellikle tarım sektöründeki işletmelerin modernizasyonu, çiftçilerin kullandıkları üretim girdileri düzeyinin artırılması ve üretimin planlanması yoluyla tüketim ve ithalât politikasına uygun olan faaliyetleri içerir. Bu politikalar ile tarımsal kaynaklar rasyonel bir biçimde değerlendirilerek tarımsal üretimin hem çiftçi hem de ülke ekonomisi açısından kaynak verimliliği sağlanması amaçlanmıştır.[45]

Tarımsal kesimde çalışanların ücretlerini veya hayat seviyelerini tarım dışı kesimlerde çalışanlarınkine göre ayarlamak buradaki temel amaç olarak ortaya çıkmaktadır. Tarım kesimi ile diğer kesimler arasında mevcut olan bu gelir farkları bazı sosyal tedbirlerle (vergiden muaf tutmak, sübvansiyonlar vermek gibi) veya telafi edici iktisadî transferlerle (doğal etkilerle meydana gelen zararın karşılanması, işletmelerin vergiden muaf tutulması, sübvansiyonlar gibi) giderilebilir.[46]

Hem yerel piyasalar açısından hem de dış ticaret açısından pazar ve fiyat politikalarının tespiti ve tarım ürünleri piyasalarının düzenlenmesi üretici ve tüketici yararına işlemesinin sağlanması gerekmektedir. Bu yolla fiyat istikrarı sağlanmış olacak ve ürünlerin üreticiden tüketiciye sağlıklı bir şekilde ulaştırılması sağlanmış olacaktır.[47]

Tarım politikaları yukarıda bahsedilen amaçlarına ulaşma çerçevesinde ilgili amaçlarla ilişkili bazı araçlara başvurmaktadır. Kullanılan araçlar, *fiyat politikası, strüktürler politikası ve sosyal politikalar* şeklinde üç ana grupta toplanmaktadır.

---

[43] Özgüven, **a.g.e.,** s. 214.
[44] **A.e.**, s. 215.
[45] Çetin, **a.g.e.**, s. 224.
[46] Özgüven, **a. y.**.
[47] Çetin, **a.g.e.**, s. 225.

1.2.2.1. Tarımsal Fiyat Politikaları ve Fiyat Teorileri

Fiyat politikası arz ve talep arasında denge sağlamayı amaç edinen ve bu yolla tüketici ve üreticileri korumaya çalışan müdahale yöntemidir.[48] Genellikle iktisat politikası uygulayıcıları tüketicileri korumak amacı ile genel fiyat seviyesini düşürücü politikalar benimserken, tarım politikalarında amaç daha çok üreticiyi korumaktır. Bunun için ise fiyatları azaltıcı ya da maliyetleri indirmeye çalışan politikaları tercih ederler. Böyle bir politikanın nedeni tarımın kendine has özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Tarımsal ürünlerin fiyat düzeyi diğer kesimlerininkine göre daha düşüktür ve yıllık dalgalanmalara çok sık rastlanmaktadır.[49]

1.1.2.1.1 Cobweb (Örümcek Ağı) Teoremi

İktisat yazınında "örümcek ağı teoremi" olarak da adlandırılan Cobweb Teoremi dinamik denge analizi çerçevesinde tarım ürünleri piyasalarında ortaya çıkan üretim ve fiyat dalgalanmalarını açıklamaktadır.[50] "Cobweb Teoremi" ilk defa 1934 yılında yayınladığı makalesi ile Nicolas Kaldor tarafından isimlendirilmiştir.[51] Mordecai Ezekiel ise 1938 yılında yayınladığı makalesi ile daha önce farklı şekillerle tartışıla gelen üretimde ve bazı ürünlerdeki düzenli döngüleri ifade eden Cobweb teoremini tarımsal üretim üzerinde sistematik bir şekilde ele almıştır.[52]

Tarım ürünleri gibi üretimi bir yıl veya daha uzun süren mallarda piyasa talebi karşısında oluşan yüksek fiyatlara uyum göstermek ve arzı artırmak mümkün olmamaktadır. Üretici genel olarak bu tür mallarda bir önceki dönemin fiyatını kendisine veri olarak almakta arz bu şekilde oluşmaktadır. Yıl içerisinde oluşan yüksek fiyatlar üreticinin bir sonraki dönem için üretimini etkilemekte ve daha çok üretmesine neden olmaktadır. Ancak arzda meydana gelen artış bir sonraki dönemde özellikle tarım ürünlerinde fiyatların düşmesine neden olacaktır. Bu tür fiyat ve arz

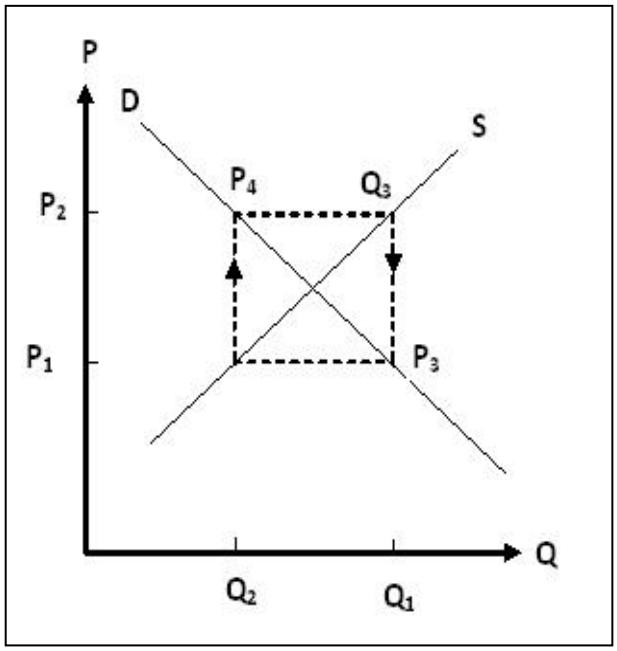
[48] **A.e.**, 216.
[49] Zeynel Dinler, **Tarım Ekonomisi**, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 6. Bsk., 2008, s. 277.
[50] Bulmuş, **a.g.e.,** s. 12.
[51] Nicholas Kaldor, "A Classificatory Note on the Determinateness of Equilibrium", **The Review of Economic Studies,** Vol. 1, No. 2, February 1934, pp. 122-136.
[52] Mordecai Ezekiel, "The Cobweb Theorem", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 52, No. 2, February 1938, pp. 255-280.

dalgalanmalarının yaşandığı piyasaları açıklamak için *Cobweb Teoremi* oluşturulmuştur. Ancak bu teoremin geçerli olabilmesi için tam rekabet şartları altında üreticilerin fiyatlara karşı duyarlı olmaları, üretim için geçerli olan sürenin kısa olmaması ve piyasa müdahalesi olmaması gerekmektedir.[53]

Dinamik denge analizlerinin ilklerinden olan Cobweb Kuramı ile piyasada oluşan dalgalanmalar üç farklı durumda incelenmiştir:

1) Belirli bir yörünge üzerinde devam eden dalgalanma.

Bu tür bir piyasada arz ve fiyat arasındaki dalgalanma belirli bir yörünge etrafında sürekli ve sonsuz olarak belirli iki değer arasında değişmeli olarak sürmektedir. Yani fiyat ve arz yalnızca iki değer alarak yıllar içerisinde dalgalanmaktadır. Böyle bir durum arz ve talep eğrilerinin eğiminin aynı olduğu durumlarda geçerli olmaktadır. [54]

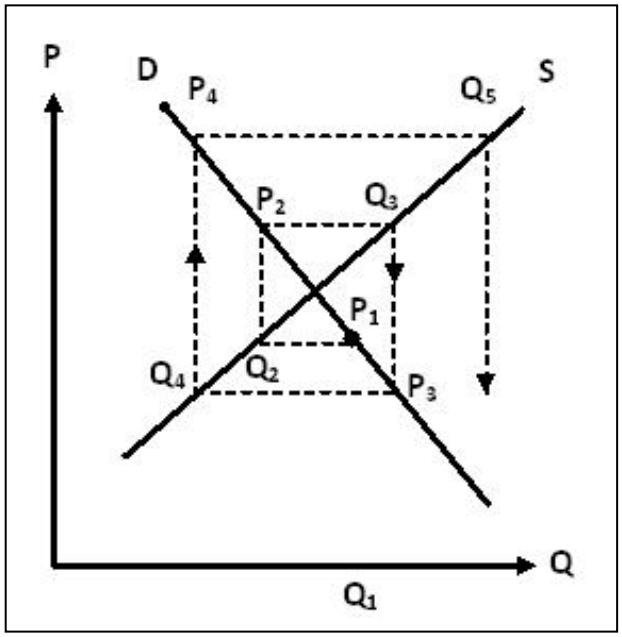
Şekil 1: Yörüngeye Bağlı Dalgalanma
Kaynak: Mordecai Ezekiel, "The Cobweb Theorem", **The Quarterly Journl of Economics**, Vol. 52, No. 2, February 1938, p. 262.

[53] Ezekiel, **a.g.e.**, s. 257-265.
[54] Bulmuş, **a.g.e.,** s. 14.

Yörüngeye bağlı dalgalanmayı şekil yardımı ile kısaca açıklamak gerekirse, cari dönemde piyasa fiyatı P_1 noktasında oluşmuş ve buna karşılık gelen talep Q_1 kadardır. Üreticiler bir sonraki dönemde P_1 fiyatını veri alarak fiyatın arz eğrisi ile kesiştiği nokta olan Q_2 noktasında üretimlerini gerçekleştirmektedirler. Ancak bu üretim seviyesinde oluşan piyasa fiyatı bir önceki dönem fiyatın üzerinde ve P_2 olarak oluşmaktadır. Bu durumda ise üreticileri bir sonraki dönemde ürün miktarında bir artışa gitmek yolunda yönlendirmektedir. Bu süreç herhangi bir müdahale olmadığı durumda sürekli ve sonsuz olarak devam ederek Cobweb yörüngesinin oluşmasına neden olacaktır.[55]

2) Açılan dalgalanma

Bu tür bir dalgalanmanın ortaya çıkabilmesi için arz eğrisinin esnekliğinin talep eğrisine göre daha büyük olması gerekmektedir. Fiyat ve üretim dalgalanmaları zaman içinde gittikçe çok daha büyük boyutlar kazanarak genişlemektedir.

Şekil 2: Açılan dalgalanma

Kaynak: Ezekiel, **a.g.e.,** s. 264.

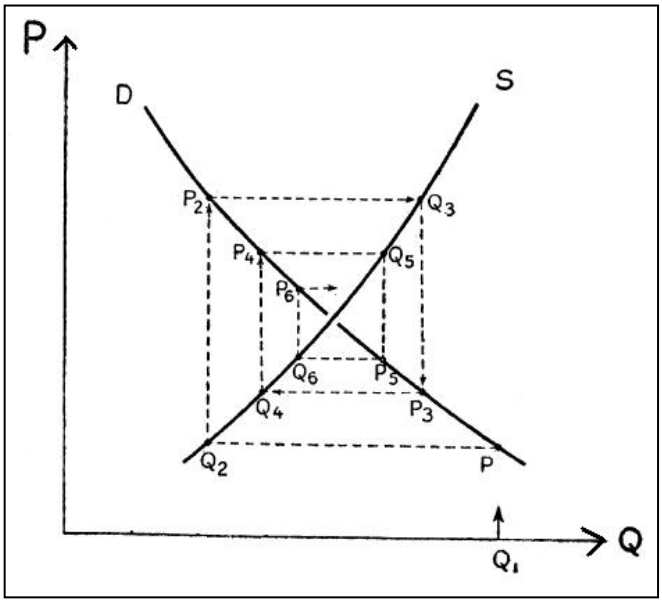
[55] Ezekiel, **a.g.e.,** s. 263.

Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi görece yüksek bir üretim miktarı olan Q_1 noktasında bir arzın ve buna karşılık gelen P_1 fiyat seviyesi durumda oluşmaktadır. Ancak takip eden dönemde arz ilk dönem fiyatının bir sonucu olarak Q_2 seviyesine gerilemektedir. Bu şekilde birbirini takip eden dönemler sonucunda dalgalanmaların boyutu ve dönemler arası farklılık giderek açılmaktadır. Bu durum fiyatlar sıfıra yaklaşıncaya yada üretim imkanları sonlanıncaya kadar devam edecektir.[56]

3) Kapanan Dalgalanma

Kapanan dalgalanma açılan dalgalanmada yaşananın tam tersi bir süreçle fiyatın ve üretimin talep ve arz eğrilerinin kesiştikleri noktanın geometrik yerince belirlenen düzeylerde dengeye gelmesine kadar sürecektir. Belirli bir t dönemi sonunda dalgalanma son bulacak ve piyasada kararlı bir denge fiyatı ve bu fiyata karşı gelen bir üretim düzeyi oluşacaktır. Burada arz eğrisinin esnekliği talep eğrisinin esnekliğinden daha düşüktür. Q_1 arz seviyesi ve P fiyat düzeyinde başlanan üretim sürecinde bir sonraki dönem düşük fiyatlardan dolayı arz Q_2 düzeyine gerileyecek ve fiyat seviyesi ise P_2 noktasında oluşacaktır. Bu süreç fiyat ile üretim miktarının kesişerek dengeye ulaşacağı noktaya kadar devam edecektir. Cobweb durumları içerisinde denge sadece kapanan dalgalanma olayında gerçekleşmektedir.[57]

[56] **A.e.,** s. 265-266.
[57] Bulmuş, **a.g.e.**, s. 16-18.

Şekil 3: Kapanan Dalgalanma
Kaynak: Ezekiel, a.y.

1.1.2.1.2 King Kanunu

Doğal koşullar özelikle emek yoğun üretim yapılan tarım faaliyetleri üzerinde etkili olmaktadır. Hava koşullarının iyi veya kötü olması elde edilen rekoltenin normal yıllara göre daha az veya daha fazla olmasına neden olabilmektedir. Dış etkenlerin sonucu olarak arz miktarı normal arz miktarından farklılık göstererek ürün fiyatları üzerinde değişime sebep olmaktadır. Genel olarak tarım ürünlerine olan talebin yıl içerisinde çok fazla değişmeyeceği düşünülünce arz da yaşanan değişimler fiyat üzerinde kaydırıcı etki yapmaktadır. Diğer bir deyişle arz ve talebin esnek olmaması nedeniyle arz da yaşanan küçük bir değişme tarım ürünleri fiyatlarında büyük bir değişmeye yol açacaktır. Bu değişme sonucunda ise tarım üreticilerinin gelirlerinde önemli ölçüde dalgalanmalar ortaya çıkacaktır. Bu olguyu ilk defa 1696 yılında açıklayan Gregory King'den dolayı bu duruma King Kanunu adı verilmiştir. Gregory King bol ürün elde edilen yıllarda ürün fiyatlarının aşırı düşmesi nedeniyle üreticilerin gelir kaybı yaşayacağını ifade etmiştir. Buna göre ürün oranı aritmetik dizi halinde azaldığı takdirde, fiyatlar geometrik dizi şeklinde artış göstererek

yükselmektedir. King kanununun ortaya çıkması için piyasanın doygun hale gelmesi gerekmektedir. Bu şekilde ürün artışı fiyatların azalmasına yol açacaktır.[58]

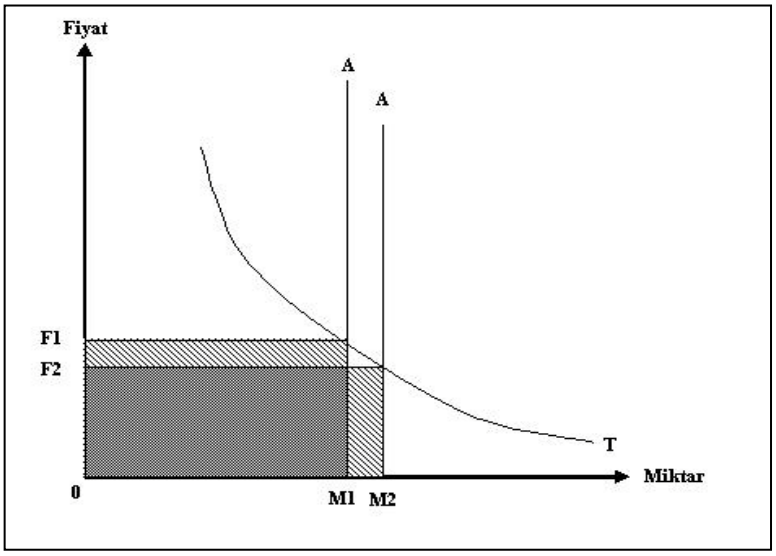
1.1.2.1.3 Arz ve Talep Faktörleri Üzerinden Fiyatlara Müdahale

Yukarıda anlatılanlar ışığında anlaşıldığı gibi tarımsal ürün piyasasında yaşanan dalgalanmalar nedeniyle piyasa istikrarına ulaşmak için çoğu zaman dışarıdan müdahale gerekmektedir. Arzdaki artışın fiyatları aşağıya doğru çekerek üretici açısından geliri azaltıcı bir durum ortaya çıkarmasından dolayı devletler bunun önüne geçebilmek için tarım ürünleri reel üretim maliyetlerini azaltma veya tarım ürünleri talebini artırma yöntemi ile üreticiye destek olmaya çalışırlar. Ayrıca tarım ürünlerinin arzını sınırlamaya ve fiyatını artırmaya yönelik olarak ekim alanlarını veya ürünün üretimini sınırlayacak politikalar uygulayabilirler. [59] Bunun yanında, devlet veya ilgili politika uygulayıcı kurum destekleme alımları şeklinde bir uygulama ile de talep oluşturarak fiyatları dengelemeye çalışabilmektedir.[60]

1) Ekim alanının sınırlandırılması;

Arz artış hızını azaltmak için ekim alanlarının kontrol altına alınması ve fiyat artışından dolayı üretime yönelmek isteyen üreticilerin caydırılması gerekmektedir. sadece destekleme alımları yapmak ürün kalitesinde bozulmalar ve stok sorunları ortaya çıkarabilmektedir. Çünkü arz artışı için ilgili ürün için müsait ekim alanlarının dışına çıkılması çok muhtemeldir. Bundan dolayı ekim alanları sınırlandırılırken elverişli arazilerle diğerleri arasındaki ayrım iyi yapılmalı ve tespit edilmelidir.[61]

[58] Aydın Türkbal, **Mikroiktisat**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1997, s. 91.
[59] Bulmuş, **a.g.e.**, s. 69.
[60] Çetin, **a.g.e.,** s. 227.
[61] Dinler, **a.g.e.,** s. 284.

Şekil 4: Ekim Alanlarının Sınırlandırılması

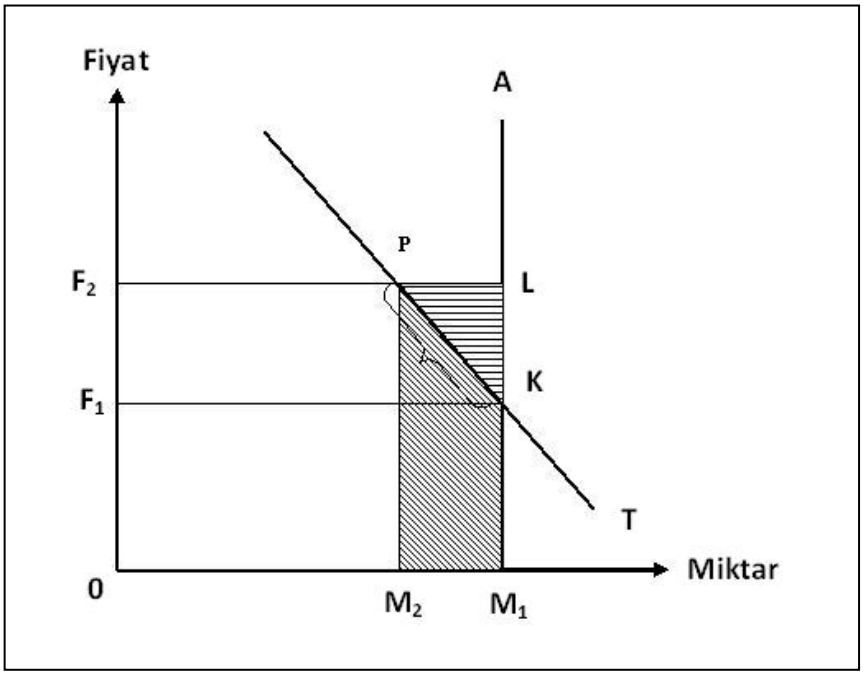
Kaynak: Bahattin Çetin, **Tarım Ekonomisi**, Bursa, Dora Basım-Yayın, 2010, s. 227.

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere tarım ürünlerinin arz esnekliği sıfır olduğundan yani arz eğrisi yatay eksene dik olarak uzandığından dolayı üretim miktarında meydan gelen bir azalma fiyatlarda da düşmeye yol açacaktır. Bundan dolayı devlet arzın M_2'ye çıkmasını engelleyerek fiyatın F_1 noktasında kalmasını sağlamaya çalışmaktadır.[62]

2) Destekleme alımları;

Devlet ürün arzındaki artış nedeniyle fiyatların düşmesini engellemek için, belirli bir miktar ürünü kendisi satın almaktadır. Bu yolla diğer alıcılara ulaşacak olan arz miktarı azaltılmaya ve ürün fiyatı artırılmaya çalışılmaktadır.[63]

[62] Çetin, **a.g.e.,** s. 228.
[63] Rifat Ortaç v.d., **Türkiye'de Uygulanan Tarımsal Fiyatlama Politikaları,** Ankara, Gazi Kitabevi, 2006, s. 15.

Şekil 5: Destekleme Alımları

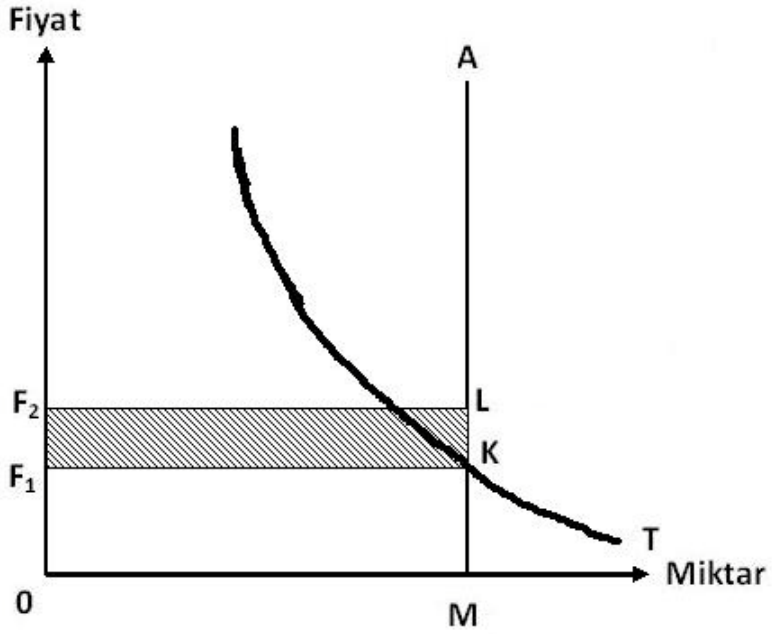
Kaynak: Çetin, **a.g.e.,** s. 228.

Şekil 5'te destekleme alımlarının mekanizması gösterilmeye çalışılmıştır. Piyasaya sürülen ilk arz miktarı M_1 kadardır ve fiyat düzeyi F_1'de oluşmaktadır. Devlet ise tarımsal ürününün fiyatının F_2'de oluşmasını hedeflemektedir. Bundan dolayı piyasaya alıcı olarak girerek M_2M_1 kadar ürünü satın alma yoluna gitmektedir ve bu yolla ürün arzını M_2'ye çekerek piyasa fiyatının F_2'de oluşmasını sağlamaktadır.[64]

3) Fiyat farkının ödenmesi;

Bu politika aracı ile piyasa fiyatına direkt müdahale edilmemekte ancak piyasa fiyatı devletçe garanti edilen fiyatın altına düşerse aradaki fark doğrudan üreticiye ödenmektedir.[65]

[64] Rehber ve Çetin, **a.g.e.,** s. 244.
[65] Çetin, **a.g.e.,** s. 229.

Şekil 6: Fiyat Farkının Ödenmesi

Kaynak: Çetin, **a.g.e.,** s. 229.

Devlet üreticilerin F_1 fiyat düzeyinde elde ettiği gelirlerini artırmak ve tüketicilerin bu fiyat seviyesinden ürün alabilmelerini sağlayabilmek için bir fiyat seviyesini üreticiye garanti olarak vermektedir. Burada üreticiye sunulan fiyat düzeyi F_2 olduğundan dolayı devlet Şekil 6'da taralı alan ile ifade edilen aradaki farkı üreticiye ödemektedir.[66]

1.1.2.1.4 Ürün veya Girdi Fiyatlarına Müdahale

Tarım ürünlerindeki şiddetli dalgalanmalar tüketici tercihlerinden kaynaklanmamaktadır. Bu dalgalanmalar çift yönlü olarak hem arz hem de talepten ileri gelmektedir. Tarım ürünlerini talebinin gelir ve fiyat esnekliği düşüktür yani insanların tüketebileceği miktar sınırlıdır ve artan gelir karşısında tarım ürünlerine olan harcama payındaki artış daha az gerçekleşir. Tüketici tercihlerinden kaynaklanmayan nedenlerden oluşan fiyat istikrarsızlıkları kaynak dağılımını ve toplumsal refahın optimizasyonunu olumsuz etkilediğinden dolayı devlet fiyatlara

[66] Çetin, **a.g.e.,** s.229

müdahale etmektedir.[67] Fiyatlara müdahale devletin üreticinin dönemsel dalgalanmalara maruz kalan gelirini belirli bir düzeyde istikrara kavuşturmak ve gelirlerini artırmak amacı taşımaktadır. Devlet ya da politika uygulayıcı kurum direkt olarak fiyatlara müdahale ederek gelirler üzerinde etki etmeye ve özellikle de ihraç ürünlerinde üretimi artırmaya çalışmaktadır.[68]

Diğer taraftan girdi fiyatlarının yüksek olduğu durumlarda da üreticinin kar oranları azalmaktadır. Girdi maliyetlerinin azaltılması karlılıkta bir artışa yol açacaktır ve bu yolla üreticinin geliri direk olarak yukarı doğru çekilebilecektir. Devlet bunu amaçla genellikle üreticilere girdi sübvansiyonları sağlamaktadır.[69] Ancak, girdi sübvansiyonlarının uzun dönemde devletin destekleme yükünde artışa yol açabilmektedir. Yapısal problemlerden daha çok kısa dönemli çözümler üreten bu politikalar uzun dönemde arz artışı nedeniyle tekrardan ürün fiyatlarında düşüşe neden olabilmektedir.[70]

1) Destekleme Fiyatı Politikası (Taban Fiyatı Politikası)

Devlet üreticilerin gelirlerinin belirli bir düzeyin altına düşmesini engellemek için belirlediği asgari ürün fiyatına taban fiyat denir. Destekleme fiyatı politikası olarak adlandırılan bu uygulamada devlet üreticileri korumak istemektedir. Bunun için fiyatların belirli bir seviyenin altına düşmesini engellemek amacı ile piyasaya alıcı olarak girmektedir ve belirli bir miktar ürünü satın alması gerekmektedir.[71]

2) Mali Yardım Politikası (Prim Sistemi)

Bu politikada devlet destekleme politikasında olduğu gibi üreticiye belirli bir fiyatı garanti etmektedir ancak piyasaya müdahale etmeyerek fiyatın piyasa şartlarında oluşmasına müsaade etmektedir. Eğer piyasada oluşan fiyat devletin

[67] Bulmuş, **a.g.e.,** s. 44-46.
[68] Çetin, **a.g.e.,** s. 230.
[69] Dinler, **a.g.e.,** s. 284.
[70] Bulmuş, **a.g.e.,** s. 70.
[71] **A.e.,** s. 286.

garanti fiyatının altında gerçekleşirse burada oluşan fark üreticiye ödenmektedir. Bu politika hem üreticiye destek sağlarken bir taraftan da tüketiciyi korumaktadır.[72]

1.2.2.2. Strüktürler Politikası

Strüktür politikaları, tarımda oluşan geleneksel yapıların dönüştürülmesi, üretimdeki verimi artırmak için gerekli altyapının sağlanması ve organizasyon yapısını modern üretim yöntemlerine uygun hale getirilmesini amaçlamaktadır. Küçük işletmelere ayrılan ve teknolojik yenilikleri üretimde kullanmayan birimlerden daha büyük işletmelere doğru bir dönüşümünü sağlamaya çalışılmaktadır. Diğer taraftan doğal avantajlardan veya diğer sebeplerden ortaya çıkabilecek bölgesel arası oluşan dengesizliklerin ele alınması ve bunları giderici önlemlerin tespit edilmesi bu politikaların konusunu oluşturmaktadır. Bu tür politikalar ülkenin bütünüyle ekonomik ve sosyal olarak kalkınmasına hizmet etmektedir.[73]

Genel olarak tarımsal yapı; teknik, ekonomik ve sosyal olmak üzere üç grupta toplanmakla birlikte yapısal politikalar, tarımsal faaliyete katılan bütün faktörleri kapsamaktadır. Tarımsal politikalar belirlenirken bu üç grubu birbirinden ayırmak çok güç olsa da sosyal ve ekonomik konulara yoğunlaşma söz konusudur. Tarımsal nüfus, arazi mülkiyeti, tarım ürünlerinde toprak dağılımı, işletme büyüklükleri temel konuları oluşturmaktadır. Özellikle tarımda yapısal değişiklikler denilince akla ilk gelen politikalar toprak reformu ve arazilerin toplulaştırılmasıdır.[74]

1.2.2.3. Sosyal Politika

Sosyal politikalar ile tarımda vergi ve tarımsal sigorta gibi konular ele alınır ve bu politikalar ile üreticilerin mali yüklerini hafifletmek ve tarım gelirlerini tatmin edici bir düzeyde tutmak amaçlanmaktadır. Diğer taraftan sosyal politikalar çiftçilerin ve tarım işçilerinin sosyal güvenlik açısından sorunlarını ele alarak belirli haklarını elde etmelerini de sağlamaya çalışmaktadır. Sosyal politika; öncelikle

[72] Dinler, **a.g.e.,** s. 287.
[73] Özgüven, **a.g.e.,** s. 218.
[74] Çetin, **a.g.e.,** s. 240.

tarımda çalışma ortamının iyileştirilmesini (tarım çalışanlarının örgütlenmesi, tarım iş kanununun çıkarılması, kadın ve çocuk tarım işçileri konusundaki çalışmalar, işyeri sağlığı ve güvenliği konusundaki çalışmalar ve sosyal diyalogun güçlendirilmesi gibi), sosyal güvenlik hakkının bütün tarım çalışanlarına sağlanmasını, tarımda gelirlerin sigorta yoluyla güvence altına alınmasını, tarım ve tarım dışı gelir kaynaklarının artırılmasını ve çeşitlendirilmesi, kırsal kesimde yoksulluğun azaltılmasını ve açık ve gizli işsiz durumunda olan kişilerin üretken hale gelmelerinin desteklenmesini kapsamaktadır. Genel bir ifade ile sosyal politikalar; tarım kesimindeki sosyal güvenlik, vergilendirme ve tarımsal sigorta konularını ele alan ve bu konudaki eksiklik ve sorunları gidermek amacına yönelik olarak hazırlanan politikalardır.[75]

1.3 Tarım Politikaları İçin Uluslararası Arka Plan: Ekonomik Küreselleşme ve Tarım Politikaları Üzerine Etkileri

Ekonomik küreselleşme, dünya ticaretinin evrensel boyutlarda serbestleştirilmesi, sınırların kaldırılmaya çalışılması, sınır ötesi finans aktarımının, doğrudan dış yatırımların ve çokuluslu şirketlerin öneminin artması olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda ekonomik küreselleşmenin üç boyutu dikkat çekmektedir: ticari küreselleşme, mali küreselleşme ve üretimin küreselleşmesi.[76] Diğer ifade ile ekonomik küreselleşme devletler ve piyasalar arasındaki ilişkiyi yeniden tesis etmek ile ilişkilidir denilebilir. Piyasa ve devletler arasındaki yeniden tesis süreci ürün, sermaye ve iş piyasalarının daha derinlikli bir şekilde birbirleriyle bütünleşmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla, bütünleşmenin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için güçlere ihtiyaç duyulmaktadır.[77] Öncelikli olarak, teknolojik gelişmeler üretim maliyetlerini düşürmekte, nakliye ve iletişimi kolaylaştırmaktadır. Dahası, yeni üretim yöntemleri ile yeni ticari ürünler üretilebilmekte; böylece küresel ticaretin alanı genişletilip üretim artırılabilmektedir.. Ancak sadece teknolojik yenilikler ekonomik küreselleşmeyi tetikleyememektedir. Bunun için siyasal değişim

[75] Harun Tanrıvermiş, "Tarımda Sosyal Politikalar", Ed. Fahri Yavuz, Ankara, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yay., 2005, s. 117.
[76] Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2007, s. 215.
[77] WTO, "World Trade Report 2008: Trade in a Globalizing World", (Çevrimiçi), www.wto.org/english/res_e/booksp_e/...e/world_trade_report08_e.pdf, 03.12.2009, s. xiv.

ve ekonomi politikalarındaki tercihlerde reformlar gerekmektedir. Bu iki alandaki dönüşüm, yani, ülkelerin liberal demokrasiye geçişi ve bununla ilişkili olarak da liberal ekonomik modeli benimsemeleri, uluslararası ticaretin tarifeler, miktar kısıtlamaları ve görünmez engeller gibi engellerle karşılaşmadan yapılması için uygun bir ortam oluşturacak, ülkeler arasındaki sermaye akışının ve doğrudan yabancı yatırımın da "sağlıklı" bir şekilde gerçekleşmesi için gerekli siyasi ve ekonomik koşullar sağlanacaktır. Bunların yanı sıra bahsedilen bu saikler ile üretimin esnekleşmesi ve sınır ötesi üretimin yaygınlaşmasına da imkan tanıyacaktır.

Bu "uygun koşullar" devletlere, artık uluslararası ticaretteki paylarını nasıl daha fazla arttırabileceklerine yönelik politikalar geliştirmek ihtiyacını doğurmuştur, çünkü uluslararası ticaret ülkelerin ekonomik kalkınmalarında, dış ödeme dengesizliklerinin ve piyasa aksaklıklarının giderilmesinde, iç ekonomik istikrarın gerçekleştirilmesinde, hazineye gelir sağlanmasında önemli roller oynamaktadır.[78] Bu bakımdan devletler arasındaki rekabetin doğasının değiştiği, ekonomik boyuta kaydığı ve makro-ekonomik yönetim ve endüstriyel politikaların hükümetler için geleneksel dış politika konularından daha önemli hale geldiği söylenebilir.[79]

Artan rekabet ve ülkeler arasındaki çekişmeler farklı tartışmalara yol açmış ve küresel dünyanın iktisadi faaliyetlerinin düzenlenmesi için yeni kurumlar ortaya çıkmıştır. Bu kurumların bazıları çok taraflı antlaşmalar ile kurulmuş, bazıları ise bölgesel nitelikte ortak çıkarlar çevresinde oluşmuştur. Türkiye'nin de dahil olduğu ve dünya ticaretinin düzenlenmesi ve daha etkin hala getirilmesi için kurulan en önemli örgüt şuan Dünya Ticaret Örgütü'dür.

1.3.1 Dünya Ticaret Örgütü: GATT'tan DTÖ'ye.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslar arası iktisadi işbirliğini sağlamak ve bu suretle de dünyada siyasi ve iktisadi istikrarı tesis ederek ülkelerin kalkınma süreçlerine yardım etmek amacıyla "Bretton Woods" kurumları da denilen "International Monetary Fund"-Uluslar arası Para Fonu (IMF) ve World Bank-Dünya Bankası grubu kurulmuştur. Bu kuruluşlara ek olarak, dünya ticaretini

[78] Halil Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.139-141.
[79] Susan Strange, "States, Firms and Diplomacy", **International Affairs**, C. 68, N. 1, 1992, s. 2.

liberalleştirecek bir kuruma daha ihtiyaç duyulmuştur. Bu suretle 50 kadar ülkenin bir araya gelmesi ile "International Trade Organization"-Uluslar arası Ticaret Örgütü (ITO) kurulması için girişimlerde bulunulmuştur. Ancak, ITO'nun kuruluşu sürecinde müzakereler sürerken, belirli ticari mallar üzerinde tarife indirimlerinin sağlanması ve ITO'nun kuruluşunun ilgili ülkelerde onaylanmasına kadar geçecek sürede bu indirimlerin uygulanması amacı ile 23 Ekim 1947'de Cenevre'de geçici olarak nitelendirilen "General Agreement on Trade Tariffs"-Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) imzalanmıştır. ITO'nun kurulamaması üzerine geçici olmasına rağmen GATT 1948-1994 yılları arasında dünya ticaretini düzenleyen ve dünya ticaretinde kabul gören bir çerçeve olmuştur. [80]

1948'den sonra dünya ticaretinin liberalleştirilmesi için GATT bünyesinde 8 adet çok taraflı müzakere turu yapılmıştır. 1947 yılında Cenevre Round, 1949 yılında Annecy Round, 1951 yılında Torquay Round, 1956 yılında Cenevre Round, 1960–61 yıllarında Dillon Round gerçekleşmiş ve bu ilk 5 çoklu müzakerede tarifeler konusu gündemin ana maddesini oluşturmuştur. 1964–67 yılları arasında gerçekleşen Kennedy Round'da ise tarifelerin yanı sıra anti-damping ile ilgili konular/önlemler de müzakere edilmiştir. 1973–79 yılları arasındaki Tokyo Round müzakerelerinde ise tarifeler, tarife dışı önlemler ve çerçeve anlaşmalar gündemi oluştururken, 1986-94 yılları arasında gerçekleştirilen Uruguay Round'da tarifeler, tarife dışı önlemler, kurallar, hizmetler, fikri mülkiyet hakları, anlaşmazlıkların halli, tekstil, tarım gibi konuların yanı sıra "World Trade Organization"-Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO-DTÖ) kurulması gibi konular tartışılmıştır.[81]

1947'de geçici olarak yürürlüğe giren GATT sistemi temelde dört ilke üzerine inşa edilmiştir. Bunlardan ilki en çok kayırılan ülke kuralıdır ki bu kural söz konusu üye ülkenin ticaret ortakları arasında ayrım yapmaması anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile GATT anlaşmasını kabul eden bir ülke, üye ülkelerden birine verdiği ticari tavizi, tarife veya eş etkili vergi indirimini diğer ülkelere de vermek zorundadır. GATT sisteminin dayandığı ikinci önemli bir kural da ulusal muamele

[80] WTO, "The GATT years: from Havana to Marrakes", (Çevrimiçi), http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact4_e.htm, 13.11.2009.
[81] WTO, "The GATT years: from Havana to Marrakes", (Çevrimiçi), http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact4_e.htm, 13.11.2009.

kuralıdır ki bu kural da iç pazara yönelik düzenlemeler açısından yerli mal ile ithal mal arasında bir ayrım yapılmaması anlamına gelmektedir. Ulusal muamele kuralı mal, hizmet ve fikri mülkiyetin bir pazara girişinden sonra uygulanmaktadır. Diğer bir ifade ile ulusal muamele kuralında ithal edilen mal için gümrük vergisi veya diğer eş etkili vergiler ödendikten sonra ilgili malın iç pazarda satılması esnasında yerli mal ile aynı konumda değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. GATT'ın dayandığı diğer önemli bir ilke gümrük vergilerinin kademeli olarak indirilmesi kuralıdır. Bu kural çerçevesinde üye ülkeler ticaretin liberalleştirilmesi için gümrük tarifelerinde kademeli bir indirime gitmeye teşvik edilmiştir. Zira 1948–94 yılları arasında gerçekleştirilen 8 müzakere turunda da ana tartışma konusu tarifelerin indirilmesi olmuştur. GATT sisteminin sonuncu dayanak noktası ise uluslararası ticarette korumanın sadece tarifeler yoluyla yapılmasıdır. Buna göre eğer bir üye ülke ticarette korumacılığı benimseyecekse bunu tarifeler yoluyla gerçekleştirmelidir, miktar kısıtlamaları gibi tarife dışı engellere başvurmamalıdır. Bu kural ile uluslararası ticarette şeffaflığın sağlanması amaçlanmaktadır.[82]

Zaman içerisinde uluslararası ticarette İkinci Dünya Savaşı sonra ortaya çıkan geçici yapının daimi ve kurumsal bir kimliğe kavuşması için önemli bir ihtiyaç belirmiştir. Uruguay Round öncesindeki müzakerelerin nihai amacı gümrük tarifelerinin azaltılması iken Uruguay'daki müzakerelerde uluslar arası ticaretteki kuralların güçlendirilmesine yönelik 29 anlaşma paket halinde kabul edilmiştir. Bu anlaşmalardan biri de "Dünya Ticaret Örgütü"nü kuran anlaşma olmuştur ve GATT'ın yerine geçmesi kabul edilmiştir. 1995 yılında faaliyete geçen DTÖ şuanda 153 üye ülkenin üye olduğu büyük bir organizasyondur.[83]

DTÖ'nün dünya ticaretindeki önemi sadece üye sayısının fazla olmasından değil aynı zamanda uyguladığı ticari politikalardan da kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifade ile uyguladığı ticaret politikaları ve ülke sayısının çok olması aracılığı ile dünya

[82] DTM, "GATT Sistemi - Temel İlkeler", (Çevrimiçi), http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=194&icerikID=293&dil=TR, 20.11.2009.

[83] WTO, "The Uruguay Round", (Çevrimiçi), http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact5_e.htm, 13.11.2009.

ticaretinin % 95'inden daha fazlasını DTÖ yönlendirmektedir.[84] Bu özelliği ile DTÖ'nün çok taraflı dünya ticaret sisteminin en önemli kurumsal sistemi olduğunu söylemek mümkündür, çünkü hali hazırda dünya ticareti ve bu ticaretten kaynaklanan anlaşmazlıkların çözümü DTÖ anlaşmaları çerçevesinde belirlenmektedir.

DTÖ'nün 1995 yılında kurulmasıyla birlikte, dünya ticaretinin serbestleştirilmesinin; ticaretin daha öngörülebilir kurallara dayandırılmasının; anlaşmazlıkların çok taraflı hukuki bir platformda çözümlenmesinin; ve ticaret müzakerelerinin elverişli bir zeminde yürütülmesinin kurumsal altyapısı geçmişe nazaran daha gelişmiş temeller üzerine oturtulmuştur.[85]

DTÖ uluslar arası ticaretin serbestleştirilmesi görevi gören bir kurum olarak değerlendirilebileceği gibi aynı zamanda hükümetlerin ticaret anlaşmalarını müzakere edebileceği bir forum olarak da görev üstlenmekte, dünya ticaretinde ülkeler arasında cereyan eden anlaşmazlıkların halli için bir mahkeme görevi yapmakta ve uluslararası ticaret kurallarının belirlendiği önemli bir konumu işgal etmektedir.[86]

DTÖ'nün GATT sistemine getirdiği en önemli yeniliklerden biri sistemin sadece mal ticaretini kapsamaması olarak gösterilebilir. Diğer bir ifade ile GATT sadece mal ticaretini kapsarken DTÖ hizmet ve ticaret ile ilgili fikri mülkiyet haklarını da kapsamaktadır.[87] Dolayısıyla, DTÖ'nün GATT sistemine göre daha geniş bir ticaret tanımı yaptığı değerlendirmesi yapılabilir.

1.3.1.1 Doha Kalkınma Turu

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)' nün en üst düzey karar organı Bakanlar Konferansı, DTÖ Kuruluş Anlaşması uyarınca en az iki yılda bir toplanarak çalışma

[84] Ian. F. Ferguson, "The World Trade Organization: Background and Issues", (Çevrimiçi), http://www.nationalaglawcenter.org/assets/crs/98-928.pdf, 13.11.2009, s.2.
[85] Güven Sak, "Önsöz", **Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, Ed. M. Sait Akman Şahin Yaman, TEPAV, Ankara, 2008, s. V
[86] WTO, "What is the World Trade Organization?", (Çevrimiçi), http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact1_e.htm, 13.11.2009.
[87] WTO, "Overview: a Navigational Guide", (Çevrimiçi), http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm1_e.htm , 13.11.2009.

programını belirlemektedir. Bu çerçevede I. Bakanlar Konferansı 1996 yılında Singapur'da, II. Konferans 1998 yılında Cenevre'de ve III. Konferans ise 1999 yılında ABD'nin Seattle kentinde yapılmıştır. Ancak III. Konferans hiçbir konu üzerinde görüş birliği oluşturulamaması üzerine başarısızlıkla sonuçlanmış ve özellikle sivil toplum örgütlerinin de sert muhalefeti ile de bir "Deklarasyon Metni" yayımlanamamıştır. IV. Bakanlar Konferansı ise 9–14 Kasım 2001 tarihlerinde Katar'ın başkenti Doha'da toplanmıştır.[88] DTÖ, Doha toplantısından önce birçok toplantı ve oturumlar gerçekleştirmiştir. Ancak gerçekleştirilen bu toplantılarda istenilen sonuca bir türlü ulaşılamamıştır. Bu durum bilahare yapılan Bakanlar Konferansları ile mini-zirvelerde de devam etmiş ve DTÖ zirveleri için adeta geleneksel hale gelmiştir.

11 Eylül saldırısı sonrası Dünya'da yaşanan değişimler ve yeni siyasi konjonktür doğrultusunda BM Binyıl Deklarasyonu ilan edilmiştir. Bu deklarasyonun olumlu havasıyla özellikle gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçları ve durumları tartışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda GATT-DTÖ tarihinde ilk defa bir müzakere turu 'kalkınma' konusuna hasredilmiş ve bu kapsamda müzakere gündemine 'Doha Kalkınma Gündemi' adı verilmiştir. Kalkınma konusunun bu şekilde temel başlık olarak tartışılmaya açılması olumlu beklentilere yol açmış ve müzakerelere iddialı bir şekilde başlanmıştır. Ancak, Doha Kalkınma Turu'nda da henüz istenilen sonuçlar elde edilememiş ve beklentilerin karşılanması mümkün olmamıştır.

Konferans öncesinde Cenevre'de uzun bir hazırlık süreci yaşanmış ve başta Uruguay Round Anlaşmalarının uygulanmasından kaynaklanan sorunlar, "uygulama konuları" olmak üzere, çevre ve işgücü, "Singapur Konuları" olarak bilinen yatırım, rekabet, kamu alımlarında şeffaflık, ticaretin kolaylaştırılmasının yanı sıra, ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları, sanayi ürünlerinde tarife indirimleri, halihazırda müzakereleri devam eden tarım ve hizmetler gibi pek çok konu tartışılmış ve Doha'ya farklı görüşleri yansıtan ve alternatif paragraflar içeren taslak bir

[88] DTM, "DTÖ IV. Bakanlar Konferansı", (Çevrimiçi), http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=162&icerikID=264&dil=TR, 14.12.2009.

Deklarasyon Metni ile gidilmiştir. Doha toplantısı yedi temel kulvarda yoğunlaşmıştır: uygulamaya yönelik konular; tarım; fikri mülkiyet hakları ve kamu sağlığı konusu; çevre; Singapur konuları (yatırımlar, rekabet, kamu alımlarında şeffaflık ve ticaretin kolaylaştırılması); kuralların konulması; ve diğer konular. İşgücü standartları, ticaret-borç, ticaret-maliye, ticaret-teknoloji transferi konularında çalışma grupları oluşturulması, şarap ve alkollü içeceklerde coğrafi işaretlerle sağlanan korumanın kapsamının genişletilmesi ve sanayi ürünlerinde tarife indirimleri konuları diğer konular başlığı altında incelenmiştir. Konular itibariyle belirlenen ara bulucular (friend of the chair) gayrı-resmi toplantı ve danışmaları yürütmüşlerdir.[89]

Bu konuların ön plana çıkması aslında üye ülkeler arasındaki ciddi ayrılıkların da bir yansıması olarak addedilmektedir. Ülkeler arasındaki ayrılıklar ve farklı beklentilerin ortaya çıkardığı kırılma noktalarını anlamak için de bu konu başlıkları önemlidir.[90] Bu beklenti ve amaçlar Doha Turu'nda birdenbire ortaya çıkmamış ve çok daha öncesine uzanmaktadır. Tüm önceki ticaret turlarında olduğu gibi, Doha Turu'nun da ortaya çıkışı geçmiş deneyimlere dayanmaktadır. Bu deneyimlerin ve birikimin bu müzakere sürecine aktarılması ve toplantı konularının bir paket halinde müzakereye açılması, bu turu iddialı hale getirmiştir. Toplantı tekniği açısından karmaşık bir sürece dönüşen Doha Toplantısı, üye sayısının geçmiş toplantılara oranla da fazla olması nedeniyle başarı açısından zorluklarla karşılaşmış ve çıkmazlara sürüklenebilmiştir. [91]

Doha Kalkınma Turu'nu diğer müzakerelerden ayıran en önemli özellik Gelişme Yolundaki Ülkelerin (GYÜ) daha aktif katılımı ve toplantının gündeminin şekillendirmelerindeki katkıları olmuştur. Serbest ticaretin kalkınmadaki rolü tartışılıyor olsa da, fakir ülkelerin ekonomilerinde yine de katkı yapacağı

---

[89] DTM, "DTÖ IV. Bakanlar Konferansı", (Çevrimiçi), http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=162&icerikID=264&dil=TR, 14.12.2009.

[90] Rorden Wilkinson, **The WTO: Crisis and the Governance of Global Trade**, Londra ve New York: Routledge, 2006, s.121.

[91] M. Sait Akman, "Doha 'Kalkınma' Turu ve DTÖ: Sorunların Açmazında Çözüm Arayışları", **Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, Ed. M. Sait Akman Şahin Yaman, TEPAV, Ankara,2008, s.17-19.

kaçınılmazdır. Fakat diğer müzakere turlarında gelişmiş ülkelerin baskın karakteri ve toplantı çıktı nedenleri ile gelişmekte olan ülkeler istediklerini elde edememişlerdir bilakis üzerlerine yüklenilen yük nedeniyle sıkıntılar yaşamışlardır. Henüz bu tür sıkıntıları atamadan Doha Turu'nda yeni yükümlülükler almak istemeyen bu ülkeler daha aktif katılım sağlamış ve pazarlıklarda işbirlikleri kurarak güçlü taraf olmaya çalışmışlardır.[92] Bu nedenle GYÜ'lerin dünya ticaret sisteminin yapısına yönelik kaygılarının ortaya çıktığı özellikle tarım, NAMA (Non-Agricultural Market Access), hizmetler, TRIPS (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) alanları kaçınılmaz olarak ticaret müzakerelerinin odak noktası haline gelmiştir.[93]

1.3.1.2 Doha Kalkınma Turu Açısından Tarım Politikaları

Birçok ülke açısından stratejik bir öneme sahip olan tarım konusunda gerçekleştirilen müzakereler tartışmaların en yoğun yaşandığı konu başlığı olmuştur. Tarım tartışmalarının temelini ihracat sübvansiyonları ve tarım ürünlerine uygulanan kotalar teşkil etmektedir. Bu müzakere başlığında kırsal kalkınmanın sağlanması ve gelişmekte olan ülkelerdeki gıda güvenliğinin sağlanması, ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması ve teşvikler konusu tartışılmıştır.[94]

Uruguay Turunda olduğu gibi Doha Turunda da tarım bir kırılma noktası ve tüm müzakereler için bir denge rolü oynamaktadır. Özellikle G-20* grubu ülkelerin DTÖ'de bir ortak tutum belgesi olarak kabul edip dağıttıkları metinde de ifade ettikleri üzere Doha Turu 'adil ve piyasa-yönlü bir ticaret sisteminin kurulması amacının' desteklenmesini öngörmelidir.[95] Dünya tarımında GSMH'nin yüzde 20'sini teşkil eden, toplam tarım ihracatının % 26'sını elinde tutan, dünya nüfusunun

* "Group of Twenty"; Arjantin, Avustralya, Brezilya, Kanada, Çin, AB, Fransa, Almanya, Hindistan, Endonezya, İtalya, Japonya, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan, Güney Afrika, Güney Kore, Türkiye, Birleşik Krallık, ABD.

[92] S. Javed Maswood, **The South in International Economic Regimes Whose Globalization?,** Hampshire, Palgrave Macmillan, 2006, s. 87-89.

[93] Z. Öniş ve K. Mutlu, "WTO at the End of its First Decade: The Political Economy of Asymmetric Interdependence", **Journal of International Trade and Development**, C. 1, S. 1, 2007, s. 75–76.

[94] WTO, "The Doha Agenda", (Çevrimiçi), http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/doha1_e.htm, 14.12.2009.

[95] M. Sait Akman, **a.g.e.**, 27.

% 51'ini oluşturan ve dünyadaki tarım nüfusunun % 63'ünü barındıran bu ülkelerin müzakere sürecindeki rolleri ve talepleri elbette yadsınacak türden olamazdı. Nitekim, G-20 ülkelerinin bu ısrarı tarımda pazara giriş, ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması, ticareti bozucu iç desteklerin azaltılması gibi alanlarda daha katı korumacı politikalar izleyen Avrupa Birliği ve hatta ABD tarafından başlangıçta görmezden gelinmeye çalışılmış olmakla beraber daha sonrasında ses getirmeye başlamıştır.[96]

1.3.1.3 Doha Kalkınma Turu Tarım Müzakereleri ve Türkiye

2001 yılından beri devam eden DTÖ Doha Kalkınma Gündemi Müzakereleri kapsamında, ilk Taslak Modalite Kağıdı 17 Temmuz 2007 tarihinde yayımlanmıştır.[97] Tarım konusunda gelişmiş ülkelerden ABD'nin sübvansiyonları azaltması, AB'nin tarifeleri indirmesi ve ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması; aralarında Japonya, G. Kore, Norveç ve İsviçre'nin bulunduğu G-10* grubunun koruma oranlarını düşürmesi, G-20 ülkelerinden yüksek oranlı bağlanmış tarifeleri indirmesi beklenmektedir.[98] Fakat gelinen son noktada tarafların bulundukları pozisyonları değiştirmedikleri gözlenmektedir.

Müzakere taraflarına bakıldığında; GYÜ'ler, ekonomilerinin ciddi bir kısmı tarıma dayandığından dolayı tarımda ticareti engelleyici ihracat sübvansiyonlarının, iç desteklerin ve pazara girişteki engellerin kaldırılmasını talep etmektedirler. Diğer yanda ise ekonomilerindeki tarımın payı düşük olmasına rağmen göz ardı edilemeyecek bir tarım nüfusuna ve buna istinaden tarımla uğraşan seçmen kitlesine sahip olan başta ABD ve AB olmak üzere gelişmiş ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkeler destekleme seviyelerini muhafaza ederek tarım ekonomilerini ve kırsal nüfusun ekonomik ve sosyal refahını korumayı amaç edinmektedirler. İki tarafın birbirine zıt yaklaşımları tarım müzakerelerini Kalkınma Turunun kilit konusu haline getirmekte,

* ABD, Belçika, Birleşik Krallık, Fransa, Hollanda, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada

[96] IAN Taylor "The Periphery Strikes Back: The G20 at the WTO", **The WTO after Hong Kong: Progress in, and Prospects for, the Doha Development Agenda,** Ed. D. Lee ve R. Wilkinson, Londra ve New York: Routledge, 2007, 155-158

[97] DTM, **A.y.**, s. 2.

[98] M. Sait Akman, **a.g.e.**, s. 32.

müzakerelerin başarılı bir şekilde sonuçlanmasına engel oluşturmakta, hatta müzakere sürecinin tıkanmasına yol açmaktadır.[99]

Müzakereler gelişmekte olan ülkeler tarafından oluşan G–20 grubu ile başta ABD ve AB olmak üzere yüksek korumacı politikalara sahip ülkeler arasında geçmektedir. G–20 grubu tarım sektörüne yönelik ihracat desteklerinin kaldırılmasını, iç destekler ve pazara giriş konusunda önkoşulsuz ciddi indirimlere gidilmesini talep etmektedir. Diğer tarafta ise özellikle AB GYÜ'lerden tarım-dışı alanlarda ve hizmet sektöründeki kısıtlayıcı politikaları azaltmasını talep etmektedir. Bunun yanında AB tarım sektörü için önemli bir yere sahip olan Ortak Tarım Politikası'nı (OTP) zedeleyecek politika değişimlerinden kaçınmaktadır. Bu iki aktöre ek olarak ABD ise tarımda tüm ülkelerin eşit tarife ve koruma seviyelerine gelmesiyle sonuçlanacak tam bir liberalleşme fikrini öne sürerek kendisinin hareket alanını genişletmeye çalışmaktadır. 2005 yılında gerçekleştirilen Hong Kong Bakanlar Konferansı'nda tarımda ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması ve iç desteklerin üç kademeli olarak indirilmesi için 2013 yılına kadar bir takvim hazırlanmış, fakat bu anlaşma bir çerçeve niteliğinden öteye geçememiş ve daha detaylı bir metnin hazırlanması Cenevre'de gerçekleştirilecek toplantıya bırakılmıştır. Fakat 2006'daki toplantılarda Amerika'nın pazara giriş konusunda AB'den daha fazla destek beklemesiyle birlikte müzakereler tıkanmış ve durma noktasına gelmiştir. [100]

Tarım müzakerelerinin izlediği sürece bakıldığında liberalleşme kaçınılmaz bir son olarak görünmektedir. Korumacı politikalardaki esnemeler hem gelişmiş ülkeleri hem de gelişmekte olan ülkeleri etkileyecektir. Türkiye'nin Doha Kalkınma Turlarındaki tutumuna baktığımızda ise tarım konusunda daha defansif bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Diğer bir deyişle, Türkiye tarımdaki korumacılığı ve teşvik politikalarını savunmaktadır. Bu yaklaşım aslında Türkiye'nin diğer başlıklardaki yaklaşımı ile de ters düşmektedir. Özellikle hizmetler sektöründe

[99] Ziya Öniş ve Koray Mutlu, "Ulusal, Bölgesel ve Küresel Dengelerin Kıskacında Bir Ülke: Avrupa Birliği Yolunda Türkiye ve Doha Kalkınma Müzakereleri", **Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, Ed. M. Sait Akman Şahin Yaman, TEPAV, Ankara,2008, s. 112.
[100] Ziya Öniş ve Koray Mutlu, **a.g.e.**, s.115-117.

liberalizasyonu savunan Türkiye, tarım konusunda ters tarafta durmaktadır. Gelecekte, tarımın serbestleşmesi durumunda ise bu tutumu nedeniyle Türkiye'nin belirli bir miktarda kayba uğrama ihtimali vardır.

Genel olarak Türkiye'nin bu tutumu AB'ye üyelik sürecinden ve gümrük birliği anlaşmasından kaynaklanmaktadır. AB ile yapılan üyelik müzakereleri nedeniyle Türkiye, mevzuatlarını uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda da tarım politikalarında daha çok OTP'den etkilenen bir yönelim sergilemektedir. Türkiye'nin tarımda çalışan nüfusu düşünüldüğünde bu haklı bir duruş olarak değerlendirilebilmektedir. Aynı zamanda AB'ye üyelik durumunda da tarım politikaları bu yönde değişecektir.[101]

Yeni DTÖ-Tarım Anlaşması'nda indirim formülünden bağımsız olarak yapılacak her türlü indirimde, Türkiye tarım ve gıda sektöründe korumanın azalması kaçınılmazdır. Pazarlıklarda dikkate alınması gereken en önemli nokta ise çok taraflı anlaşmaların tek taraflı anlaşmalara oranla daha avantajlı olmasıdır. Çok-taraflı serbestleştirme dış pazarlara ulaşmada kolaylık sağlamasının yanında, ticarette önemli paya sahip ülkelerin sübvansiyonlarındaki düşüşten dolayı dünya tarım fiyatlarının genel düzeyinde yükselmeye neden olacaktır. Fiyatı yükselecek ürünler genellikle Türkiye'nin de fiyatlarına müdahaleye gerek duyduğu ürünlerdir ve dünya fiyatlarındaki artışlar, en azından tarım desteklerinin bütçeye olan yükünü azaltıcı etki yapacaktır. Büyük oranda istikrar programı nedeniyle, özellikle bütçeden harcamayı gerektiren tarım politikalarının büyük baskı altında olduğu hesaba katılırsa, Türkiye'nin genel başlangıç pozisyonun serbestleştirme yanlısı olması gerektiği iddia edilmektedir.[102]

İlk başlarda Türkiye'nin tutumu G-33'ler olarak ifade edilen ülkelerin tutumuna benzer şekilde tarımda serbestleşmenin sağlanması ve gelişmekte olan ülkelere özel koruma mekanizmalarının kurulması gerektiği şeklindedir, ancak bu politikaların yavaş yavaş değişmeğe başladığı görülmektedir. [103] Özellikle tarımda

[101] Ziya Öniş ve Koray Mutlu, a.g.e., s.118-119.
[102] Erol Çakmak, Halis Akder: **DTÖ ve AB'deki Gelismeler Isıgında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı**, İstanbul, TÜSİAD, 2005, s. 118.
[103] Ziya Öniş ve Koray Mutlu, **a.g.e.**, s.120

pazara giriş konusunda AB'nin izlediği aşırı korumacı yaklaşımın Türkiye açısından da kritik öneme sahip olduğu ve AB ile yakınlaşmanın yararlı olacağı vurgulanmaktadır.[104]

1.3.2 Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası

AB "Ortak Tarım Politikası" (OTP) üye ülkelerdeki üreticilerin gelir seviyelerinin korunması, birliğin tarımsal ihtiyacının karşılanması ve fiyat seviyelerinde önemli dalgalanmalar olmaması gibi amaçlar ile oluşturulmuş politika tedbirlerinden oluşmaktadır. 1962 yılından itibaren uygulamaya konulan OTP, topluluk tercihi, tek Pazar ve mali dayanışma olarak ifade edilen temel ilkeler ile yürütülmektedir. Topluluk tercihi ilkesine göre, birlik, ithalata karşı korunacak, birlik içinde üretilmiş olan ürünlere öncelik tanınacak ve birliğin tarımsal ihracatının artabilmesi amacıyla gerekli destek sağlanacaktır. Bu bağlamda dış ticareti sınırlayan duvarlar oluşturulmakta ve iç piyasaya destekler verilmektedir. Tek Pazar ilkesinde ise tarımsal ürünlerin birlik içinde serbest dolaşımı esas alınmıştır.[105] Mali dayanışma ilkesine göre OTP kapsamında yapılan ödemeler oluşturulan ortak bir bütçeden ödenmesi ve üye ülkelerin bu bütçeye katkıda bulunması gerekmektedir. 1962 yılında oluşturulan Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) yoluyla mali sorumluluğun ortak paylaşımı sağlanmıştır. OTP giderleri bu fon tarafından karşılanacaktır. 1964 yılında FEOGA yönlendirme ve Garanti olmak üzere iki ayrı bölüme ayrılmıştır. Garanti Bölümü fiyat ve pazar politikasının işleyebilmesi için gerekli olan harcamaları finanse etmekte ve Birlik bütçesinin %45'ini oluşturmaktadır. Yönlendirme Bölümü ise tarımsal yapıların iyileştirilmesine yönelik yapılandırma çalışmaları ile kırsal bölgelerin kalkındırılmasında kullanılmakta ve AB bütçesinin %3'ünü oluşturmaktadır.[106]

---

[104] DTM, "DTÖ ile Koordinasyon Kurulu V. Toplantısı", (Çevrimiçi), http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/CokTarafliAnlasmaDb/KitapcikNisan2006.doc, 24.11.2009, s.20.

[105] Barış Övgün, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Bir Çıkmaz: Politika Transferi Açısından Tarım Sorunu", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi,** C. 9, S. 1, 2010, s. 94.

[106] İKV, "Avrupa Birliğinin Ortak Tarım Politikası", (Çevrimiçi) http://www.ikv.org.tr/pdfs/0b08abbf.pdf, 28.09.2011, s. 5.

OTP'nin temel amaçlarını; üretim standartlarını ve tarım teknolojisini geliştirmek, tarımsal üretim araçlarının etkili kullanımını sağlamak, Avrupa'daki tarımsal üretimin verimliliğini artırmak, piyasalarda istikrarı sağlamak, ürün arzının güvenliğini sağlamak, tarımdaki en önemli faktörlerden biri olan işgücünün optimum kullanımını sağlamak, geçimini tarım sektöründen sağlayan kesimlerin gelirini artırmak, tüketicilere daha gerçekçi ve uygun fiyatlar sunmak ve tarım ürünleri fiyatlarını bütün üye ülkelerde eşitleyerek, fiyatların üye ülkeler arasında haksız rekabete yol açmasının önüne geçmek şeklinde sıralamak mümkündür.[107]

OTP yıllar içerisinde dinamik bir seyir izlemiş ve dönemin ihtiyaçlarına göre değişimler göstermiştir. 1973, 1981, 1983, 1985, 1988 yıllarında ürün kotaları ve destekler için ayrılan bütçeler gibi konularda reformlar yapılmıştır. 1992 yılında yapılan değişikliklerle programa özellikle çevre, ağaçlandırma ve erken emeklilik ile ilgili mevzular eklenmiştir. Gündem 2000 olarak adlandırılan ve 1995 yılında karara bağlanan reform belgesi ile OTP'de rekabetçilik, maliyetlerin azaltılması, bölgeselleşme, çevre gibi boyutlar eklenmiş veya politika içerisindeki konumları güçlendirilmiştir.[108] Gündem 2000 ile yeni 10 üyenin katılımı öncesinde desteklerin kapsamı bir kez daha sınırlandırılmış, ayrıca 2006 yılına kadar da OTP harcamaları büyük ölçüde sabitlenmiştir. Ancak kırsal ve tarımsal kalkınmaya yardımcı olmak ve özellikle yeni üye ülkelerin uyum sürecini kolaylaştırmak amacıyla 2000-2006 döneminde uygulanacak olan "Tarım ve "Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Programları (SAPARD)" adı altında özel bir mali destek programı oluşturmuştur.[109]

Türkiye açısından OTP ele alındığında ise uyum sürecinin ve müzakerelerin zorlu geçmesi beklenmektedir. İşleyiş mekanizmaları, kurumsal yapı ve ekonomideki ağırlık açısından AB ile Türkiye'nin tarım sektörü birbirinden çok farklı konumdadır. Müzakere sürecinde karşılaşılacak olan 35 başlığın 3'ü doğrudan tarımla ilgili (tarım ve kırsal kalkınma, bitki sağlığı-hayvan sağlığı ve gıda güvenliği, balıkçılık) ve 9'u da alt başlıkları itibari ile tarım sektörü ile ilişkilidir. Neredeyse müzakere edilecek

---

[107] İKV, "Avrupa Birliğinin Ortak Tarım Politikası", (Çevrimiçi) http://www.ikv.org.tr/pdfs/0b08abbf.pdf, 28.09.2011, s. 4.

[108] Avrupa Komisyonu " AB Ortak Tarım Politikası" (Çevrimiçi) http://www.avrupa.info.tr/Files//File/PressPacks/AgricultureFair/otp.pdf, 28.09.2011, s. 5.

[109] Gülcan Eraktan ve Necat Ören, " AB Ortak Tarım Politikası, Reform Süreci Ve Türkiye'ye Etkileri" (Çevrimiçi) http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/9beb1e831faf6aa_ek.pdf?tipi=14&sube=, s. 3.

olan belgelerin yarısı tarım sektörünü ilgilendirmektedir.[110] Ortak piyasa düzenlemelerinin tesisi, yapısal ve kırsal kalkınma politikalarının oluşturulması, veterinerlik ve bitki sağlığı alanlarında sınır kontrollerinin uygulanması, gıda işletme tesislerinin yeniden yapılandırılması ve tarım istatistiklerinin oluşturulması ele alınacak başlıca konulardır.[111]

Türkiye açısından OTP'ye uyum süreci zorlu geçecek ve uzun bir süre alacaktır. Öncelikle tarım sektörünün yapısının dönüştürülmesi ve AB standartlarında bir seviyeye getirilmesi gerekmektedir. Parçalı arazilere sahip küçük işletmelerin sayısının azaltılması ve daha büyük tarımsal işletmelerin kurulmasının teşvik edilmesi gerekmektedir. Bunun yanında arz fazlası olan ürünlerde kota uygulaması nedeniyle Türkiye'de ürün desenini değiştirmek durumunda kalabilecektir. Bu tür yapısal değişiklikler gerçekleştirilirken kırsal nüfusun gelir kaybı yaşamaması için gereken önlemlerin alınması gerekmektedir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, uluslararası kurumlar ve taraf olunan antlaşmalar nedeniyle tarım politikaları farklı şekiller alabilmektedir. DTÖ ve AB ile yapılan anlaşmalar ise günümüzde tarım politikalarını etkileyen en önemli anlaşmalardır. Bu anlaşmalar iç dinamiklerin yanında küresel veya bölgesel ihtiyaçlara göre de Türkiye'nin tarım politikalarını şekillendirebilmektedir. Örneğin, AB'ye tam üyelik durumunda Türkiye'nin şuan uyguladığı tarım ürünleri dış ticaret rejimleri değişecek ve birlik içerisinde ve üçüncü ülkelere şeklinde farklılaşmalar gösterecektir. Sonuç olarak baktığımızda, küreselleşme olarak ifade ettiğimiz bu entegrasyonlar devletlerin iç politikalarını üzerinde ciddi etkilere sahiptirler.

110 Sedat Benek, "Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'deki Tarımsal İşletmelerin Günümüzdeki Durumu", **Marmara Coğrafya Dergisi**, S. 15, Ocak 2007, s. 192.

111 Betül Altay Topçu, Emine Bilgili, "Avrupa Birligi'ne Üyelik Sürecinde Türk Tarımı Ve Türk Tarımının Ortak Tarım Politikası'na Uyumu", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 30, Ocak-Haziran 2008, s. 294.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE EKONOMİSİ'NDE TARIM SEKTÖRÜNÜN YERİ

2000'li yıllara hızlı bir büyüme ile giren Türkiye son dönemlerde küresel krizinde etkisiyle büyüme hızında yavaşlama ve kesinti yaşamıştır. Bu büyüme hızındaki yavaşlama ve olumlu/olumsuz ekonomik gelişmelerden tarım sektörü de nasibini almaktadır. Her ne kadar sanayi sektörü, Türkiye ekonomisi içerisinde büyük yer tutsa da tarım sektörü hâlâ önemini korumaktadır. Ülkenin artan nüfusun besin ihtiyaçlarının karşılanması gereği ile beraber tarımın ekonomiye olan katkısı da yadsınamaz bir gerçektir. Aşağıda tarım sektörünün durumu incelenmeye çalışılmaktadır.

2.1. Genel Makroekonomik Göstergeler

Bu kısımda tarım sektörünün gayri safi yurtiçi hasıla, istihdam ve dış ticaret içerisindeki payları değerlendirilecek ve genel olarak sektörün ekonomik performansı analiz edilmeye çalışılacaktır.

2.1.1. Tarım Sektörünün Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçerisindeki Payı

Ekonomilerin gelişmişlik düzeyine göre tarımın payı giderek azalmaktadır. Gelişmişlik düzeyi yükseldikçe, sanayi ve hizmetler sektörlerinin ekonomi içerisinde artan ağırlığı karşısında tarımın nispi oranı giderek düşmektedir. Genel olarak bakıldığında gelişmiş ülke ekonomilerinde tarımın Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) içerisindeki payı 2006 yılı itibari ile % 1,6 gelişmekte olan ekonomilerde ise bu oran % 9,5 olarak karşımıza çıkmaktadır.[1]

[1] Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), **Summary of World Food and Agricultural Statistics**, (Çevrimiçi) http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/documents/publications_studies/publications/sumfas_en_web_2009.pdf, 09.05.2011, s. 11.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde tarımın milli gelir içerisindeki payında ciddi bir değişim meydana gelmemiştir. 1923 yılında % 43 olan tarımın payı 1933 yılında % 41,5'e düşmüştür. 1945'e kadar olan dönemde bu oran % 39 ila % 43 arasında değişiklikler göstermiştir. İkinci Dünya savaşı sonrasında milli gelirin % 45'ini oluşturan tarım sektörünün yaklaşık 15 yıl sonra 1960 yılında % 18'lik düşüşle milli gelirin % 37,5'ini oluşturduğu görülmektedir.[2] Savaş sonrası dönemde yaşanan gelişmeler tarımın milli gelir içerisindeki payının azalmasına neden olmuştur.

Planlama döneminin başlaması ile birlikte sanayileşmenin de doğal bir sonucu olarak tarımın milli gelir içerisindeki payı giderek azalmaya başlamıştır. Genel olarak bakıldığında Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) dönemlerinde sektörel olarak tarımın payı hâlâ %30'ların üzerinde seyretmektedir. 1968 yıllında bu oran % 40 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi ve hizmetler sektöründe yaşanan gelişmelere rağmen tarım sektörü önemini sürdürmektedir. Bu dönemde yaşanan verimlilik artışı ve dış talepte bu oranların gerçekleşmesinde katkı sağlamıştır. Ancak 1979 yılında gerçekleşen oran % 27,2 olarak ortaya çıkmış ve bu yıldan itibaren tarımın payı giderek azalmıştır. 1990 yılında % 17,5 ve 2005 yılında bu oran % 10,3 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılına geldiğimizde ise tarımın payı % 9,1'e kadar gerilemiştir.[3]

Aşağıdaki tabloda planlı dönemler itibariyle Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) büyüme oranlarının, hedef ve gerçekleşme olarak, seyri görülmektedir. Bununla birlikte, tarım sektörünün payının ilk dönem ile kıyaslandığında düşüşü ve nispeten sanayi sektörünün payının artışı tablodan izlenebilmektedir. 1973–1983 dönemlerinde her üç kalemde de meydana gelen belirgin azalış makro düzeyde küresel petrol krizleri; mikro düzeyde ise, yaşanan ekonomik krizler, yüksek enflasyon ve darbeler ile ilişkilendirilebilir.

[2] Rahim Yeni ve Celile Özçiçek Dölekoğlu, **Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri**, Ankara, TEAE Yayınları, Yayın No:98, 2003, s. 17.

[3] Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), "Ekonomik ve Sosyal Göstergeler", (Çevrimiçi) http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=A2D72737189B2352663AF614EDEE804E7FC8EC4BC3D9F63C0F2BC808111449B9, 09.05.2011.

Tablo 1: 1963–2000 Arası Planlı Dönemlerde Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) Büyüme Oranları ile Tarım ve Sanayi Sektörlerinin GSMH' deki Payları (1987 Sabit Fiyatlarla)

Yıllar	**GSMH**		**Tarım**		**Sanayi**	
	Hedef	**Gerçekleşme**	**Hedef**	**Gerçekleşme**	**Hedef**	**Gerçekleşme**
1963–1967	7	6,7	4,2	3,2	12,3	9,7
1968–1972	7	6,9	4,1	3,1	12	7,6
1973–1978	7,4	2,7	3,7	2,2	11,4	6,8
1979–1983	8	2,7	5,3	0,3	9,9	3,8
1983–1989	6,3	7,7	3,1	1	7,5	6,6
1990–1995	7	3,5	4,1	1,6	8,1	3,8
1996–2000	5,5–7,1	4,6	2,9–3,7	1,7	6– 7,7	5,4
Ortalama	**6,9**	**4,97**	**4**	**1,9**	**9,7**	**6,2**

Kaynak: Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, **Osmanlı'dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri**, (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/ TurkiyedeTarim, Osmanlida_Tarim.html, 09.05.2011, s. 30.

Yukarıda belirtildiği üzere belirli dönemlerde Türkiye'nin milli geliri içerisinde tarım sektörünün payı azalmış olsa da gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında hâlâ yüksek bir orana sahiptir. Örneğin; Avrupa Birliği ülkeleri ele alındığında AB–25 olarak ifade edilen ülkelerde bu oran % 1,9; AB–15 ülkelerinde ise bu oran % 1,8 olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan İngiltere tek başına ele alındığında bu oran % 0,9'a inmekte, yoğun tarım faaliyeti içerisinde olan Fransa'da ise ortalama % 2,2 olarak ortaya çıkmaktadır. Sadece Avrupa Birliği'ne yeni üye olan Romanya ve Bulgaristan'da tarımın payı Türkiye ile benzerlikler göstermektedir.[4]

Aşağıdaki tabloda 1923 ile 2010 yılları arasında Türkiye'nin sabit fiyatlarla tarımsal GSMH'si; GSYİH içerisinde tarımın yüzde olarak payı ve tarım sektörü kaynaklı GSMH'nın yüzde olarak büyüme hızı yer almaktadır. Tablodan da görüleceği üzere tarım sektörü, serbestleşme dönemine kadar, sektörel temelde

[4] Eurostat, "Agricultural Statistics Data 1995-2005", (Çevrimiçi) http://epp.eurostat.ec.europa.eu /cache/ITY_OFFPUB/KS-ED-07-001/EN/KS-ED-07-001-EN.PDF, 09.05.2011, s. 21.

Türkiye ekonomisi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. 1980 sonrası dönemde ise bu oran giderek azalmaktadır. Tarımsal göstergelerin dalgalı bir seyirde olmasının nedenleri arasında, ilk dönemlerde, toprak sahiplerinin yeterli sermayeye sahip olmayışları ile beraber makine, teçhizat eksikliği gösterilebilir. Demokrasiye geçiş döneminde ise, Marshall yardımı ile beraber makine ve teçhizatta iyileşme görülmesi tarım çıktılarını iklim koşullarının iyileşmesi ile olumlu etkilemiştir. Sonraki birkaç on yılda ise, yaşanan dış ve iç kaynaklı ekonomik krizler, tüm ülke ekonomisinin yanı sıra tarım sektörünü de olumsuz etkilemiştir. Ekonomik serbestleşme ile yoğunlaşan çeşitli uluslararası anlaşmalarla ulus-üstü kurallara bağlı bulunmak ve uluslararası ticarette önce sanayi ardından hizmetler sektörlerinin ön plana çıkmaları tarımın payının azalmasında etkili olmuştur.

Tablo 2: 1923–2008 Yılları Arasında Gerçekleşmiş Bazı Tarımsal Göstergeler

Yıllar	Tarımsal GSMH * (sabit fiyatlarla)	GSYİH'da Tarımın Payı (%)	Tarım GSMH Büyüme Hızı (%)
1923	1.27	43,1	27,2
1930	2.5	46,8	-3,9
1940	3.9	44,8	-1,2
1950	15.8	40,9	10,9
1960	26.6	37,5	2,3
1970	10.6	30,7	2,8
1980	12.3	24,2	1,3
1990	13.7	16,3	7
2000	15.6	13,1	4
2001	15	13,7	-4,4
2002	16	13,8	7,1
2003	8.7	11,4	-2
2004	8.9	10,7	2,8
2005	9.6	10,6	7,2
2006	9.7	10,0	1,4
2007	9.0	8,9	-6,7
2008	9.4	9,2	4,1
2009	7,7	8,1	8,8
2010	9,0	8,2	17,5

Kaynak:Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, **Osmanlı'dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri**, (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/ TurkiyedeTarim, Osmanlida_Tarim.html, 09.05.2011, s. 30; Türkiye Tarımsal Ekonomik Araştırma Enstitüsü (TEAE), "Ekonomik Göstergelerle Türkiye'de Tarım 2008", (Çevrimiçi) http://www.aeri.org.tr/ resimler /113239038176-Tarim2008.pdf, 09.05.2011, s. 13.

*1923–1999 Yılları Değer Milyon TL Ve 2000–2002 Yılları Milyar TL.

Tarım sektörü sahip olduğu doğal özelliklerinde etkisiyle genel ekonomik düzeyden daha dalgalı bir seyir izlemektedir. Tarımın büyüme hızı genel ekonomik büyüme ile paralellikler gösterse de yaşamış olduğu kırılmalar daha sert olmaktadır. 2000 sonrasına bakıldığında 2003 ve 2007 yılında ekonomi büyürken tarım sektörünün daraldığını görmekteyiz. Ancak diğer taraftan 2008 ve 2002 yılında ise

daha fazla bir büyüme gerçekleştirmiştir. Tarımda yaşanan dalgalanmalar yatırım imkânları ve ekonomik genel durum ile ilişkili olsa da doğa koşulları da verimliliği etkilediğinden dolayı önemli bir yer tutmaktadır. Aşağıdaki şekilde, ekonominin büyüme hızı ile tarım sektörünün büyüme hızı karşılaştırılmıştır.

Şekil 7: Genel ve Tarım Sektörü Büyüme Hızı
Kaynak: TEAE, **a.g.e.**, s. 23.

2.1.2. Tarımın İstihdam İçerisindeki Payı

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için tarımsal istihdam önemli bir yere sahiptir. Sanayileşmesini henüz tamamlayamamış bu tür ekonomilerde istihdamın büyük oranı tarım sektörü içerisinde bulunmaktadır. Ancak ekonomik gelişme ve büyüme ile birlikte tarımdan sanayi ve hizmetler sektörlerine sürekli bir kayma söz konusu olmaktadır. Genellikle gelişmiş ülkelerde, mekanizasyon ve diğer sektörlerin daha çok gelişmesi nedeniyle tarımsal istihdam çok az bir kısmı oluşturmaktadır.

Cumhuriyetten günümüze tarımsal istihdam sürekli olarak azalma göstermiştir. 1927 de yapılan nüfus sayımında 13,6 milyon çıkan nüfusun 5,4 milyonu aktif olarak işgücü içerisindedir ve bunun % 81,6'sı tarımda çalışmaktadır.[5] Yahya S. Tezel (1982)'in çalışmasında derlediği bilgilere göre bu oran 1935'te %

[5] Fatma Doğruel, **Tarım Destekleme Politikaları ve Sonuçları: ABD, AT ve Türkiye**, İstanbul, İTO Yay, 1993, s. 34.

76,4'e ve 1950'de ise % 77,7'ye gerilemiştir. Bu durum aşağıda yer alan tabloda görülmektedir.[6]

Tablo 3: Cumhuriyet'in İlk Yıllarından 1980 Dönemine Kadar Seçili Yıllarda Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Yapısı, %

	1927	**1935**	**1950**	**1962**	**1972**	**1976**
Tarım	80,90	76,40	77,70	77,10	65,00	59,40
Sanayi	8,90	11,70	10,30	10,90	14,50	16,60
Hizmetler	10,20	11,90	12,00	12,00	20,50	24,00

Kaynak: Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923–1950),** Ankara Yurt Yayınları, 1982, s. 101.

Tarımsal istihdamın genel istihdamdaki payı herhangi bir politika izlenmese de dahi sektörler arası geçişten dolayı zaman içerisinde azalacaktır. Gerçekleşen işgücü transferi ekonomiye ve kalkınmaya katkıda bulunmaktadır.[7] Genel olarak verilere bakıldığında 1989'da % 47,4 olan istihdam oranı 2011 Ocak ayı itibari ile % 24,05 oranına kadar gerilemiştir. Ancak bu oran gelişmiş ülke ekonomileri ele alındığında hâlâ yüksek bir oran olarak görülmektedir. Örneğin bu oranlar AB–27 ülkelerinde 2000 yılında % 7,3 ve 2009 yılında % 5,6 olarak gerçekleşmiştir. AB–15 ülkeleri ise ele alındığında bu oran daha da düşmektedir. Bu ülkelerde aynı yıllarda % 4,1 ve % 3,4 olarak tarımsal istihdam genel istihdam içerisinde yer almıştır. Ülke temelinde ele alındığında ise 2009 yılı itibariyle Belçika'da % 1,8; Almanya'da % 2,1; Yunanistan'da % 11,8 istatistikleri örnek olarak verilebilir.[8] Aşağıdaki tabloda ve şekilde ise Türkiye'deki tarımsal istihdamın 1989'dan günümüze kadar olan süreci gösterilmektedir.

[6] Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950),** Ankara, Yurt Yay., 1982, s. 101.
[7] Vildan Serin vd., **İstihdam Perspektifinde AB Sürecinde Türk Tarımının Genel Sorunları ve Çözüm Önerileri,** İstanbul, İTO Yayınları, 2007, s. 43.
[8] European Union (EU), **Employment in Europe 2010**, Luxembourg, Publications Office of The European Union, 2010, s. 18.

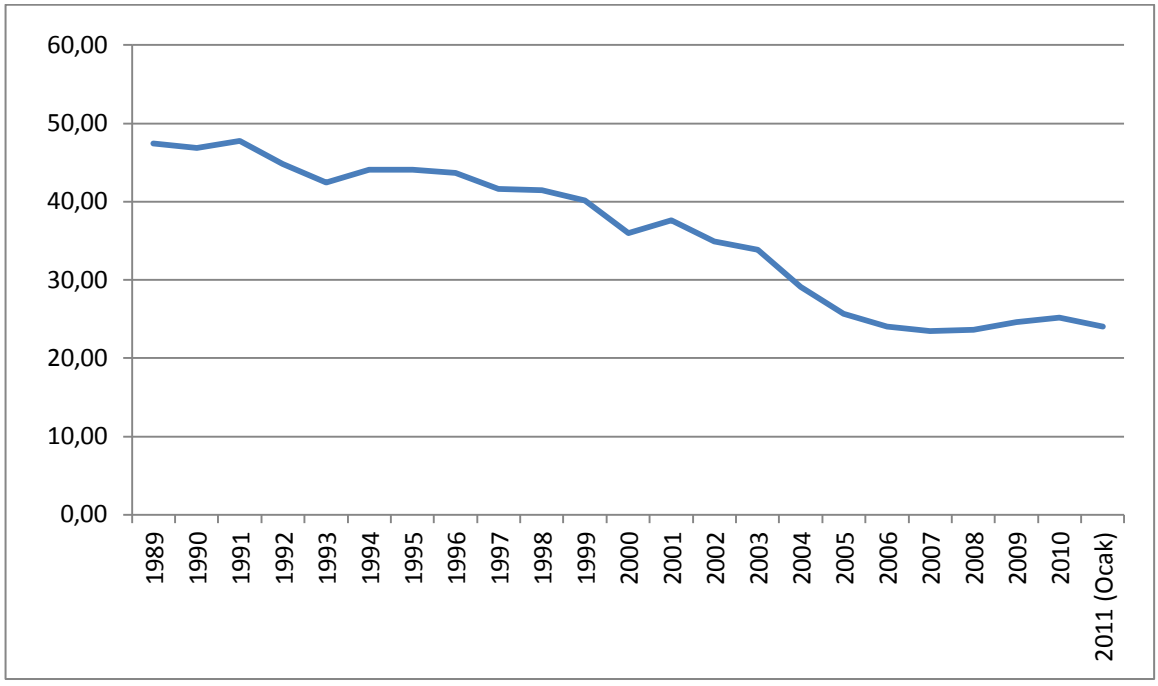
Tablo 4: İstihdam Edilen Nüfusun İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (Bin Kişi 15+)

İstihdam Edilen Nüfusun İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (Bin Kişi 15+)						
Yıllar	**Toplam**	**Tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık**	**Tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık** (%)	**Sanayi**	**İnşaat ve bayındırlık işleri**	**Hizmetler**
1989	18.224	8.639	**47,40**	2.893	1.039	5.654
1990	18.538	8.691	**46,88**	2.893	992	5.964
1991	19.290	9.213	**47,76**	2.934	975	6.168
1992	19.462	8.718	**44,79**	3.156	1.049	6.538
1993	18.503	7.861	**42,49**	2.942	1.238	6.459
1994	20.007	8.814	**44,05**	3.295	1.208	6.693
1995	20.590	9.081	**44,10**	3.295	1.238	6.974
1996	21.198	9.258	**43,67**	3.487	1.298	7.153
1997	21.206	8.836	**41,67**	3.715	1.320	7.333
1998	21.781	9.039	**41,50**	3.723	1.325	7.693
1999	22.052	8.857	**40,16**	3.784	1.365	8.045
2000	21.580	7.769	**36,00**	3.810	1.364	8.637
2001	21.524	8.089	**37,58**	3.774	1.110	8.551
2002	21.354	7.458	**34,93**	3.954	958	8.984
2003	21.147	7.165	**33,88**	3.846	965	9.171
2004	19.632	5.713	**29,10**	3919	966	9033
2005	20.067	5.154	**25,68**	4178	1.107	9.628
2006	20.423	4.907	**24,03**	4269	1.196	10.051
2007	20.738	4.867	**23,47**	4314	1.231	10.327
2008	21.194	5.016	**23,67**	4441	1.241	10.495
2009	21.277	5.240	**24,63**	4.079	1.306	10.650
2010	22.594	5.683	**25,15**	4.496	1.431	10.986
2011 (Ocak)	22.461	5.401	**24,05**	4.656	1.313	11.090

Kaynak: TÜİK ve OECD verileri kullanılarak derlenmiştir.[9]

[9] Organisation of Economic Cooperation and Development (OECD), "Labour Force Statistics 1989-2009", (Çevrimiçi) http://dx.doi.org/10.1787/lfs-2010-en-fr, s. 336; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), "İktisadi Faaliyet Kollarına Göre İstihdam" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr /PreIstatistikTablo.do?istab_id=1184;http://www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo .do?istab_id=1185; http://www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=573;http://www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo.d o?istab_id=546.

Yukarıdaki tabloda belirtilen verilerden anlaşıldığı gibi tarım sektöründe istihdam edilen kişilerin yıllar içerisindeki azalma seyri aşağıda yer alan şekilde daha açık görülmektedir.

Şekil 8: Tarımın Toplam İstihdam İçerisindeki Payı
Kaynak: Tablo 4'deki veriler kullanılarak düzenlenmiştir.

Yukarıda değinilen noktaların yanı sıra, göz ardı edilmemesi gereken bir husus da ülkelerin tarımsal istihdam oranları azaldıkça gelişmişlik düzeylerinin artmamasıdır. Gelişmişlik düzeyinin artması tarımsal istihdamın azalmasında yol açacaktır. Ancak, sadece tarımdaki işgücünün azaltılmasının ekonomiye bir katkısı bulunmamakta, sektörler arası işgücü transfer süreçlerinin sağlanması ve iyi yönetilmesi gerekmektedir.[10]

[10] Erol Çakmak ve Halis Akder, **DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı**, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, 2005, s. 55.

2.1.3. Tarım Sektörünün Dış Ticaret İçerisindeki Payı

Tarım ürünleri gerek milli gelir gerek istihdam da olduğu gibi dış ticaret hacmi içerisinde de benzer bir seyir izlemektedir. 1980'lere kadar tarım ürünleri ticareti genel ticaret içerisinde büyük parçayı oluşturmaktadır. Bu tarihe kadar yıllık 11 milyar dolar civarında gerçekleşen dış ticaretin yaklaşık % 56'sı tarım ürünlerinde olmaktadır. Hatta bu oran 60'ların ortalarında % 80'e kadar varabilmiştir.[11] 1980 öncesinde Türkiye tarım ürünleri ithalâtını kontrol altında tutmuş ve bazı durumlarda yetersiz kalan ürünlerin ithalâtına izin vermiştir.[12]

1980 sonrası Türkiye'de uygulanan dışa açık iktisat politikalar ile birlikte dış ticaret hacminde ciddi bir artış meydana gelmiştir. Buna göre ortalama olarak 1990'da 35 milyar dolar ve 2000 yılında ise 82 milyar dolarlık bir hacme ulaşılmıştır. Tarım ürünleri ticareti ise mutlak olarak bir artış gösterse de diğer sektörlerdeki hızlı gelişme ile birlikte nispi oranı hızla azalmıştır.[13]

Tablo 5'de verilen rakamlara bakılacak olursa 2000 yılından itibaren dış ticaret hacminde ciddi bir artış göze çarpmaktadır. 27,775 milyar dolar olan ihracatımız 113,969 milyar dolara ve 54,503 milyar dolar olan ithalâtımız 185,541 milyar dolara yükselmiştir. 10 yılda dış ticaret hacmi yaklaşık 3,5 kat artmıştır. Bu artış içerisinde tarım ürünlerin ticaretinde de 3 katlık bir artış meydana gelmiştir. Ancak bu artışlara rağmen tarım ürünleri ihracatının 2000 yılından itibaren daha da azalarak toplam dış ticaret içerisinde % 5,96 olan payının 2010'da % 4,33'e düştüğünü görmekteyiz. Bunun yanında ithalâtta ise daha yatay bir seyir gözlemlenebilmektedir. Yaklaşık olarak tarım ürünleri ithalâtı toplam ithalât içerisinde % 4 ila % 3,5 arasında seyretmektedir.

[11] TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923–2009**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2010, s. 432.
[12] Osman Z. Orhan, **Türkiye'de Tarımsal Destekleme ve Taban Fiyatları Politikası,** İstanbul, İTO Yayınları, 1999, s. 34.
[13] TÜİK, **a.g.e.** s. 433

Tablo 5: Genel Sektörlere Göre Dış Ticaret Rakamları

ULUSLARARASI STANDART SANAYİİ SINIFLAMASINA (USSS-Rev.3) GÖRE DIŞ TİCARET (Milyon Dolar)

İHRACAT	YILLIK											OCAK-MART		
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010	2011	% DEĞ.
Tarım ve Ormancılık	1.659	1.976	1.754	2.121	2.542	3.329	3.481	3.725	3.937	4.347	4.940	1.240	1.404	13,2
Balıkçılık	25	30	51	81	103	140	131	158	240	189	156	48	59	22,1
Madencilik ve Taşocakcılığı	400	349	387	469	649	810	1.146	1.661	2.155	1.683	2.677	509	583	14,5
İmalat Sanayii	25.518	28.826	33.702	44.378	59.579	68.813	80.246	101.082	125.188	95.449	105.569	24.017	29.229	21,7
Diğerleri	173	153	165	204	294	384	531	646	507	474	639	186	194	4,0
Tarım Ormancılık Pay %	5,97	6,31	4,87	4,49	4,02	4,53	4,07	3,47	2,98	4,26	4,33	4,77	4,46	
GENEL TOPLAM	**27.775**	**31.334**	**36.059**	**47.253**	**63.167**	**73.476**	**85.535**	**107.272**	**132.027**	**102.143**	**113.979**	**26.000**	**31.468**	**21,0**

İTHALAT	YILLIK											OCAK-MART		
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010	2011	% DEĞ.
Tarım, Ormancılık	2.123	1.409	1.703	2.535	2.757	2.801	2.902	4.641	6.392	4.594	6.457	1.582	2.557	61,6
Balıkçılık	2	1	1	2	8	24	33	31	41	31	33	10	9	-2,4
Madencilik ve Taşocakcılığı	7.097	6.577	7.192	9.021	10.981	16.321	22.034	25.314	35.650	20.625	25.932	5.629	8.570	52,2
İmalat Sanayii	44.200	32.686	41.383	55.690	80.448	94.208	110.379	133.938	150.252	111.031	145.366	29.957	42.597	42,2
Diğerleri	1.081	726	1.275	2.092	3.346	3.419	4.229	6.139	9.628	4.648	7.753	1.317	2.330	77,0
Tarım Ormancılık Pay %	3,90	3,40	3,30	3,66	2,83	2,40	2,08	2,73	3,16	3,26	3,48	4,11	4,56	
GENEL TOPLAM	**54.503**	**41.399**	**51.554**	**69.340**	**97.540**	**116.774**	**139.576**	**170.063**	**201.964**	**140.928**	**185.541**	**38.495**	**56.063**	**45,6**

Kaynak: DTM, Dış Ticaret İstatistikleri, (Çevrimiçi) http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/IstatistikDb/eko03.xls, 11.05.2011

2.2. Türkiye'de Tarımsal Yapı

Yukarıdaki kısımda tarım sektörünün Türkiye ekonomisi içerisindeki yerini anlayabilmek için temel göstergeler incelenmiştir. Diğer taraftan sektörün konumunu doğru analiz edebilmek için tarımsal yapının da ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda aşağıda tarım sektörü fiziksel yapı, üretim yapısı ve işletme yapısı olarak üç alt başlıkta ele alınmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Tarım Sektörünün Fiziksel Yapısı

Tarımsal sektörün fiziksel yapısının temelinde toprak yapısı ve sulama alt yapısı gelmektedir. Sürdürebilir bir tarımsal faaliyet için üretimin ekonomik yönden uygulanabilir olması ve ayrıca çevreye duyarlı olması gerekmektedir.[14] Toprağın ve suyun verimli kullanılması çıktı miktarı üzerinde ciddi bir etkiye sahiptir. Mermut (2011) çalışmasında belirttiği bir projeksiyonda Türkiye'nin sadece Güneydoğu Anadolu Projesi bölgesinde yapacağı tarımsal üretim ile 100 milyar dolarlık bir gelir elde etme potansiyeli olacağını tespit etmiştir.[15]

Dağlık bir ülke olan Türkiye'nin yüzölçümü 783.577 km^2 başka bir deyişle 78 milyon hektar (ha)'dır. Tabii göl ve barajlar çıkıldığında kalan alan 769.600 $km^{2'}$dir.[16] Bu arazilerin 2009 yılı itibariyle 20.540.000 ha alan tahıl ve diğer bitki çeşitlerinin üretilmesinde kullanılmaktadır. Ayrıca zeytinlik, meyve ağacı gibi ekim yapılan alan miktarı ise 3.754.000 ha olarak görülmekte ve 21.189.000 ha alan orman arazi bulunmaktadır.

Aşağıda yer alan tabloda Türkiye'nin son on yıla ait toplam tarım ve orman alanları yer almaktadır. Tablodan da görüleceği üzere, tahıl ve diğer bitkisel ürünlere ait alan, gerek ekili gerek nadasa bırakılmış olsun, azalmıştır. Buna karşın sebze, meyve bahçeleri ile içecek ve baharat alanlarında artış meydana gelmiştir. Ayrıca

[14] Ahmet Ruhi Mermut, "Türkiye'nin Toprak ve Su Kaynakları ve Tarımsal Desenleri", **Türkiye'nin Tarımsal Gücü ve Geleceği**, Ed. Ahmet Ruhi Mermut ve İbrahim Öztürk, İstanbul, MÜSİAD Yay., 2011, s. 59.
[15] **A.y.**
[16] Devlet Su İşleri (DSİ), Toprak ve Su Kaynakları, (Çevrimiçi) http://www2.dsi.gov.tr/ topraksu.htm, 12.05.2011.

bağ alanları azalmış, ancak zeytin ağaçlarının kapladığı alan ile orman oranı artmıştır. Bu görülen artış ve azalışların, ihraç edilen ürünlerin çeşitliliğinde gerçekleşen değişim ile katma değeri düşük olan üretimin azaltılması çabası gösterilebilir.

Tablo 6: Tarım ve Orman Alanları (Bin Hektar)

Tarım ve Orman Alanları (Bin Hektar)								
	Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin alanı							
Yıl	**Toplam**	**Ekilen alan**	**Nadas**	**Sebze bahçeleri alanı**	**Meyveler, içecek ve baharat bitkileri alanı**	**Bağ alanı**	**Zeytin ağaçlarının kapladığı alan**	**Orman alanı**
2000	**23033**	18207	4826	793	1418	535	600	20703
2001	**23001**	18087	4914	799	1425	525	600	20703
2002	**23163**	18123	5040	831	1435	530	620	20703
2003	**22554**	17563	4991	818	1501	530	625	20703
2004	**23066**	18110	4956	805	1558	520	644	21189
2005	**23024**	18148	4876	806	1598	516	662	21189
2006	**22131**	17440	4691	853	1670	513	712	21189
2007	**21164**	16945	4219	815	1671	485	753	21189
2008	**20719**	16460	4259	836	1693	483	774	21189
2009*	**20540**	16217	4323	811	1686	479	778	21189

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923–2009**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2010 s. 165.

Toprak varlığının yanında tarımsal üretim açısından sulama imkânları da önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'nin kullanılabilir net su potansiyeli yıllık olarak yaklaşık 112 milyar m^3 olarak hesaplanmaktadır. Türkiye'de kişi başına düşen yıllık kullanılabilir su miktarı 1652 m^3 civarındadır ve uluslararası standartlara göre su azlığı çeken ülke konumundadır.[17]

Aşağıda verilen tabloda gösterilen verilere göre kullanılan toplam arazi miktarının % 24,1'i sulu tarımda kullanılmaktadır. Ekili arazilerin büyük çoğunluğu

[17] DSİ, **a.y.**.

sulama dışında kalmaktadır. Sebze ve çiçek bahçelerinin ise büyük çoğunluğu sulanabilmektedir. Daha verimli bir tarımsal üretim açısından sulanan arazi miktarının artırılması gerekmektedir.

Tablo 7: Arazi Kullanımına Göre Sulanan Ve Sulanmayan Arazi (%)

Arazi Kullanımına Göre Sulanan Ve Sulanmayan Arazi (%)			
Arazi kullanımı	**Toplam**	**Sulanan Arazi**	**Sulanmayan Arazi**
Toplam arazi	100,0	24,1	75,9
Ekilen tarla arazisi	100,0	27,8	72,2
Sebze ve çiçek bahçeleri (fidelikler ve örtüaltı dâhil)	100,0	72,7	27,3
Meyve ve diğer uzun ömürlü bitkiler ile içecek ve baharat bitkilerinin kapladığı arazi (fidanlık ve örtüaltı dâhil)	100,0	25,8	74,2
Kavaklık-Söğütlük	100,0	58,4	41,6
Tarıma elverişli olup kullanılmayan arazi	100,0	7,3	92,7
Daimi çayır arazisi	100,0	35,0	65,0
Diğer araziler (1)	100,0	-	100,0

(1) Diğer arazi; nadas, otlak (mera), koruluk ve orman arazisi, tarıma elverişsiz araziyi kapsar.
Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923–2009**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2010, s. 166.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı 2006 yılında başlattığı bir projeyle bitkisel üretimin daha verimli ve ekonomik yapılabilmesi amacıyla iklim, toprak, topografya ve arazi sınıfları göz önüne alınarak tarımda "havza temelli destekleme modeli" perspektifi ile Türkiye'yi 30 tarım havzasına ayırmıştır.[18] "Türkiye Tarım Havzalarının Üretim ve Destekleme Modeli" başlığıyla başlatılan çalışmalarla ekolojik olarak benzer idari olarak yönetilebilir büyüklükte 30 temel havza için 24 ürünün üretim deseni hazırlanmıştır. 2010 yılından itibaren verilecek olan destekler havza başlı şekillendirilecek ve tarımsal üretimin bu havzalara uygun olarak yapılması teşvik edilmeye çalışılmaktadır.[19]

[18] Mermut, **a.g.e.**, s. 80.
[19] Ali Ekber Yıldırım, "Tarımda Havza Devrimi" (Çevrimiçi) http://www.tusedad.org/ incelemeayrinti .asp?Kod=36, 25.06.2011.

2.2.2. Tarım Sektörünün İşletme Yapısı

Tarımsal işletmelerin yapısı bir ülkenin tarımsal üretim faktörlerini kullanış biçimini anlamak için temel gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletme büyüklüklerindeki değişim ve gelişmeler işletme ölçeği ile yakından ilgilidirler.[20] Uzun bir süreden beri devam etmekte olan işletme ölçeği üzerine yapılan tartışmalarla ve üretim faktörlerini en uygun bileşimle üretime koşarak üretimi artırmanın yolları aranmaktadır. Bu bağlamda, eğer işletme büyüdüğünde ya da küçüldüğünde verimde değişiklik oluyorsa toplam üretim miktarını artırmak için işletme ölçekleri değiştirilebilmektedir. Ancak herhangi bir değişiklik meydana gelmiyorsa ölçeklerin artırılması veya azaltılması ekonomik etki yaratmayacaktır. Özellikle emek yoğun çalışan tarımsal üretimlerde işletme ölçeğinin değişmesi üretimi artırmayacaktır. Bundan dolayı gelişmekte olan ülkelerde büyük ve küçük ölçekli tarımsal işletmeler birlikte faaliyet gösterebilmektedirler.[21]

Türkiye'nin genel işletme yapısı ele alındığında karşımıza giderek bölünen ve küçülen aile işletme yapısı çıkmaktadır. Miras hukuku gibi nedenlerden dolayı çiftçilerin ellerinde bulundurdukları araziler küçülmekte ve işlenmesi zor hâlâ gelmektedir. Aynı zamanda ortalama işletme büyüklüğü gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında çok küçük ölçeklerde kalmaktadır. AB ülkelerinde yıllar içerisinde işletme sayıları giderek azalmakta ve ortalama arazi büyüklüğü artmaktadır. 2001 yılında bu oran 16,5 ha'ya kadar çıkmıştır. Türkiye'de bu oran 5-9 ila 6,1 arasındadır.[22] TÜİK tarafından yapılan tarım sayımları incelendiğinde tarımsal işletme sayılarının yıllar içerisinde farklı değişim davranışlarında bulunduğu dikkat çekmektedir. 1963 tarım sayımında toplam işletme sayısı 3.409.846 adet ve toplam arazi 171.427.770 dekar olarak tespit edilmiştir. Bu sayılar 1970'de sırasıyla 3.376.587 adet ve 170.649.940 dekar olarak tespit edilmiştir. 1980'lere gelindiğinde ise 3.650.910 adet tarım işletmesi ve bunlara ait 227.640.289 dekar arazi olduğu

[20] Ahmet Erkuş vd., **Tarım Ekonomisi**, Ankara, A.Ü. Ziraat Fak. Yayınları, 1995, s. 152.
[21] Dinler, **a.g.e.**, 163-165.
[22] İsmet Arıcı ve Müge Kirmikli, "Türkiye'de Tarımın Yapısal Sorunları", **İktisat Dergisi**, Sayı: 477, s. 32.

hesaplanmıştır.[23] Yukarıdaki rakamlar incelendiğinde tarım işletmelerinin sayısının yıllar içerisinde farklılıklar gösterdiği görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda 1991 ve 2001 yılları arasındaki arazi büyüklüklerine göre işletme sayıları gösterilmiştir. Tablo'daki seyre bakıldığında 2001 yılında toplam arazi miktarında ve işletme sayılarında gözle görülür bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Ancak burada yaşanan düşüş temel olarak göçten kaynaklandığı varsayılsa da TÜİK'in hesaplama yöntemlerindeki değişimlerde bu farklılığın oluşmasına neden olmuştur. Kuraklık ve gelir düşüşü nedeniyle özellikle küçük ölçekteki işletmelerin toplam işletme payları azalırken orta ölçekteki işletmelerin oranlarında bir artış olduğu dikkati çekmektedir. 50 dekardan az araziye sahip işletmeler 2001 yılına gelindiğinde azalırken 50–200 dekar arasındaki işletmelerde artış yaşanmıştır. Kısa dönemde küçük ölçekli işletmelerin sayısında yaşanan azalma istihdam ve sosyal yapı açısından dezavantaj oluştursa da uzun dönemde büyük ölçekli işletmelerin verimi artırabilecek teknolojik altyapıyı kullanabilme potansiyeli tarımsal yapıyı iyileştirme açısından avantajlıdır. İşletme sayısındaki azalmanın yanında 1991'de işletme başına düşen ortalama arazi büyüklüğü 5,9 ha iken 2001 yılında bu oran 6,1 ha olarak gerçekleşmiştir.[24]

[23] TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923–2009**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2010, s. 162–164.
[24] TEAE, "Ekonomik Göstergelerle Türkiye'de Tarım 2008", (Çevrimiçi) http://www.aeri.org.tr/resimler/113239038_176-Tarim2008.pdf, 09.05.2011, s. 25.

Tablo 8: Arazi Büyüklüğüne Göre İşletme Sayısı ve Arazi Dağılımı

İşletme Büyüklüğü (dekar)	1991				2001			
	İşletme Sayısı		Arazi		İşletme Sayısı		Arazi	
Dekar	Yüzde	Bin Adet	Yüzde	Bin Dekar	Yüzde	Bin Adet	Yüzde	Bin Dekar
Arazisi olmayan	2,5	101,61			1,77	54,52		
< 5	6,19	251,69	0,28	667	5,79	178,01	0,26	482
5 – 9	9,37	381,29	1,07	2.511	9,44	290.46	1,06	1.952
10 – 19	18,49	752,16	4,28	10.043	17,55	539,82	4	7.378
20 – 49	31,33	1.274,61	16,49	38.669	30,91	950,84	16,02	29.532
50 – 99	17,53	713,15	19,94	46.751	18,2	560,05	20,68	38.127
100 -199	9,42	383,32	20,99	49.217	10,64	327,36	23.81	43.884
200 – 499	4,27	173,77	19,82	46.487	5	153,69	22,82	42.075
500 – 999	0,59	24,2	6,39	14.982	0,57	17,43	6,09	11.219
1000–2499	0,25	10,27	5,91	13.857	0,14	4,2	2,97	5.477
2500–4999	0,05	1,93	2,79	6.538	0,01	0,22	0,38	696
5000 +	0,01	0,44	2,04	4.789	0	0,06	1,91	3.526
Toplam	100	4.068,43	100	234.511	100	3.076,65	100.00	184.348

Kaynak: DPT, **Temel Tarımsal Göstergeler**, Ankara, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yay., 2008, s. 39.

TÜİK'in 2006 yılında yapmış olduğu bir çalışmaya aşağıdaki tabloda işletme büyüklüklerine göre işletme sayılarının toplam işletme içerisindeki payı gösterilmiştir. Bu tabloya göre küçük ölçekli işletme sayılarında azalış meydana gelmektedir, ancak 20 dekar üzerinde araziye sahip olan işletmelerin ise sayısında artışlar meydana gelmektedir. Fakat buna karşın işletmelerin sahip oldukları arazi miktarlarının tamamı 2006 yılında azalmaktadır, yalnız 200 dekar ile 500 dekar arasında araziye sahip olan işletme grubunun arazi payı artmıştır.

Tablo 9: Türkiye'de Tarım İşletmesi Sayısının ve Toplam Tarım Arazisinin Arazi Genişlik Gruplarına Göre Dağılımı, %

İşletme Büyüklüğü (dekar)	**İşletme Sayısı**				**Arazi**		
	1991	**2001**	**2006**		**1991**	**2001**	**2006**
Arazisi Olmayan	2,5	1,8	0,4				
< 5	6,2	5,8	2,8		0,3	0,3	0,1
5 – 9	9,4	9,4	6,3		1,1	1,1	0,5
10 – 19	18,5	17,5	15,3		4,3	4	2,6
20 – 49	31,3	30,9	32,7		16,5	16	12,9
50 – 99	17,5	18,2	21,4		19,9	20,7	18,1
100 -199	9,4	10,6	12,7		21	23,8	21
200 – 499	4,3	5	6,6		19,8	22,8	23,6
500 – 999	0,6	0,6	1,3		6,4	6,1	9,9
1000–2499	0,3	0,1	0,4		5,9	3	7,4
2500–4999	0	0	0,1		2,8	0,4	1,8
5000 +	0	0	0		2	1,9	2
Toplam	100	100	100		100	100	100

Kaynak: TEAE**,** "Ekonomik Göstergelerle Türkiye'de Tarım 2008", (Çevrimiçi) http://www.aeri.org.tr /resimler/113239038_176-Tarim2008.pdf, 09.05.2011, s. 26.

Tarımsal işletmeler coğrafi konumlarına ve toprak yapılarına göre farklı alanlarda tarımsal faaliyetlerde bulunabilirler. Aşağıdaki tabloda işletmelerin bitkisel üretim ve hayvancılık alanlarında yapmış oldukları faaliyetlere göre işletme yapılarını gösteren bir tablo verilmiştir. Bu tabloya göre, Türkiye'deki işletmelerin % 60'ı hem bitkisel üretim hem de hayvancılığı birlikte yapmaktadırlar. Ancak bu oran 1991 yılından itibaren giderek azalmaktadır. Diğer taraftan sadece hayvancılıkla uğraşan işletme oranı da yıllar içerisinde azalma göstermektedir. Bunun yanında bitkisel üretim ile uğraşan işletmelerin sayısında ise bir artış söz konusudur. Sonuç olarak buna göre Türkiye'de son 20 yılda hayvancılıkla uğraşan işletmelerde ciddi bir azalma görülmektedir.

Tablo 10: Tarım İşletmelerinin Faaliyet Türüne Göre Dağılımı

		İşletme Sayısı (milyon adet)	**Arazi (milyon da)**
Toplam	1991	4,1	234,5
	2001	3,1	184,3
Bitkisel ve hayvansal üretim yapan %	1991	72,1	79,8
	2001	67,4	72,4
	2006	62,3	66,4
Yalnız bitkisel üretim yapan %	1991	24,4	19,8
	2001	30,2	27,4
	2006	37,2	33,6
Yalnız hayvansal üretim yapan %	1991	3,4	0,4
	2001	2,4	0,2
	2006	0,5	0

Kaynak: TEAE**,** "Ekonomik Göstergelerle Türkiye'de Tarım 2008", (Çevrimiçi) http://www.aeri.org.tr /resimler/113239038_176-Tarim2008.pdf, 09.05.2011, s. 27.

TÜİK 2006 yılında yapmış olduğu tarım araştırmasında AB tipoloji sınıflandırmasına uygun olarak Türkiye'deki işletmelerin yapılarını tespit etmiştir. Aşağıdaki tabloda bu sınıflandırma yapısı ve işletmelerin payları görülmektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere, Türkiye'deki tarım işletmeleri dört sınıfta yoğunlaşmıştır. Bu sınıflar: Uzmanlaşmış tarla ürünleri yetiştiriciliği, uzmanlaşmış uzun ömürlü bitki yetiştiriciliği ile uzmanlaşmış otlayan (küçükbaş, büyükbaş) hayvan yetiştiriciliği, karışık bitkisel ürün ve hayvan yetiştiriciliğidir.

Tablo 11: AB Tipoloji Sınıflandırmasına Göre Türkiye'deki Tarım İşletmelerinin % Dağılımı

Tipoloji sınıfı	**Toplam**
Toplam	**100,0**
P1: Uzmanlaşmış tarla ürünleri yetiştiriciliği	25,7
P2: Uzmanlaşmış bahçecilik (sebze ve çiçek)	1,0
P3: Uzmanlaşmış uzun ömürlü bitki yetiştiriciliği	19,8
P4: Uzmanlaşmış otlayan hayvan yetiştiriciliği (büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar)	16,7
P5: Uzmanlaşmış tek mideli hayvan yetiştiriciliği (kanatlı hayvanlar ve tavşan (damızlık dişi)) (1)	0,1
P6: Karışık bitkisel ürün yetiştiriciliği	9,1
P7: Karışık hayvan yetiştiriciliği	6,1
P8: Karışık bitkisel ürün ve hayvan yetiştiriciliği	21,7

(1) Bitkisel üretim veya büyükbaş hayvan ya da küçükbaş hayvan yetiştiriciliği faaliyetinin yanında kanatlı hayvan veya tavşan (damızlık dişi) yetiştiriciliği yapan işletmeleri kapsar

Kaynak: TÜİK, "İşletmelerin, ekonomik büyüklüklerine ve tipoloji sınıflamasına göre dağılımı (yatay)" (Çevrimiçi) 25.05.2011http://www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1049

2.2.3. Tarım Sektörünün Üretim Yapısı

Tarımın üretim yapısı bitkisel üretim, hayvansal üretim, orman ve su ürünleri üretiminden oluşmaktadır. Türkiye'de üretilen tarımsal ürünlerin yaklaşık %60'lık bir bölümü bitkisel üretimden, yaklaşık %30'luk bir kısmı da hayvansal üretimden meydana gelmektedir. Orman ürünlerinin toplam tarımsal üretim içindeki payı %7–8 dolayında, geriye kalan %2-3'lük pay da su ürünlerine aittir.[25]

[25] Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 23. Basım, Ağustos 2010, s. 339.

2.2.3.1. Bitkisel Üretim

2.2.3.1.1. Bitkisel Üretimde Arazi Kullanımı

Türkiye coğrafi konumu itibari ile birçok çeşit bitkisel üretimi gerçekleştirebilmektedir. Aşağıdaki tabloda bitkisel üretim yapılan arazilerin dağılımlarını görebilmek mümkündür. Buna göre toplam tarım alanlarında azalma ilk olarak dikkati çekmektedir. Buna paralel olarak işlenen tarım alanları miktarı 2000 yılında 18207 bin ha'dan 2009 yılında 16217 bin ha alana düşmüştür. Diğer taraftan meyveler içecek ve baharatlar bitkileri üretimi yapılan araziler ile orman alanlarında bir artıştan bahsetmek mümkündür. Son on yıllık dönem ele alındığınsa ise dalgalanmalar görülse de toplam ekilen arazi miktarında değişme olmadığı görülmektedir. Kısa ömürlü bitki üretimi yapılan tarlalarda yaşanan azalmaya karşın sebze-meyve üretimi ve uzun ömürlü bitkilerdeki alan artışı toplam tarım alanlarının değişmesinin önüne geçmiştir. Buna göre 2000 yılında 38757 bin ha olan toplan tarım arazisi miktarı 2009 yılında 38911 bin ha olarak belirlenmiştir.

Tablo 12: Tarım Alanlarının Kullanımına Göre Dağılımı (bin ha)

Yıl	Toplam tarım alanı	Toplam tarım alanı ve uzun ömürlü bitkiler	Toplam işlenen tarım alanı	Ekilen alan	Nadas	Sebze bahçeleri alanı	Toplam uzun ömürlü bitkilerin alanı	Meyveler, içecek ve baharat bitkileri alanı	Bağ alanı	Zeytin ağaçlarının kapladığı alan	Çayır ve mera arazisi (1)	Orman alanı (2)
1988	**41 940**	**27 763**	**24 786**	18 995	5 179	612	**2 977**	1 531	590	856	**14 177**	**20 199**
1989	**42 074**	**27 897**	**24 880**	19 036	5 234	610	**3 017**	1 563	597	857	**14 177**	**20 199**
1990	**42 033**	**27 856**	**24 827**	18 868	5 324	635	**3 029**	1 583	580	866	**14 177**	**20 199**
1991	**40 032**	**27 654**	**24 631**	18 776	5 203	652	**3 023**	1 560	586	877	**12 378**	**20 199**
1992	**39 953**	**27 575**	**24 563**	18 811	5 089	663	**3 012**	1 565	576	871	**12 378**	**20 199**
1993	**39 913**	**27 535**	**24 481**	18 940	4 887	654	**3 054**	1 615	567	872	**12 378**	**20 199**
1994	**40 049**	**27 671**	**24 605**	18 641	5 255	709	**3 066**	1 618	567	881	**12 378**	**20 199**
1995(3)	**39 212**	**26 834**	**24 373**	18 464	5 124	785	**2 461**	1 340	565	556	**12 378**	**20 199**
1996	**39 364**	**26 986**	**24 514**	18 635	5 094	785	**2 472**	1 344	560	568	**12 378**	**20 199**
1997	**39 242**	**26 864**	**24 297**	18 605	4 917	775	**2 567**	1 364	545	658	**12 378**	**20 703**
1998	**39 344**	**26 966**	**24 436**	18 751	4 902	783	**2 530**	1 389	541	600	**12 378**	**20 703**
1999	**39 180**	**26 802**	**24 279**	18 450	5 039	790	**2 523**	1 393	535	595	**12 378**	**20 703**
2000	**38 757**	**26 379**	**23 826**	18 207	4 826	793	**2 553**	1 418	535	600	**12 378**	**20 703**
2001	**40 967**	**26 350**	**23 800**	18 087	4 914	799	**2 550**	1 425	525	600	**14 617**	**20 703**
2002	**41 196**	**26 579**	**23 994**	18 123	5 040	831	**2 585**	1 435	530	620	**14 617**	**20 703**
2003	**40 645**	**26 028**	**23 372**	17 563	4 991	818	**2 656**	1 501	530	625	**14 617**	**20 703**
2004	**41 210**	**26 593**	**23 871**	18 110	4 956	805	**2 722**	1 558	520	644	**14 617**	**21 189**
2005	**41 223**	**26 606**	**23 830**	18 148	4 876	806	**2 776**	1 598	516	662	**14 617**	**21 189**
2006(4)	**40 493**	**25 876**	**22 981**	17 440	4 691	850	**2 895**	1 670	513	712	**14 617**	**21 189**
2007	**39 505**	**24 888**	**21 979**	16 945	4 219	815	**2 909**	1 671	485	753	**14 617**	**21 189**
2008	**39 122**	**24 505**	**21 555**	16 460	4 259	836	**2 950**	1 693	483	774	**14 617**	**21 189**
2009	**38 911**	**24 294**	**21 351**	16 217	4 323	811	**2 943**	1 686	479	778	**14 617**	**21 189**

Kaynak: TÜİK, "Tarım ve Orman Alanları", (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=53, 26.05.2011.

(1) Bilgiler 1980, 1991 ve 2001 Genel Tarım Sayımı sonuçları olup, on yılda bir derlenmektedir.

(2) % 11 ve daha fazla kapalılıktaki normal orman alanları ile % 10 ve daha az kapalılıktaki bozuk orman alanlarını içerir.

(3) 1995 yılından itibaren sadece meyve ve zeytin kapalı alanları verilmiş olup, dağınık ağaçların kapladığı alan dahil edilmemiştir.

(4) 2006 yılından itibaren Avrupa Birliğinin faaliyetlere göre Ürünlerin İstatistiki Sınıflaması (FÜS 2002) kullanılmaya başlanmıştır.

2.2.3.1.2. Bitkisel Üretim Miktarları

Türkiye'de bitkisel üretimin % 17'si tahıllar, % 3'ü baklagiller, % 27'si endüstri bitkileri, yağlı tohumlar, yumru bitkiler ve diğerleri dahil olmak üzere, toplam % 47'si tarla ürünleri ile, % 29'u meyve, % 16'sı sebze, % 8'i diğer yan ürünler ve çiçekçilik olmak üzere toplam % 53'ü bahçe bitkileri ürünlerinden oluşmaktadır. Bitkisel Üretimimize dünya ölçeğinde ele almak gerekirse yaklaşık olarak dünyada üretilen buğday, mercimek ve nohutun % 3,5'ini, taze sebzenin % 4'ünü, sert kabuklu meyve üretiminin % 16'sını, kayısının % 16,9'unu, incirin % 26,7'sini, karpuzun % 11,1'ini, yeşil fasulyenin % 13,7'sini, biberin % 9,6'sını, domatesin % 8,2'sini ve kirazın % 8,9'unu karşılamaktadır.[26]

Ayrıca, Türkiye miktara göre değerlendirildiğinde dünyada kabuklu fındık, kiraz ve kayısı üretiminde birinci; Nohut, İncir, Pırasa ve diğer Soğanımsı Sebzeler, Ayva, Haşhaş Tohumu, Vişne, Kavun, Salatalık ve Kornişon ile Karpuz üretiminde ikinci; Kabuklu Ceviz, Yeşil Biber, Doğal Bal, Domates, Çilek, Antepfıstığı ve Taze Fasulye üretiminde üçüncü; Ispanak, Zeytin, Kestane üretiminde dördüncü; Elma, Kuru Soğan, Dut, Şeker Pancarı, Mercimekler, ve Erik üretiminde beşinci; Vanilya, Üzüm, Sert Çekirdekli Meyvelerde altıncı; Kabuklu Badem, Şeftali ve Nektar, Pamuk, Yeşil Soğan üretiminde yedinci; Limon, Greyfurt, Mandalina üretiminde sekizinci sırada bulunmaktadır.[27]

Ülkemiz tarımsal üretiminde bazı kalemlerde son on yılda dünya sıralamasında gerileme yaşamıştır. 1999 yılı rakamlarına göre buğday üretiminde dünyada yedinci, mercimek üretiminde ikinci, sert kabuklu meyve, ve incir üretiminde birinci, tütünde dördüncü, pamukta yedinci sıradadır.[28] 2008 yılına ait yukarıdaki veriler ile karşılaştırıldığında, seçilen ürünlerde 1999 sıralamalarına göre gerilemeler olduğu görülmektedir.

---

[26] Tarım Bakanlığı, "Tarımsal Üretim" (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/E_kutuphane,Tarim_Sektoru_Tarimsal.html, 30.05.2011.

[27] FAO, "Food And Agricultural Commodities Production" (Çevrimiçi) http://faostat.fao.org/Desktop Default.aspx?PageID=339&lang=en&country=223, 30.05.2011.

[28] Mehmet Açıkgöz, "Tarımın Yapısı ve Yeni Düzenlemelerin Etkisi", **İktisat Dergisi**, Sayı: 412, Nisan 2001, s. 4.

Aşağıdaki tabloda seçilmiş bazı ürünlerin yıllar içerisindeki üretim seyri gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 13: Seçilmiş Bazı Ürünlerin Yıllık Üretim Miktarları (Bin Ton)

	1995	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**
Baklagiller										
Nohut	730	650	600	620	600	552	505	518	562	531
Fasulye	225	250	250	250	210	196	154	154	181	212
Mercimek	665	565	540	540	570	622	535	131	302	447
Endüstriyel Bitkiler										
Tütün	204	153	112	134	135	98	74	93	81	55
Şekerpancarı	11.170	16.523	12.622	13.517	15.181	14.452	12.414	15.488	17.274	17.942
Pamuk	851	988	919	935	863	977	868	673	638	488
Tahıllar										
Mısır	1.900	2.100	2.800	3.000	4.200	3.811	3.535	4.274	4.250	4.310
Buğday	18.000	19.500	19.000	21.000	21.500	20.010	17.234	17.782	20.600	19.660
Arpa	7.500	8.300	8.100	9.000	9.500	9.551	7.306	5.923	7.300	7240
Yaglı Tohumlar										
Yerfıstığı	70	90	85	80	85	78	86	85	90	97
Soya	75	75	85	50	29	47	31	35	38	87
Ayçiçeği	900	850	800	900	975	1.118	854	992	1.057	1320
Yumru Bitkiler										
Soğan	2850	2.050	1.750	2.040	2.070	1.766	1.859	2.007	1.849	2065
Sarımsak	75	75	98	84	82	69	74	81	83	77
Patates	4750	5.200	5.300	4.800	4.090	4.397	4.246	4.225	4.425	4548
Meyveler										
Antep Fıstığı	36	35	90	30	60	110	73	120	82	128
Fındık	455	600	480	350	530	661	530	801	500	600
Çay (Yaş)	523	792	869	1.105	1.192	1.121	1.145	1.100	1.103	1306

Kaynak: TÜİK, " Bitkisel Üretim İstatistikleri", (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/bitkiselapp/ bitkisel.zul, 27.05.2011.

Ülkemizde baklagiller içerisinde ekim alanı ve üretim bakımından ilk sırayı nohut almaktadır. Daha sonra sırasıyla mercimek, fasulye ve bakla gelmektedir.[29] Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde baklagillerin üretiminde yıllar içerisinde bir

[29] Rüştü Hatipoğlu, "Yemeklik Tane Baklagiller", **Türkiye'nin Tarımsal Gücü ve Geleceği**, Ed. Ahmet Ruhi Mermut ve İbrahim Öztürk, İstanbul, MÜSİAD Yay., 2011, s. 141.

azalma olduğu görülmektedir. 1995 yılında üretilen nohut miktarı 730 bin ton iken bu miktar 2002'de 650 bin tona ve 2010'da 531 bin tona gerilemiştir. Aynı şekilde fasulye üretiminde ise bu rakamlar 2002 yılında 250 bin ton ve 2009 yılında 181 bin ton olarak gerçekleşmiştir. 1980'li yıllarında başında nadas alanlarının azaltılması amacı ile başlatılan çalışmalar doğrultusunda baklagillerin üretimi yaygınlaştırılmıştır. Daha sonrasında ise ekim alanlarında yaşanan azalma dolayısıyla üretim miktarlarında da azalmalar meydana gelmiştir. Nohut üretiminde bu azalma %30,2 ve mercimekte %41,5 oranlarında gerçekleşmiştir.[30]

Endüstriyel bitkiler ele alındığında da benzer bir tablo görülmektedir. Tütün üretimi 1995'te 204 bin tondan 2010 yılında 55 bin tona gerilemiştir. Tütün üretimi son 15 yılda ciddi bir düşüş yaşamıştır. Diğer taraftan pamuk üretiminde de azalma yaşanmaktadır. 1995 yılında 851 bin ton, 2002 yılında 988 bin ton ve 2009 yılında 638 bin ton üretim yapılmıştır. Pamuk üretiminde yaşanan küresel rekabet nedeniyle üretimde azalmalar yaşanmaktadır. Girdi maliyetlerindeki artış ile birlikte ekim alanlarında azalmalar yaşanmış ve buna paralel olarak da üretim miktarları yıllar içerisinde düşmüştür.[31]

Tahıl üretimi içerisinde hiç kuşkusuz en önemli pay buğday üretiminde bulunmaktadır. Buğday üretimi yıllar içerisinde dalgalanmalar göstermektedir. 1995 yılları arasında artış söz konusu iken sonraki iki yıl düşüş yaşanmıştır. Bu yıllar arasında buğday ekim alanlarında bir artış gözlemlenmezken verim artışı nedeniyle üretimde artışlar meydana gelmiştir. Ancak bu verim artışı dünyadaki ve özellikle AB'deki verim artışının gerisinde kalmıştır. Temelde bunun nedeni kurak bölgelerde buğday üretiminin yapılması olarak gösterilebilir.[32] Diğer taraftan mısır üretiminde yıllar içerisinde artış söz konusudur. 1995 yılında 1900 bin ton olan üretim miktarı 2002 yılında 2100 bin tona ve 2010 yılında 4310 bin tona çıkmıştır. Mısıra yapılan desteklemeler ile birlikte, yüksek verimli çeşitlerin getirilmesi, pazarlamanın kolaylığı, mekanizasyon gibi faktörler bu artışta önemli rol oynamışlardır. Son on

[30] **A.y.**
[31] Oktay Gencer, v.d., "Endüstriyel Bitkiler-Pamuk", **Türkiye'nin Tarımsal Gücü ve Geleceği**, Ed. Ahmet Ruhi Mermut ve İbrahim Öztürk, İstanbul, MÜSİAD Yay., 2011, s. 154.
[32] Sabri Gökmen ve Özer Sencar, "Tahıllar", **Türkiye'nin Tarımsal Gücü ve Geleceği**, Ed. Ahmet Ruhi Mermut ve İbrahim Öztürk, İstanbul, MÜSİAD Yay., 2011, s. 88.

yılda mısır ekim alanları hem dünyada hem de ülkemizde artış göstermektedir. Dünyada 136 milyon hektardan 158 milyon hektara, Türkiye de ise 515 bin hektardan 516 bin hektara yükselmiştir. Verimde yaşanan ciddi artış toplam üretimi daha fazla artırmıştır. Buna göre verim 3689 kg/ha'dan 6838 kg/ha'ya çıkmıştır.[33]

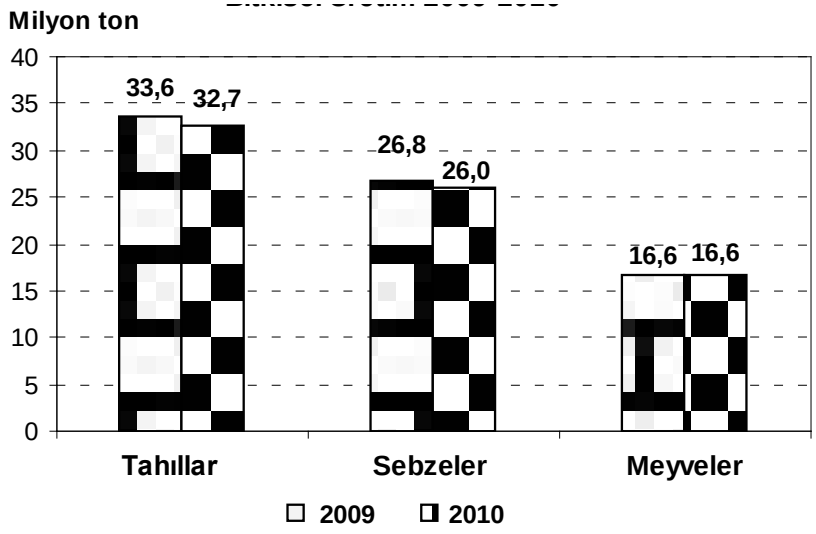
Yağlı tohumlar üretimi ele alındığına ayçiçeği üretimi karşımıza çıkmaktadır. Türkiye dünyada sayılı ayçiçeği üreticileri arasındadır ve ekiliş alanında %2'lik ve üretimde %3'lük paya sahiptir. Verim açısından da dünya ortalaması 1242 kg/ha iken Türkiye 1701 kg/ha ile dünya ortalamasının üzerinde yer almaktadır.[34] 1995 yılında 900 bin olan gerçekleşen üretim 2006 yılına kadar artış göstermiştir. 2006 yılında ayçiçeği üretimi 1118 bin ton olarak gerçekleşmiştir. 2007 ve 2008 yılında bir azalma meydana gelmesine rağmen 2010 yılında ayçiçeği üretimi 1320 bin tona ulaşmıştır. Diğer taraftan özellikle soya ve yer fıstığı üretiminde de son yıllarda artış gözlemlenmektedir. 1995'te her iki üründe de 70 bin tonlarda olan üretim 2010 yılında 90 bin tonlara ulaşmıştır.

Patates tahıllardan sonra beslenme açısından önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'de patates üretimi 2000 yılların başlarında artış kaydetmesine rağmen daha sonra azalmalar meydana gelmiştir. 1995 yılında 4740 bin ton olan üretim 2002 yılında 5200 bin tona ulaşmış ancak bu oran 2009 yılında 4425 bin tona gerilemiştir. Patates ve soğan üretiminde yüksek verimli ve kaliteli tohumluk kullanımı sonucu verim artışı elde edilmiş ancak yaşanan pazarlama sıkıntıları nedeniyle üretim tekrardan azalmıştır. Aynı şekilde soğan üretiminde son 10 yılda azalmalar ve dalgalanmalar yaşanmaktadır. 1995 yılında 2850 bin ton olan üretim 2002 yılında 2050 bin tona gerilemiştir. Bu dalgalanmaların sebebi olarak piyasada yaşanan fiyat değişmeleri gösterilmektedir.[35]

Fındık üretimi Türkiye için hem üretim hem de istihdam açısından önemli bir rol oynamaktadır. Dünya üretiminin yaklaşık olarak %70'ini ülkemiz karşılamaktadır. 2005 yılı verilerine göre 584 bin hektar üretim alanı gösterilmesine

[33] **A.e.**, s. 103.
[34] Bülent Miran, "Tarımsal Yapı ve Üretim", **Türkiye'de Tarım",** Ed. Fahri Yavuz, Ankara, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yay., 2005, s. 22.
[35] **A.y.**.

rağmen 700 bin hektar alana yakın bir alanın üretimde kullanıldığı tahmin edilmektedir. Üretim alanlarının genişliğine rağmen verimlilik çok düşük oranlarda kalmaktadır. ABD'de verimlilik 225 kg/dekar iken ülkemizde bu oran ortalama 100 kg/dekar oranında kalmaktadır.[36] Fındık üretimi yıllar içerisinde dalgalanmalar göstermektedir. 1995 yılında 455 bin ton olan üretimimiz 2002 yılında 600 bin ton ve 2009 yılında 500 bin ton ve 2010 yılında 600 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Çay üretimini ele aldığımız zaman yaş çay üretiminin 1995 yılında 523 bin ton ve 2010 yılında ise 1306 bin ton olduğu görülmektedir. son 15 yıl içerisinde yaş üretiminde artış yaşamaktadır.

Şekil 9: Bitkisel Üretim 2009–2010

Kaynak: TÜİK, "Bitkisel Üretim İstatistikleri", (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8470, 01.06.2011.

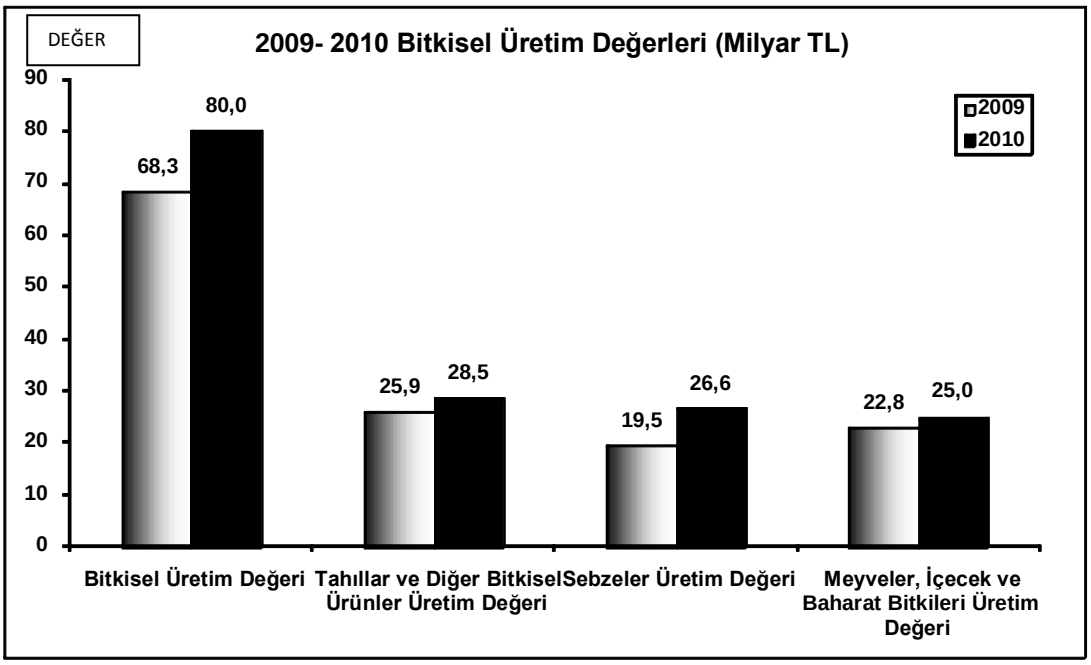
2010 yılını ana ürün gruplarına göre bir önceki yıl ile karşılaştırdığımızda üretim miktarlarının tahıl ürünlerinde % 2,5, sebzelerde % 2,9 ve meyvelerde % 0,1 oranında azalış gösterdiği görülmektedir. TÜİK verilerine 2010 yılında üretim miktarları yaklaşık olarak tahıl ürünlerinde 32,7 milyon ton, sebzelerde 26 milyon ton ve meyvelerde 16,6 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.[37]

[36] Tülay Sobutay, "Fındık Sektör Araştırması" (Çevrimiçi) http://www.ito.org.tr/Dokuman/Sektor/1-33.pdf 01.06.2011.

[37] TÜİK, "Bitkisel Üretim İstatistikleri", (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/PreHaberBultenleri. do?id=8470, 01.06.2011.

2.2.3.1.3. Bitkisel Üretim Değerleri

Diğer taraftan üretim miktarlarının yanında üretim değerleri de ekonomiye katkı açısından büyük önem arz etmektedir. 2010 yılı bitkisel üretim değeri yaklaşık 80,0 milyar TL olmuştur. Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler üretim değeri bir önceki yıla göre %9,9 artarak yaklaşık 28,5 milyar TL, sebze üretim değeri %36,1 artarak 26,6 milyar TL ve meyve üretim değeri %9,3 artarak 25,0 milyar TL gerçekleşmiştir.[38]

Şekil 10: 2009-2010 Bitkisel Üretim Değerleri (Milyar TL)

Kaynak: TÜİK, "Bitkisel Ürün Fiyatları ve Üretim Değeri" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/ZipGetir.do?id=8489&class=onceki, 01.06.2011.

[38] TÜİK, "Bitkisel Ürün Fiyatları ve Üretim Değeri" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/ZipGetir.do? id=8489&class=onceki, 01.06.2011.

Tablo 14: 2006-2010 Yılları Bitkisel Üretim Değerleri

Yıllar/Ürünler	**Değer (milyon TL)**
2010	
Toplam	80 026
Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler	28 452
Sebzeler	26 589
Meyveler, içecek ve baharat bitkileri	24 985
2009	
Toplam	68 288
Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler	25 890
Sebzeler	19 529
Meyveler, içecek ve baharat bitkileri	22 849
2008	
Toplam	66 009
Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler	24 043
Sebzeler	18 146
Meyveler, içecek ve baharat bitkileri	23 819
2007	
Toplam	56 800
Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler	19 559
Sebzeler	17 061
Meyveler, içecek ve baharat bitkileri	20 180
2006	
Toplam	54 515
Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler	20 077
Sebzeler	15 054
Meyveler, içecek ve baharat bitkileri	19 384

Kaynak: TÜİK, " Bitkisel Üretim İstatistikleri", (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul, 27.05.2011.

2009 yılı ile 2010 karşılaştırıldığında, 2010'da üretim miktarı azalmasına rağmen fiyatlarda yaşanan artış nedeniyle üretim değerlerinde artış olduğu gözlemlenmektedir. Toplam üretim değeri 68,3 milyar TL'den yaklaşık 80 milyar

TL'ye çıkmıştır. Ürün grupları içerisinde en çok artış sebze üretiminde gerçekleşmiştir. Sebzeler üretim değeri 2010 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık olarak % 36 artış göstermiştir.

2006 yılından itibaren bitkisel üretim değerleri yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Üretim miktarlarında yaşanan dalgalanmalara rağmen son 5 yıl içerisinde üretim değerleri sürekli bir artış göstermektedir. 2006 yılında 54.515 milyon TL olan üretim değeri 2007 yılında 56.800'e ve 2010 yılında 80.026 milyon TL'ye kadar çıkmıştır. Genel olarak sürekli bir artış olmasına rağmen Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler olarak sınıflandırılan ürün grubunda 2007 yılında bir önceki yıla göre ve Meyveler grubundan ise 2009 yılında bir önceki yıla göre ürün değerinde bir azalma meydana gelmiştir.

Aşağıdaki tabloda 2009 yılı ile 2010 yılındaki bitkisel üretim değerleri ana ve alt gruplar bazında karşılaştırılmıştır. Tablodaki veriler ele alındığında yukarıda da bahsedildiği gibi 2010 yılındaki bitkisel üretim değeri bir önceki yıla göre %17,2 oranında bir artış göstermiştir. Üretim değerlerindeki en çok artış tekstilde kullanılan ham bitkilerde % 94,9 oranında gerçekleşmiştir. Yumru ve kök sebzeler % 41,2 artış oranı ile 2.169 milyon TL'den 3062 milyon TL'ye çıkmıştır. Bunların yanında meyvesi için yetiştirilen sebzelerde ve yağlı tohumlarda % 30'un üzerinde bir artış gözlenmektedir. Diğer taraftan, tütünün üretim değeri 2010 yılında % 34,3 oranında azalmıştır. 2009 yılında 552 milyon TL üretim yapılan tütünde bu değer 2010 yılında 363 milyon TL olarak çıkmıştır. Aynı zamanda yem bitkileri ve baharat bitkilerinde de azalmalar meydana gelmiştir. Yem bitkileri % 24,4 ve baharat bitkileri % 11,1 oranından daralma yaşamışlardır.

Tablo 15: 2010 Yılı Ana Ve Alt Gruplara Göre Bitkisel Üretim Değerleri ve Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranları

	Değer (milyon TL)				
Ana ve alt gruplar*	**2009**	**Pay (%)**	**2010**	**Pay (%)**	**Değişim (%)**
Toplam	**68 288**	**100**	**80 026**	**100**	**17,2**
Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler	**25 890**	**37,9**	**28 452**	**35,6**	**9,9**
Tahıllar	16 130	62,3	16 455	57,8	2,0
Patates; kuru baklagiller; yenilebilir kök ve yumrular	4 334	16,7	4 877	17,1	12,5
Yağlı tohumlar	1 389	5,4	1 829	6,4	31,7
Tütün**	552	2,1	363	1,3	-34,3
Şekerpancarı	1 900	7,3	2 063	7,3	8,6
Diğer yem bitkileri ***	35	0,1	26	0,1	-24,4
Tekstilde kullanılan ham bitkiler	1 355	5,2	2 642	9,3	94,9
Parfümeri, eczacılık ve benzeri alanlarda kullanılan bitkiler ve yem bitkileri tohumu	195	0,8	196	0,7	0,4
Sebzeler	**19 529**	**28,6**	**26 589**	**33,2**	**36,1**
Yumru ve kök sebzeler	2 169	11,1	3 062	11,5	41,2
Meyvesi için yetiştirilen sebzeler	15 827	81,0	21 536	81,0	36,1
Başka yerde sınıflandırılmamış diğer sebzeler	1 533	7,9	1 991	7,5	29,8
Meyveler	**22 849**	**33,5**	**24 985**	**31,2**	**9,3**
Üzüm (Toplam)	3 317	14,5	3 326	13,3	0,3
Turunçgiller, yumuşak çekirdekliler, taş çekirdekliler ve diğer meyveler	18 321	80,2	20 201	80,9	10,3
Baharat bitkileri	340	1,5	302	1,2	-11,1
Çay	872	3,8	1 155	4,6	32,6

*Avrupa Birliği'nin Faaliyete Göre Ürünlerin İstatistiki Sınıflaması (FÜS 2002)

**Tütün tahmini değerdir.

*** Sadece hayvan pancarı

Not: Tablodaki rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Kaynak: TÜİK, " Bitkisel Üretim İstatistikleri", (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul, 27.05.2011.

2.2.3.1.4. Bitkisel Üretimde Kendine Yeterlilik

Kendine yeterlilik kavramı siyaset ve ekonominin uzun zamandır tartışma konusu olmuştur. Milli ekonomi açısından kendine yeterlilik dış ticaretten bağımsız

olma, ithalât veya ihracat gerektirmeyen bir durumu ifade edeceği iddia edilmektedir. Kendine yeterlilik tartışmasında ortak bir karar söz konusu değildir. Bu durumun nasıl sağlanacağı ve hatta gerekli olup olmadığı hâlâ tartışılmaktadır. Ancak tarım sektörü gıda ve beslenme açısından önem taşıdığından dolayı bir ülkenin kendine yeterli olmasına özellikle önem atfedilmektedir.[39]

Ürün denge tabloları, tarımsal ürünlerin arz kaynaklarını ve kullanım şekillerini belirli bir referans dönem boyunca karşılaştırarak ayrıntılarıyla ortaya koyan tablolardır. Denge tabloları yalnızca hammadde olarak kullanılan bir ürünün miktarını değil aynı zamanda o üründen elde edilen ikincil ürünlerde kullanılan hammadde miktarlarını da kapsamaktadır. Bu bağlamda arz ve kullanım değerleri hesaplanarak ürün denge tabloları oluşturulmaktadır. Ürün denge tablolarını üç grupta incelemek mümkündür; tahıllar ve diğer bitkisel ürünler, sebzeler, ve meyveler, sert kabuklular ve içecek bitkileri şeklinde sıralanabilmektedir.

Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler grubu ele alınacak olursa en yüksek yeterlilik derecesi %122,1 ile arpada görülmektedir. 2009-2010 piyasa döneminde toplam tahıl ürünlerinde yurtiçi üretimin yurtiçi talebi karşılama derecesi %109,7 olarak tahmin edilmektedir. Toplam tahıl üretiminde en büyük paya sahip olan buğdayda, yeterlilik derecesi %114,8, yem sanayinin en önemli girdilerini oluşturan arpanın yeterlilik derecesi %122,1, mısırın ise %79,9 olarak hesaplanmaktadır.

Diğer taraftan kuru baklagillerden nohut %118,2 ile en yüksek kendine yeterlilik oranına sahiptir. Kırmızı mercimekte ise ithalât yoğunluk kazanmakta ve yeterlilik derecesi de %82,9 olarak gerçekleşmiştir.

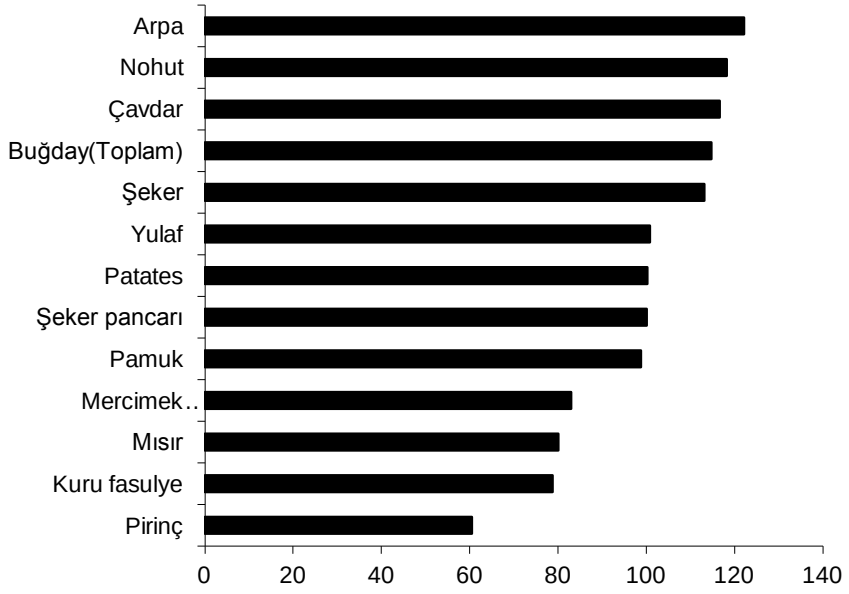
Temel besin maddelerinden birisi olan patateste ise yeterlilik derecesi %100,2, yurt içi talebin büyük kısmının ithalât ile karşılandığı yağlı tohumlar ürün grubundan ayçiçeği, soya ve kolza için yeterlilik dereceleri sırasıyla %49,4, %2,2 ve %30,5 düzeyinde gerçekleşmiştir.[40]

---

[39] A. Halis Akder, **Tarım Envanteri ve Alternatif Ürünler Geliştirilmesi,** İstanbul, İTO Yayınları, 2007, s. 13-17.

[40] TÜİK, "Bitkisel Ürün Denge Tabloları; Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/ZipGetir.do?id=8490&class=onceki, 04.06.2011.

Tahıllarda elde edilen kendine yeterlilik oranlarında devlet önemli bir rol üstlenmektedir. Resmi belgelerde açıklama yapılmasa da devlet özellikle tahıl ürünlerinde kendine yeterliliği sürekli kılmaya çalışmaktadır. Korumacı politikalar ve doğrudan destekler bu amaçla bu sektörde sıkça başvurulmaktadır.[41]

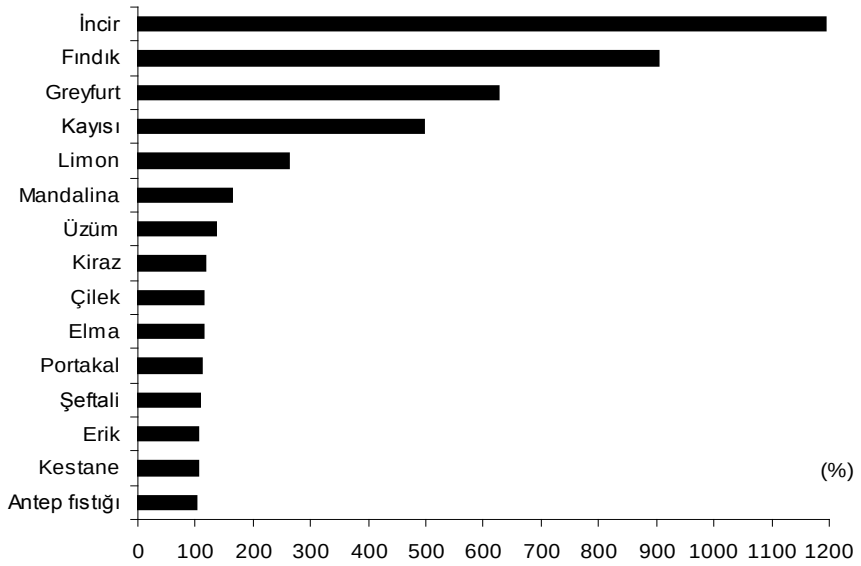
Şekil 11: Tahıllar Ve Diğer Bitkisel Ürünler Seçilmiş Ürünlerin Yeterlilik Dereceleri (%)

Kaynak: TÜİK, "Bitkisel Ürün Denge Tabloları; Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/ZipGetir.do?id=8490&class=onceki, 04.06.2011.

Diğer taraftan meyveler, sert kabuklular ve içecek bitkilerinde kendine yeterlilik oranları yüksek çıkmaktadır. Aşağıdaki şekilde verilen rakamlar incelendiğinde birçok üründe yüksek değerler görülmektedir. Turunçgiller üretiminde en düşük paya sahip greyfurdun yeterlilik derecesi %624,9 olurken; limon, mandalina ve portakalın yeterlilik dereceleri sırasıyla %262,7, %163,5 ve %110,9 olarak tahmin edilmektedir. Ancak toplam arzın %51,1'ini ithalât oluşturan

[41] Erol H. Çakmak vd., **Türkiye'de Tarım ve Gıda: Gelişmeler, Politikalar ve Öneriler,** İstanbul, TÜSİAD Yay., 2008, s. 72.

muz için yeterlilik derecesi %48,9 olarak gerçekleşmiştir. Toplam çay arzının büyük bir kısmı ülkemizde üretilmekle birlikte yeterlilik derecesi %98 olarak çıkmıştır.[42]

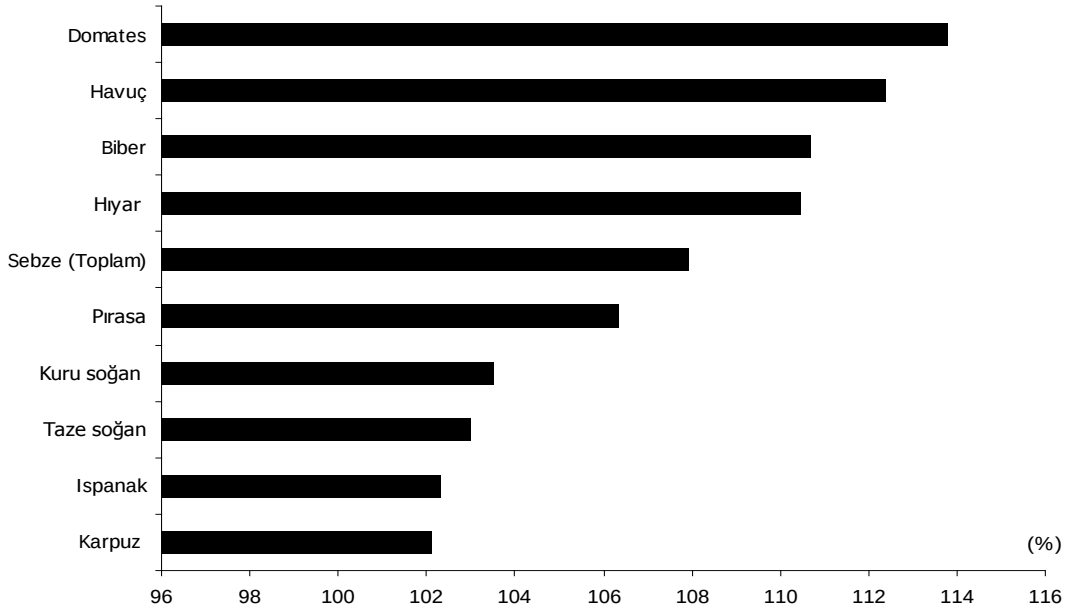
Şekil 12: Meyveler, Sert Kabuklular Ve İçecek Bitkileri Seçilmiş Ürünlerin Yeterlilik Dereceleri (%)

Kaynak: TÜİK, "Bitkisel Ürün Denge Tabloları; Meyveler, Sert Kabuklular ve İçecek Bitkileri" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/ZipGetir.do?id=8509&class=onceki, 04.06.2011.

Üçüncü ve son ürün grubumuz olan sebzelerde ise ortalama bir dağılım söz konusudur. 2009–2010 dönemi için bu grubun kendine yeterlilik oranı % 107,9 olarak hesaplanmıştır. Sebzeler ürün grubunda en yüksek yeterlilik derecesi %113,8 ile domateste görülmektedir. diğer taraftan en düşük oran % 84,7 ile bezelyede görülmektedir.[43]

[42] TÜİK, "Bitkisel Ürün Denge Tabloları; Meyveler, Sert Kabuklular ve İçecek Bitkileri" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/ZipGetir.do?id=8509&class=onceki, 04.06.2011.

[43] TÜİK, "Bitkisel Ürün Denge Tabloları; Sebzeler" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/ ZipGetir.do?id=8498&class=onceki, 04.06.2011.

Şekil 13: Sebzeler Grubu Seçilmiş ürünlerin yeterlilik dereceleri (%)

Kaynak: TÜİK, "Bitkisel Ürün Denge Tabloları; Sebzeler" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/ZipGetir.do?id=8498&class=onceki, 04.06.2011.

2.2.3.2. Hayvansal Üretim

Hayvancılık Türkiye'de tarım sektörünün bitkisel üretimden sonra en önemli parçasını oluşturmaktadır. Hayvansal üretim sektörü büyükbaş hayvancılık, küçükbaş hayvancılık, kanatlılar (tavuk, hindi vb.), arıcılık ve ipekböceği şeklinde sınıflandırılmaktadır. Hayvancılık sektörü bitkisel besinlerin yanında insanların dengeli beslenmesi için en önemli gıdaların temin edildiği bir sektördür. Ayrıca, besin ihtiyacının yanında bu kesim, tarımsal sanayi dallarına ve tekstil sektörüne de hammadde sağlamaktadır. Bunun yanında, burada çalışanlar için geçim kaynağı, ülke açısından da istihdam üretmesi bu sektörün önemini bir kat daha arttırmaktadır.[44] Türkiye ekonomisinde hayvancılık; artan nüfusun hayvansal protein ihtiyacının karşılanması, bölgeler ve sektörler arası dengeli ve istikrarlı kalkınmanın sağlanması, kalkınma finansmanının öz kaynaklara dayandırılması, doğrudan insan gıdası olarak değerlendirilemeyen bitkisel ürün ve artıklarının hayvanlar için yararlı gıdalara

[44] M. Yurdal Şahin, **Ülkemizde Tarım Sektörünün Yeri, Önemi ve Sektöre İlişkin Teşvik Uygulamaları,** Ankara, Hazine Müsteşarlığı Yay., 2002, s. 13.

dönüştürülmesi, sanayiye hammadde sağlanması ve istihdama olan katkılarından dolayı önemli bir sektördür.[45]

Türkiye'de hayvancılığın milli gelire katkısı % 6 ve toplam tarımsal üretim içindeki payı % 33-36 arasında değişmektedir. Gelişmiş ülkelere ele alındığında ise bitkisel üretimin önemli bir bölümünün hayvansal üretimi artırmak için kullanıldığı görülmektedir. Başka bir deyişle bu ülkelerde hayvancılığın tarımsal üretimdeki payı daima % 50'nin üzerinde bulunmakta ve bu pay artmaya devam etmektedir. Örneğin; Fransa'da bu oran % 60, İngiltere ve Almanya'da ise % 70'e kadar yükselebilmektedir.[46] Bu durumun temel nedeni, Türkiye'deki iktisadî işletme mantığından uzak orta ve küçük ölçekli aile işletmemeliği olarak gösterilebilir. Hayvancılık ticari bir faaliyet olarak değerlendirilmemektedir. Bu tür işletmeler verimi artıracak önlemleri almak ve uygun çevre sağlamak yerine mevcut koşullara uygun kendilerini konumlandırmaktadırlar.[47] Kayıt altına alınmakta zorluk çekilen bu tür işletmelerde verim kontrolü yapılamamakta ve yeterli alet ve ekipman ihtiyacı karşılanamamaktadır.[48] Türkiye'deki hayvancılık işletmelerinin % 46'sında 1-4, % 21.85' inde 5-9, %57.76'sında 10-19, %1.5'inde 20-49, %0.08'inde 50-99 arasında büyükbaş hayvan bulunmaktandır. İşletmelerin %18.15'inde küçükbaş hayvan sayısı 1-19, %15.17'sinde 20-49, %8.29'unda 50-99 baş arasında değişmekte olup, %4.59'unda da 100'ün üzerindedir. İşletmelerin %23'ünde sığır, % 54' ünde koyun ve keçi yetiştirilmektedir. Bu oranlar ekonomik üretim kapasitesinin çok altındadır. Verimi düşük üretim yapan işletmelerin yaygın olması maliyetleri artırmakta bu da hem sektörü hem de üreticileri olumsuz etkilemektedir.[49]

Aşağıdaki tabloda seçilmiş bazı hayvan türlerinin yıllar içerisindeki sayısının değişimi gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde 1991 ile 2009 yılları arasında özellikle sığır sayısında ciddi azalma meydana geldiği görülmektedir. 1991 yılında 12.339.073

---

[45] Cahit Aydemir ve Murat Pıçak, "GAP Bölgesinde Hayvancılığın Gelişimi ve Türkiye İçindeki Konumu", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,** C. 6 No:22, Güz 2007, s. 2 (Çevrimiçi) http://www.esosder.org/?sayfa=dergilist&sayi=22, 08.06.2011.

[46] Aydemir ve Pıçak, **a.g.e.**, s.16.

[47] **A.y.**.

[48] Yurdagül Saçlı, **AB'ye Uyum Sürecinde Hayvancılık Sektörünün Dönüşüm İhtiyacı**, DPT Uzmanlık Tezleri, Ankara, DPT Yay. 2007 s. 48.

[49] Hasan Vural ve Halil Fidan, "Türkiye'de Hayvansal Üretim ve Hayvancılık İşletmelerinin Özellikleri", **Tarım Ekonomisi Dergisi**, C. 13, No:2, 2007, s. 50.

baş olan sığır sayısı 2009 yılında 10.811.165 baş hayvana gerilemiştir. Bu rakamlar 2002 de 10 milyonun da altına düşmüş ancak bu arada toparlanma yaşanmıştır.

Küçükbaş hayvancılık rakamları ele alındığında ise büyükbaş hayvancılıkta yaşanan şekilde bir düşüş görülmektedir. 40 milyon olan koyun sayısı 20 milyona kadar gerilemiştir. Aynı şekilde 10 milyon civarında olan keçi sayısı 5 milyonun altına inmiştir. Bu rakamlara göre küçükbaş hayvancılık son 15 yılda yaklaşık olarak %50 daralma göstermiştir. Ülkemizde hayvansal üretim içerisinde yüksek oranlarda kayıt dışılık problemi bulunmaktadır. Hayvan sayısı ve et üretiminin yaklaşık olarak % 40 olduğu tahmin edilmekte ve FAO ve TÜİK verileri arasında bu farkı doğrular nitelikte ayrışmalar vardır. Bu kayıt dışılık komsu ülkelerden kaçak olarak giren ve kayıt dışı kesimi yapılan hayvan sayısından kaynaklandığı düşünülmektedir.[50]

[50] İstanbul Ticaret Odası (İTO), "Türkiye'nin Tarım Ve Hayvancılık Alanındaki Yapısal Analizi" (Çevrimiçi)http://www.ito.org.tr/wps/wcm/connect/79b83500453ea7999c04ff0dce30bdf8/T%C3%9CRK%C4%B0YE%27N%C4%B0N_TARIM_VE_HAYVANCILIK_ALANINDAK%C4%B0_YAPISAL_ANAL%C4%B0Z%C4%B0.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=79b83500453ea7999c04ff0dce30bdf8, 08.06.2011.

Tablo 16: Seçilmiş Bazı Türlere Göre Hayvan Sayısı

	Sığır	Tavuk	Hindi	Arı (Kovan)	Koyun	Keçi - Kıl	Keçi - Tiftik
1991	12.339.073	139.206.204	3 132 676	3.428.442	40 432 340	9 579 256	1 184 942
1992	12.303.317	152.530.052	3 332 794	3.540.328	39 415 938	9 439 600	1 014 340
1993	12.226.000	178.259.982	3 340 241	3.685.447	37 541 000	9 192 000	941 000
1994	12.206.000	183.684.303	3 441 995	3.786.588	35 646 000	8 767 000	797 000
1995	12.044.000	129.014.427	3 291 000	3.916.038	33 791 000	8 397 000	714 000
1996	12.121.000	152.956.970	3 063 540	3.964.718	33 072 000	8 242 000	709 000
1997	11.379.000	166.272.485	5 327 501	4.002.302	30 238 000	7 761 000	615 000
1998	11.207.000	236.997.651	3 805 345	4.199.351	29 435 000	7 523 000	534 000
1999	11.219.000	239.747.937	3 762 516	4.321.696	30 256 000	7 284 000	490 000
2000	10.907.000	258.168.320	3 681 558	4.267.123	28 492 000	6 828 000	373 000
2001	10.686.000	217.575.192	3 254 018	4.115.353	26 972 000	6 676 000	346 000
2002	9.924.575	245.776.323	3 092 408	4.160.892	25 173 706	6 519 332	260 762
2003	9.901.458	277.532.596	3 994 093	4.288.853	25 431 539	6 516 088	255 587
2004	10.173.246	296.876.067	3 902 346	4.399.725	25 201 155	6 379 900	230 037
2005	10.631.405	317.497.114	3 697 103	4.590.013	25 304 325	6 284 498	232 966
2006	10.971.880	344.819.845	3 226 941	4.851.683	25 616 912	6 433 744	209 550
2007	11.121.458	269.368.542	2 675 407	4.825.596	25 462 293	6 095 292	191 066
2008	10.946.239	244.280.376	3 230 318	4.888.961	23 974 591	5 435 393	158 168
2009	10.811.165	229.969.403	2 755 349	5.339.224	21 749 508	4 981 299	146 986

Kaynak: TÜİK, "Hayvancılık İstatistikleri", (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=46& ust_id=13, 02.06.2011.

Hayvansal üretim miktarları ele alındığında gelişmiş ülkelere göre düşük verimliliğe sahip olduğumuz görülmektedir. TÜİK'in 2009 yılı verilerine göre, sığır karkas ağırlığı ortalama 215 kg dolayında iken, inek başına süt verimi 2700-2800 kg/laktasyon düzeyindedir. Gelişmiş ülkelerde ise bu miktarlar sırasıyla 270-280 kg karkas ve 5000- 6000 kg/laktasyon civarındadır.[51]

[51] DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**, (Çevrimiçi) ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf, s. 145.

Tablo 17: Tür Ve Irklarına Göre Büyükbaş Ve Küçükbaş Kesilen Hayvan Sayısı Ve Et Üretim Miktarları

	Koyun		Keçi		Sığır		Domuz	
	Kesilen hayvan sayısı (baş)	Et üretim miktarı (ton)	Kesilen hayvan sayısı	Et üretim miktarı	Kesilen hayvan sayısı	Et üretim miktarı	Kesilen hayvan sayısı	Et üretim miktarı
1991	7 926 513	128 626	1 198 008	19 570	2 162 860	309 564	2 272	114
1992	7 478 617	122 887	1 047 648	17 286	2 064 982	300 652	2 180	109
1993	6 868 528	112 806	959 262	16 166	2 085 350	296 066	1 930	97
1994	7 650 160	126 306	904 550	14 909	2 249 483	316 654	1 630	82
1995	5 493 520	102 115	842 770	14 124	1 820 770	292 447	5 570	446
1996	5 536 300	98 127	734 190	12 274	1 816 000	301 828	18 990	1 424
1997	6 488 056	116 104	922 322	15 593	2 382 346	379 542	702	53
1998	7 899 041	144 703	1 342 083	23 429	2 200 475	359 273	4 192	314
1999	7 104 853	132 476	1 309 055	23 693	2 006 758	349 681	3 198	240
2000	6 110 853	111 139	1 166 169	21 395	2 101 583	354 636	3 650	274
2001	4 747 268	85 661	879 127	16 138	1 843 320	331 589	1 078	86
2002	3 935 393	75 828	757 465	15 454	1 774 107	327 629	467	37
2003	3 554 078	63 006	607 006	11 487	1 591 045	290 454	3 500	280
2004	3 933 973	69 715	570 512	10 300	1 856 549	365 000	3 523	174
2005	4 145 343	73 743	688 704	12 390	1 630 471	321 681	278	14
2006	4 763 394	81 899	803 063	14 133	1 750 997	340 705	0	0
2007*	6 428 866	117 524	1 256 348	24 136	2 003 991	431 963	0	0
2008	5 588 906	96 738	767 522	13 753	1 736 107	370 619	0	0
2009	3 997 348	74 633	606 042	11 675	1 502 073	325 286	47	3

Kaynak: TÜİK, "Hayvansal Üretim İstatistikleri" (Çevrimiçi) www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=685, 05.06.2011.

Son 20 yıl içerisinde kesilen hayvan sayıları ve üretilen et miktarları incelendiğinde ise hayvan sayısında yaşanan azalmaya paralel ciddi bir düşme gözükmektedir. 1991 yılında 7.926.513 baş koyun kesilmiş ve 128.626 ton et üretilmiş iken bu rakamlar 2000 yılında 6.110.853 baş koyuna ve 111.139 ton et üretimine, 2009 yılında ise 3.997.348 baş koyun ve 74.633 ton et miktarına gerilemiştir. Aynı şekilde 2000 yılında 1.166.169 baş keçi kesimi yapılırken 2009 yılında bu rakam 606.042'ye gerileyerek yaklaşık %50 azalma göstermiştir. Bu durum sığır üretiminde de benzer şekilde gerçekleşmiş ve burada da yaklaşık %30'luk bir azalma meydana gelmiştir.

Tablo 18: Ana Gruplara Göre Hayvansal Ürün Değerleri Ve Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranları

	Değer (Milyon TL)						Değişim 2007-2008	Değişim 2008-2009
Hayvansal Ürünler	**2007**	**Pay (%)**	**2008**	**Pay (%)**	**2009**	**Pay (%)**	**(%)**	**(%)**
Toplam	22922	100	23 817	100	26 611	100	3,9	11,7
Süt	9066	39,5	10 035	42,2	10 272	38,6	10,7	2,4
Kırmızı et	6299	27,5	5 574	23,4	5 510	20,7	-11,5	-1,1
Deri	144	0,6	101	0,4	70	0,3	-30,3	-30,2
Yapağı	132	0,6	115	0,5	105	0,4	-13,1	-8,2
Kıl	4	0	4	0	3	0	-9,3	-31,8
Tiftik	1	0	1	0	1	0	48	-37,6
Beyaz et	4035	17,6	4 200	17,6	6 374	24	4,1	51,8
Yumurta	2252	9,8	2 509	10,5	2 846	10,7	11,4	13,4
Bal	953	4,2	1 234	5,2	1 383	5,2	29,5	12,1
Balmumu	35	0,2	43	0,2	45	0,2	23,9	4,2
İpek kozası	1	0	1	0	2	0	40,1	32,4

Kaynak: TÜİK, "Hayvansal Üretim Değerleri" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6256&tb_id=4 05.06.2011; TEAE**,** Ekonomik Göstergelerle Türkiye'de Tarım 2008, (Çevrimiçi) http://www.aeri.org.tr/resimler/113239038_176-Tarim2008.pdf, 09.05.2011, s. 58.

Türkiye'deki hayvansal üretim istatistikleri reel durumdan farklı bir tabloyu gösterebilmektedir. Kayıt altına alınma problemi ve verileri elde etmenin zorluğundan dolayı farklı sonuçlar oluşabilmektedir.[52] TÜİK verileri göz önüne alınacak olursa 2009 yılında bir önceki yıla göre hayvansal ürünlerin toplam değeri % 11,7 oranında artmıştır. Bu artış genel olarak beyaz et ve bal üretimindeki artıştan kaynaklanmaktadır. 2008 yılında bir önceki yıla göre %4,1 büyüyen beyaz et üretimi 2009 yılında %51,8 artış kaydetmiştir. Bal üretimi ise son iki sene de %29,5 ve %12,1 büyüme yaşamıştır. Diğer taraftan büyükbaş hayvancılığından elde edilen ürünlerde ise bir daralma görülmektedir. Kırmızı et üretimi 2008 yılında %11,5 ve 2009 yılında %1,1 oranında azalmıştır. Aynı şekilde deri üretimi son iki yılda %30 civarında daralmıştır.

[52] DPT, "Dokuzuncu Kalkınma Planı Hayvancılık Özel İhtisas Raporu", (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3175/oik670.pdf, s.7, 08.06.2011.

Tablo 19: Yıllar İçerisinde Hayvansal Üretim Değerleri

Hayvansal Üretim Değeri*							
		Toplam		Canlı Hayvanlar		Hayvansal Ürünler	
Yıllar	Para birimi	Üretim Değeri	Pazarlananın Değeri	Üretim Değeri	Pazarlananın Değeri	Üretim Değeri	Pazarlananın Değeri
1995	Milyon TL	933.907.691	387.828.764	549.267.086	186.719.583	384.640.605	201.109.181
1996	Milyon TL	1.595.499.445	641.794.951	970.625.303	329.099.052	624.874.142	312.695.899
1997	Milyon TL	2.491.730.197	1.090.192.042	1.289.358.007	447.814.846	1.202.372.190	642.377.196
1998	Milyon TL	4.927.428.644	2.240.615.618	2.455.210.848	891.411.870	2.472.217.797	1.349.203.748
1999	Milyon TL	8.471.039.036	3.662.324.028	4.808.858.269	1.691.480.064	3.662.180.767	1.970.843.964
2000	Milyon TL	11.804.270.760	5.097.664.908	6.652.064.707	2.355.213.531	5.152.206.053	2.742.451.377
2001	Milyon TL	14.371.109.746	5.947.678.041	8.302.041.520	2.928.724.840	6.069.068.226	3.018.953.201
2002	Milyon TL	19.870.749.649	9.062.688.530	10.470.768.491	3.826.303.815	9.399.981.157	5.236.384.715
2003	Milyon TL	27.823.918.593	15.613.308.640	14.380.595.144	5.452.554.751	13.443.323.449	10.160.753.889
2004	Milyon TL	33.968.674.604	18.874.879.542	18.395.078.359	7.002.922.830	15.573.596.245	11.871.956.712
2005	YTL	37.425.281.752	20.527.385.885	20.919.259.801	8.048.020.386	16.506.021.951	12.479.365.499
2006	YTL	41.841.151.105	23.014.199.437	22.943.480.570	8.825.101.529	18.897.670.535	14.189.097.908
2007	YTL	47.587.745.758	27.423.965.564	24.666.221.756	9.698.246.716	22.921.524.002	17.725.718.848
2008	YTL	49.338.055.195	28.236.153.415	25.521.071.474	10.084.578.475	23.816.983.721	18.151.574.940
2009	TL	54.756.300.779	31.712.659.398	28.145.579.425	11.188.186.951	26.610.721.354	20.524.472.447

Kaynak: TÜİK, "Bitkisel ve Hayvansal Üretim Değerleri" (Çevrimiçi) www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1311, 05.06.2011.

Türlerine göre kümes hayvanları ve hayvansal üretim miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Genel olarak ele alındığında üretimde bir dalgalanmanın yaşandığı görülmektedir. 2005 yılında 10.797 ton tavuk eti elde edilirken sonraki iki yıl azalma meydana gelmiş ancak 2009 yılında bu oran 16.233 tona çıkmıştır. Ancak yumurta üretimi 2005 yılında 12.052.455 tane iken 2009 yılında 13.832.726 taneye çıkmıştır.

Tablo 20: Yıllar İçerisinde Kümes Hayvan Sayısı ve Hayvansal Üretim Miktarları

Yıl	Hayvan Adı	Mevcut sayı	Kesilen sayı	Kümes et (ton)	Yumurta sayısı (1000 Adet)
2005	Yumurta Tavuğu	60.275.674	7.200.133	10.797	12.052.455
	Hindi	3.697.103	4.417.319	42.709	0
	Kaz	1.066.581	1.375	5	0
	Ördek	656.409	880	2	0
2006	Yumurta Tavuğu	58.698.485	5.172.191	7.432	11.733.572
	Hindi	3.226.941	1.746.569	17.062	0
	Kaz	830.081	2.490	9	0
	Ördek	525.250	1.515	3	0
2007	Yumurta Tavuğu	64.286.383	6.361.000	8.970	12.724.959
	Hindi	2.675.407	3.620.313	31.467	0
	Kaz	1.022.711	0	0	0
	Ördek	481.829	0	0	0
2008	Yumurta Tavuğu	63.364.818	13.663.482	17.985	13.190.696
	Hindi	3.230.318	3.453.789	35.451	0
	Kaz	1.062.887	0	0	0
	Ördek	470.158	0	0	0
2009	Yumurta Tavuğu	66.500.461	12.516.730	16.233	13.832.726
	Hindi	2.755.349	2.981.847	30.242	
	Kaz	944.731	0	0	
	Ördek	412.723	31.400	68	

Kaynak: TÜİK, "Hayvancılık İstatistikleri", (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=46&ust_id=13 02.06.2011

2.2.3.3. Ormancılık

Ormanlar, kişi, grup ve muhtelif sektörlere odun ve odun dışı ürün ve hizmetler sunma, istihdam yaratma, evcil hayvanların gıda ihtiyacını karşılama, avcılık ve toplayıcılık yapma ve orman köylüsü ile doğal afet bölgelerine ucuz odun hammaddesi sağlama şeklinde doğrudan faydalar yarattığı gibi, iklim değişikliğinden

su üretimine, erozyonun önlenmesinden sağlıklı yaşam ve ülke prestijine kadar çok önemli kolektif, kamusal yararlar da sağlamaktadırlar.[53]

Ormancılık sektörü tarım sektörünün bir alt dalı olarak 50 yıla yakın bir süreden beri, ülkemizin en fakir kesimini oluşturan orman köylerinin kalkındırılmasını önemli düzeylerde desteklemektedir. Bunun yanında ekonomik gelişme ile birlikte, sektör sadece kırsal fakirliğin azaltılmasını hedeflememekte, orman kaynaklarından değişik şekillerde ve derecelerde etkilenen, bu kaynakları kullanan ve/veya koruyan diğer tüm ilgi gruplarının da, talep ve ihtiyaçlarının yerine getirilmesini göz önünde bulundurmaktadır.[54]

Ülkemizin orman varlığı 21,2 milyon hektar olup toplam ülke yüzölçümünün % 27,2'sini teşkil etmektedir. Biyolojik çeşitlilik açısından oldukça zengin olan ormanlarımızın yaklaşık yarısı iğne yapraklı, diğer yarısı ise geniş yapraklı türlerden oluşmaktadır. Toplam ağaç serveti 1,3 milyar m³ olan orman kaynaklarımızın birim alandaki ortalama serveti oldukça düşüktür.[55]

Tablo 21: 2008 Yılı Sonu İtibariyle Türkiye Orman Envanter Sonuçları

Ağaç Türleri	**Koru (ha)**			**Baltalık (ha)**			**TOPLAM (ha)**		
	Normal	**Bozuk**	**Toplam**	**Normal**	**Bozuk**	**Toplam**	**Normal**	**Bozuk**	**Toplam**
İbreli	7.214,18	5.756,54	12.970,72	0	0	0	7.214,18	5.756,54	12.970,72
Yapraklı	2.111,26	1.040,65	3.151,91	1.529,77	3.710,81	5.240,58	3.641,03	4.751,46	8.392,49
Toplam	9.325,44	6.797,19	16.122,63	1.529,77	3.710,81	5.240,58	10.855,21	10.508,00	21.363,21

Kaynak: Ünal Asan, Ormancılık Sektörü Mevcut Durum Değerlendirmesi Raporu, (Çevrimiçi) http://www.iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/Ormancilik%20Sektoru%20Mevcut%20Durum%20Degerlendirmesi%20Raporu.pdf, 08.06.2011, s. 5.

[53] Mustafa Konukçu, "Ormanlar ve Ormancılığımız: Faydaları, İstatistikî Gerçekler, Anayasa, Kalkınma Planları, Hükümet Programları ve Yıllık Programlarda Ormancılık", (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/ormancil/konukcum/ormancil.pdf 08.06.2011, s. 3.
[54] DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı Ormancılık Özel İhtisas Raporu,** (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr /DocObjects/Download/3044/oik665.pdf, s .3, 08.06.2011.
[55] **A.e**., s. 4.

Türkiye'de ilk defa 1972 yılında orman envanteri oluşturulmuş ve daha sonra bu envanter 2004 yılında yenilenebilmiştir.[56] Bu envanter sonuçlarına göre genel ormanlık alan miktarı 989.450 ha alan artmıştır. Buna karşın baltalık orman alanlarında yaklaşık 1 milyon ha alan azalma meydana geldiği görülmektedir.

Tablo 22: Türkiye Ulusal Orman Envanter Sonuçlarının Alan Açısından Karşılaştırılması

Orman Formu	**Alan ha (1972)**	**Alan ha (2004)**	**Farklar**
İbreli Koru	5.060.232	7.083.396	2.023.164
Yapraklı Koru	1.116.667	1.856.819	740.151
Toplam Koru	6.176.899	8.940.215	2.763.316
Baltalık	2.679.558	1.681.006	-998.552
Toplam	**8.856.457**	**10.621.221**	**1.764.764**
Bozuk Koru (Diğer ağaçlık alanlar)*	4.757.708	6.499.380	1.741.672
Bozuk Baltalık (Diğer ağaçlık alanlar)*	6.585.131	4.068.146	2.516.985
Toplam bozuk orman	11.342.839	10.567.526	-775.313
Genel Toplam (Orman+Diğer Ağaçlık alan)	**20.199.296**	**21.188.746**	**989.450**

Kaynak: Ünal Asan, Ormancılık Sektörü Mevcut Durum Değerlendirmesi Raporu, (Çevrimiçi) http://www.iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/Ormancilik%20Sektoru%20Mevcut%20Durum%20Degerlendirmesi%20Raporu.pdf, 08.06.2011, s. 6.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin 1973'den sonraki ormanlık alanlarının değişimi gösterilmiştir. Tabloya göre özellikle koru ormanı ve baltalık ormanların yüzdelik dağılımlarında ciddi değişimler meydana gelmiştir. 1973 yılında koru ormanlar %54, baltalık ormanlar %46 oranına sahipken bu oran 2009 yılında %76'ya %24 şeklinde değişmiştir. Koru ormanının payı genel içerisinde artarken ancak diğer taraftan bozuk ormanlarında korular içerisindeki payı da artmaktadır.

[56] Ünal Asan, Ormancılık Sektörü Mevcut Durum Değerlendirmesi Raporu, (Çevrimiçi) http://www.iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/Ormancilik%20Sektoru%20Mevcut%20Durum%20Degerlendirmesi%20Raporu.pdf, 08.06.2011, s. 6.

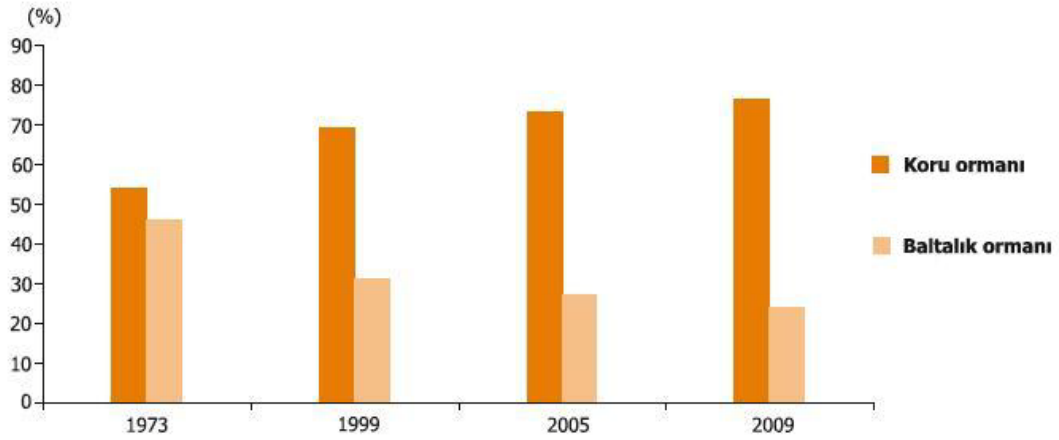
Tablo 23: Orman Alanları Dağılımı, 1973, 1999, 2005, 2009.

Orman Formu	**Toplam**		**Normal**		**Bozuk**	
	Ha	%	Ha	%	Ha	%
1973	20 199 296	100	8 856 457	44	11 342 839	56
Koru orman	10 934 607	54	6 176 899	31	4 757 708	23
Baltalık orman	9 264 689	46	2 679 558	13	6 585 131	33
1999	20 763 248	100	10 027 568	49	10 735 680	51
Koru ormanı	14 418 340	69	8 237 753	40	6 180 587	29
Baltalık ormanı	6 344 908	31	1 789 815	9	4 555 093	22
2005	21 188 747	100	10 621 221	50	10 567 526	50
Koru ormanı	15 439 595	73	8 940 215	42	6 499 380	31
Baltalık ormanı	5 749 152	27	1 681 006	8	4 068 146	19
2009	21 389 783	100	10 972 509	51	10 417 274	49
Koru ormanı	16 305 210	76	9 494 322	44	6 810 888	32
Baltalık ormanı	5 084 573	24	1 478 187	7	3 606 386	17

Kaynak: Çevre ve Orman Bakanlığı, **Ormancılık İstatistikleri 2009**, Ankara, TÜİK Matbaası, Mart 2011, s. 1.

Şekilden de anlaşılacağı üzere 1973'ten sonra Türkiye'nin koru ormanı alanında artış meydana gelirken baltalık ormanlarında bir azalma mevcuttur.

Şekil 14: Orman alanları dağılımı, 1973, 1999, 2005, 2009

Kaynak: A.y.

2000–2009 yılları arasında ibreli ağaç odunları üretiminde genel olarak bir artıştan söz edebiliriz. Ancak 2009 yılında bir önceki yıla göre % 0,2 oranında bir azalma yaşanmıştır. Bu süre zarfında en çok artış lif-yonga odunu kaleminde en çok düşüş ise tel direği ve sanayi direği üretiminde görülmektedir. Diğer taraftan ibreli ağaçlardan kullanılan yakacak odun miktarı dengeli bir seyir izlemekte ve genel artışa paralel az bir artış kaydetmektedir.

Tablo 24: İbreli Ağaç Odunları Üretimi, 2000-2009.

İbreli Endüstriyel Ağaç Odunları									
	Toplam	**Tomruk**	**Tel Direği**	**Maden Direği**	**Sanayi Direği**	**Kağıtlık Odun**	**Lif-yonga Odunu**	**Sırık**	**Yakacak Odun**
2000	**5 755 064**	2 492 920	155 364	364 023	512 540	1 530 476	682 527	17 214	2 521 859
2001	**5 158 114**	2 243 163	84 674	322 215	433 741	1 498 444	559 053	16 824	2 528 499
2002	**6 307 449**	2 822 219	28 596	563 621	427 142	1 437 594	1 014 054	14 224	2 574 349
2003	**5 622 925**	2 344 090	38 720	375 258	458 539	1 148 659	1 246 078	11 581	2 732 043
2004	**6 342 103**	2 503 135	44 178	387 395	421 277	1 583 521	1 388 381	14 216	2 848 600
2005	**6 258 109**	2 392 139	77 034	358 243	433 821	1 485 579	1 493 623	17 669	2 860 487
2006	**7 047 543**	2 848 345	73 273	442 312	472 912	1 454 962	1 732 387	23 352	2 650 978
2007	**7 724 281**	3 061 026	76 735	469 034	484 415	1 624 584	1 989 638	18 849	2 582 508
2008	**9 019 893**	3 281 695	75 129	468 383	482 588	2 333 947	2 360 294	17 857	2 794 953
2009	**8 787 326**	3 075 817	66 897	433 459	382 025	2 342 633	2 475 046	11 449	2 983 369

Kaynak: A.e., s. 7.

Türkiye endüstriyel ağaç ürünleri ihtiyacını çoğunlukla ibreli ağaçlardan karşılamaktadır. Ancak diğer taraftan yapraklı ağaç odunları üretiminde de %70 oranında bir artış meydana gelmiştir. Bununla birlikte yakacak odun ihtiyacının büyük kısmı yapraklı ağaçlardan karşılanmakta fakat ibreli odun üretiminde artış yaşanırken yapraklı odunların yakacak olarak kullanımında bir azalma söz konusudur.

Tablo 25: Yapraklı Ağaç Odunları Üretimi, 2000-2009.

	Yapraklı endüstriyel ağaç odunları								
	Toplam	**Tomruk**	**Tel Direği**	**Maden Direği**	**Sanayi Direği**	**Kağıtlık Odun**	**Lif-yonga Odunu**	**Sırık**	**Yakacak Odun**
2000	**1574205**	514506	-	49045	317303	2525	688682	2144	5339583
2001	**1619557**	495106	-	57805	342735	26423	695546	1942	5048184
2002	**1697689**	474389	-	43249	348851	22580	807199	1421	5012376
2003	**1697573**	482917	200	46428	319564	20769	827072	623	5083889
2004	**1911174**	562304	-	59760	320116	26482	941516	996	5270955
2005	**1842175**	544029	-	46270	292090	42637	915822	1327	4806539
2006	**2251153**	631302	-	48307	277039	59510	1232260	2735	4352048
2007	**2328696**	670685	23	53320	249985	78286	1275454	944	4251516
2008	**2521191**	664156	-	53989	272099	73209	1456228	1510	4508936
2009	**2675755**	682042	26	68947	275506	89969	1558211	1054	4444227

Kaynak: A.y.

2.2.3.4. Su Ürünleri Üretimi

Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle sahip olduğu denizleri ve su potansiyeline rağmen su ürünleri üretiminde kapasitesinin çok altında üretim gerçekleştirebilmektedir.[57] Kıyı uzunluğu 8333 km olan ve 25 milyon hektar kullanılabilir deniz alanına sahip olan Türkiye, balıkçılık faaliyetlerini Marmara Denizi, Karadeniz, Ege ve Akdeniz'de yürütmekte olup, Avrupa Birliği'ndeki yapıdan farklı olarak kıyı balıkçılığı yoğun bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de tarım sektörü içerisinde %3,52 paya sahip olan balıkçılık, sektörün üç temel unsurundan biri olarak insan beslenmesine olan katkısı ve yeni iş sahaları oluşturması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir.[58]

Karadeniz'de 247, Marmara Denizi'nde 200, Ege Denizi'nde 300 ve Akdeniz'de 500 civarında balık türü bulunmaktadır. Ancak, ticari açıdan değer taşıyan tür sayısı 100'ü geçmemektedir. Su ürünleri üretim, tüketim, ithalât ve

[57] Şahin, **a.g.e.**, s. 16.
[58] Kürsad İmga, "Avrupa Birligi'nde Balıkçılık Faaliyetlerinin Desteklenmesi ve Bu Perspektifte Türkiye'deki Uygulamaların İncelenmesi" (Çevrimiçi) http://diabk.tarim.gov.tr/Kursad%20Tez.pdf 09.06.2011, s. 31.

ihracat değerleri bakımından Türkiye'nin durumuna baktığımızda üretim bakımından 161 dünya ülkesinde 30'uncu, Avrupa ülkeleri arasında ise 6'ncı sırada yer almaktadır. TÜİK'in 2009 yılı verilerine göre; su ürünleri üretimi 623,191 ton, ihracatı 54,354 ton, ithâlâtı 72,686 ton, iç tüketimi 90,211 ton, işlenen mamulü (balık unu ve yağ fabrikaları) 90,211 ton ve kişi başına tüketim 7,589 kg olarak açıklanmıştır.[59]

Tablo 26: Su Ürünleri Üretimi, İhracatı, İthalâtı ve Tüketimi

Su Ürünleri Üretimi, İhracatı, İthalâtı ve Tüketimi							
	Üretim (Ton)	**İhracat (Ton)**	**İthalât (Ton)**	**İç Tüketim (Ton)**	**İşlenen (Balık Unu ve Yağ Fabrikaları) (Ton)**	**Değerlendirilemeyen (Ton)**	**Kişi Başına Tüketim (Kg)**
1996	549.646	12.785	29.648	540.564	17.842	8.103	8,602
1997	500.260	18.402	39.829	490.339	21.000	10.348	7,663
1998	543.900	11.558	31.417	528.935	30.000	4.824	8,119
1999	636.824	15.955	39.552	503.249	150.000	7.172	7,590
2000	582.376	14.533	44.230	538.764	71.000	2.309	7,985
2001	594.977	18.978	12.971	517.832	62.755	8.383	7,547
2002	627.847	26.860	22.532	466.289	156.000	1.230	6,697
2003	587.715	29.937	45.606	470.131	120.000	13.253	6,649
2004	644.492	32.804	57.694	555.859	105.000	8.523	7,812
2005	544.773	37.655	47.676	520.985	30.000	3.809	7,229
2006	661.991	41.973	53.563	597.738	60.000	15.843	8,191
2007	772.323	47.214	58.022	604.695	170.000	8.436	8,567
2008	646.310	54.526	63.222	555.275	95.742	3.989	7,812
2009	623.191	54.354	72.686	545.597	90.211	5.715	7,589

Kaynak: TÜİK, "Su Ürünleri İstatistikleri" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=47&ust_id=13, 09.06.2011.

Yukarıdaki tabloda 1996–2009 yılları arasında Türkiye'nin balıkçılık üretim, tüketim ve dış ticaret verileri gösterilmiştir. Genel olarak üretim ele alındığında dengeli bir seyir olduğu görülmektedir. 2007 yılında yaşanan yüksek üretim rakamlarından sonra üretim tekrar azalma eğilimine girmiştir. Dış ticaret hacmimiz ise bu yıllar arasında ciddi artış kaydetmiştir. 1996 yılında 12.785 ton ihracat ve

[59] Çağrı Doğan, "AB Balıkçılık Politikası Ve Türkiye'nin Uyum Surecindeki Durumu" (Çevrimiçi) http://www.izto.org.tr/nr/rdonlyres/271e2928-83d9-49bd-ab01-4d1cf9767a75/16698/abbalikcilik.pdf 09.06.2011, s. 1.

29.648 ton ithalât gerçekleştirilirken bu rakamlar 2009 yılında 54.354 ton ihracat ve 72.686 ton ithalât şeklinde oluşmuştur. Ancak TÜİK'in açıkladığı 2010 Ağustos ayı balıkçılık sektörü ihracatı, geçen yıla göre Ağustos ayları itibariyle yüzde 16,6, Ocak-Ağustos dönemleri itibariyle de yüzde 23,5 azalmıştır. Geçen yılın Ocak-Ağustos döneminde 125,1 milyon dolar olan sektörün ihracatı bu yıl 95,7 milyon dolara düşmüştür. Balık ve deniz ürünleri ithalâtı ise bir önceki yıla göre %38 artarak 79,2 milyon dolara çıkmıştır.[60] Kişi başına tüketime bakıldığında ise yıllar içerisinde dalgalı bir durum göze çarpmaktadır. 1996 yılında 8,602 kg olan kişi başı tüketim 2003 yılında 6,649'e gerilemiş, 2007 yılında 8,567 kg olmuş ve 2009 yılında ise tekrar 7,589 kg olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin kişi başı tüketimi AB ülkelerinin tüketiminin çok altında kalmaktadır. Örneğin 2010 yılı rakamlarına göre Avusturya'da bu rakam 11 kg, Danimarka'da 28 kg, Finlandiya'da 36 kg, Fransa'da 33 kg, Almanya'da 17 kg ve Portekiz'de 58 kg olarak ölçülmüştür. AB üyesi ülkelerden Bulgaristan'da 5 kg, Romanya'da 3 kg ve Slovakya'da 7 kg olarak Türkiye ortalamasının altında bir tüketime sahiptirler.[61]

[60] Çağrı Doğan, "AB Balıkçılık Politikası Ve Türkiye'nin Uyum Surecindeki Durumu" (Çevrimiçi) http://www.izto.org.tr/nr/rdonlyres/271e2928-83d9-49bd-ab01-4d1cf9767a75/16698/abbalikcilik.pdf, 09.06.2011, s. 6.

[61] FAO, "Future Prospects For Fish And Fishery Products" (Çevrimiçi) ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/010/ah947e/ah947e03.pdf, 09.06.2011, s. 16.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI

Bu bölümde Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikalarının Cumhuriyet döneminden itibaren yaşadığı süreçler ele alınmak istenmektedir. Temelde arz güvenliğini sağlamak, üreticilerin refahını yükseltmek, verimliliği artırmak üzerine kurulu tarım politikaları uygulamada ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumlara göre farklılıklar göstermiştir. Aşağıda Türkiye'de uygulanan tarım politikalarının genel bir çerçevesi verilmektedir.

Türkiye'de uygulanan tarımsal politikaların genel çerçevesi beş yıllık kalkınma planlarında belirtilmektedir. Bunun yanında, bakanlık tarafından hazırlanan tarım strateji belgeleri ile de Türk tarım politikalarının genel vizyonu ve yönelimleri detayları ile ortaya konmaktadır. Bu belge de tarım politikalarının genel amacı "Kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslar arası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması" olarak ifade edilmektedir.[1]

Dokuzuncu Kalkınma Planı için hazırlanan "Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu"nda ise tarımsal desteklemelerin genel amacı "tarımsal işletme yapısının iyileştirilmesi, üretilen ürünlerin işleme ve pazarlama açısından geliştirilmesinin sağlanması, tarım ürünlerinin teşviki, tarımsal üretim potansiyelinin dönüşümü ve yönlendirilmesi, girdilerin iç üretimle karşılanması, yeni teknolojinin kullanılarak ürün kalitesinin artırılması, çevre gereğini gözeten sürdürülebilir bir tarımsal üretimin yapılması, yerli teknoloji üretim ve kullanım oranının

[1] Kamuda Stratejik Yönetim, "Tarım Stratejisi (2006-2010)", (Çevrimiçi) http://www.sp.gov.tr/documents/TarimStrateji.pdf, 08.08.2011, s. 1.

yükseltilmesi" olarak belirtilmiştir.[2] 2010-2014 yılları için hazırlanan tarım strateji belgesinde tarımsal politikaların amaçları;[3]

1) Tarımsal üretimi yönlendirmek ve arz güvenliğini sağlamak,
2) Tarımsal altyapıyı geliştirmek, çevre ve doğal kaynakları korumak, iyileştirmek, sürdürülebilirliği sağlamak ve doğal afetlerin etkisini azaltmaya yönelik tedbirler almak,
3) Güvenilir gıda ve yem arzını sağlamak,
4) Bitki ve hayvan hastalık ve zararlılarını eradike etmek, ürün kayıplarını önlemek ve halk sağlığını korumak,
5) Kırsal alanda tarımsal altyapı hizmetlerini, insan kaynaklarını ve örgütlenme düzeyini geliştirmek, pazar entegrasyonunu sağlamak, kırsal nüfusun gelirini çeşitlendirmek, yerel kalkınma kapasitesini ve yaşam kalitesini artırmak,
6) Etkin ve kaliteli hizmet sunmak üzere yönetsel ve kurumsal mükemmeliyeti sağlamak,

şeklinde ifade edilmektedir.

Tarımsal destekleme politikalarının stratejik amaçları Dokuzuncu Kalkınma Planında da benzer şekillerde gıda güvenliğini, rekabet gücünün artırılmasını ve AB müktesebatına uyumu ön plana alacak şekilde belirtilmektedir.[4]

Yukarıda ifade edilen amaçlara ulaşabilmek için kullanılan çeşitli araçlar aşağıda kısaca özetlenmeye çalışılmıştır. Bu araçları; doğrudan gelir desteği (DGD) ödemeleri, fark ödemeleri, hayvancılık destekleri, çevre amaçlı tarımsal alanların korunması (ÇATAK) programı destekleri, telafi edici ödemeler, ürün sigortası ödemeleri, kırsal kalkınma destekleri ve diğer destekler şeklinde sıralayabiliriz.

---

[2] DPT, "Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu" (Çevrimiçi) www.**dpt**.gov.tr/DocObjects/Download/3545/**oik**666.pdf 08.08.2011 s.51.

[3] Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, "Tarım Stratejisi (2010-2014), (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/Files/duyurular/SGB/SGB_260510/SPTasarimliBaski28042010.pdf, s.55-61.

[4] DPT, "Dokuzuncu Kalkınma Planı" *(Çevrimiçi)* http://www.sp.gov.tr/documents/KP2007-2013.pdf *08.08.2011 s.84.*

"Doğrudan Gelir Desteği" uygulaması ile üreticilere, tarımsal üretim amacıyla işledikleri araziler için her yıl Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen birim ödeme miktarı üzerinden, doğrudan ödeme yapılmaktadır. Ödenecek miktarlar, üreticilerin tarım politikaları amaçları ve çevre koruma koşullarına uyumunu kolaylaştırmak üzere farklı düzeylerde belirlenebilmektedir.[5]

Fark ödeme sistemi tarımsal ürün piyasalarında oluşan ürün fiyatlarına müdahale etmeksizin üreticiye gelir desteği sağlamaya yönelik bir tarımsal destek aracıdır. Arz açığı olan ürünleri öncelikli olarak değerlendirmeye alan fark ödemeleri her yıl tarım kurulu tarafından tespit edilmektedir.[6]

Son yıllarda sürekli olarak artış kaydeden hayvancılık destekleri genel olarak ırk ıslahı, kaba yem üretiminin artırılması, verimliliğin artırılması, işletmelerde ihtisaslaşma ve hijyen şartlarının sağlanması, mevcut hayvan varlığın tespiti ve takip edilmesi gibi hedefler göz önünde bulundurularak her yıl bakanlar kurulu tarafından alınan kararlar doğrultusunda yürütülmektedir.[7]

Erozyon ve olumsuz çevresel etkilere maruz kalan tarım arazilerinin çevresel yıkımdan koruma amaçlı olarak işlemeli tarım yapan üreticilere, arazilerini doğal bitki örtüleri, çayır, mera, organik tarım ve ağaçlandırma için kullanmalarını tevsik etmek üzere, belirli bir süreyi kapsayacak şekilde, çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri sağlanmaktadır.[8]

Son 10 yılda özellikle fındık ve tütün üretiminden vazgeçip alternatif ürün yetiştiren üreticilere yapılmakta olan telafi edici ödemeler, yine aynı çerçevede üreticilerin arz fazlası olan diğer ürünlerin üretiminden vazgeçerek alternatif ürünlere

---

[5] Neslihan Yalçınkaya, M. Hakan Yalçınkaya, Coşkun Çılbant, "Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi", **Yönetim ve Ekonomi**, C. 13, S. 2, 2006, s.114.

[6] Özgür Teoman ve Selim Çağatay, "Dünya Ticaret Örgütü Kısıtları Kapsamında Tarımda Fark Ödeme Desteği Ve Türkiye İçin Transfer Etkinliği Uygulaması", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,** S. 15, 2008, s. 88.

[7] Kamuda Stratejik Yönetim, "Tarım Stratejisi (2006-2010)" (Çevrimiçi) http://www.sp.gov.tr/documents/TarimStrateji.pdf, 08.08.2011, s. 2.

[8] Yalçınkaya ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 115.

yönelmeleri durumunda, gelir kayıplarının telafi edilerek teşvik edilmesi ve bu sayede aşırı arz problemlerinin önlenmesi amacıyla uygulanmaktadır.[9]

Tarım sigorta destekleri üreticilerin ciddi gelir ve ürün kaybına karşı korunmasını amaçlayan bir destek aracıdır. Üretilen ürünlerin oluşacak zararlara karşı sigorta altına alınması üreticileri ciddi riskler karşı güvence altına almaktadır. Bu bağlam da devlet hali hazırda özel sigorta şirketleri tarafından yürütülen sigortalama faaliyetinde üreticilere sigorta primi desteği sağlamaktadır. Ancak ülkemizde bu destekler kanunla sınırlandırılmıştır ve yeterli düzeyde bulunmamaktadır.[10]

Kırsal kalkınma programı tarımsal faaliyetlerin desteklenmesinden daha geniş bir sosyal çerçeveyi hedef almaktadır. "Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi " ve "Kırsal Kalkınma Plan"ları hazırlanarak ulusal ve uluslararası finansal kaynaklarla üreticilerin gelirlerinin artırılmasının yanında refah düzeylerinin artırılması, çevre-üretim ilişkisinin düzenlenmesi ve doğal hayatın korunması gibi hedeflere ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda köy bazlı yatırımlar, kırsal yayım hizmetleri, arazi toplulaştırma faaliyetleri, mikro finans faaliyetleri ve kadın ve dezavantajlı gruplara yönelik programları kapsamaktadır.[11]

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi ile kırsal kalkınma için temel amaç olarak "Temelde yerel potansiyel ve kaynakların değerlendirilmesini, doğal ve kültürel varlıkların korunmasını esas alarak, kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu olarak yöresinde geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması" tanımlanmıştır.[12]

---

[9] Kamuda Stratejik Yönetim, "Tarım Stratejisi (2006-2010)" (Çevrimiçi) http://www.sp.gov.tr/documents/TarimStrateji.pdf, 08.08.2011, s. 4.

[10] ZMO, "Tarımda Risk Yönetimi Ve Tarım Sigortaları", (Çevrimiçi) http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/3a115cbd6f47889_ek.pdf?tipi=14&sube= 09.08.2011 s. 18.

[11] Tarım ve Köyişleri, "Kırsal Kalkınma Planı (2010-2013)" (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/Files/KirsalKalkinma/KirsalKalkinmaPlani.pdf 09.08.2011 s. 25.

[12] TKDK, "IPARD Programı", (Çevrimiçi) http://www.tkdk.gov.tr/ 09.08.2011 s. 95.

Rekabete dayalı araştırma hibeleri dahil AR-GE Hizmetleri, ihracat teşvikleri, gerektiğinde bazı girdi destekleri, kredi destekleri ve benzer destekleme araçları bakanlar kurulu tarafından tespit edilerek kullanılmaktadır. [13]

3.1. Türk Tarım Politikalarının Tarihsel Evrimi

Türk tarım politikasında 2000 yılı sonrası politika dönüşümünü açıklayabilmek için tarihsel süreci özetlemek; yapı, durum ve politika arasında ilişki kurarak temel oluşturmak için gereklidir. Bu nedenden ötürü aşağıda 2000 yılına kadar olan süreç kısaca anlatılmıştır. Başlangıç noktası olarak da gelişimin izlenebilmesi açısından Cumhuriyet'in kuruluş yılları seçilmiştir.

3.1.1. Kuruluş Yılları (1923–1929)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında toplam nüfusun % 90'ı kırsal kesimde yaşamakta ve tarımla geçimini sağlamaktaydı. Ancak, tarımsal yapı bu kesimin geçimini sağlama noktasında ihtiyaçları tam olarak karşılayamamaktaydı. Şöyle ki, tarımın gelişmesi için gereken teknik donanımlar yetersizdi. Tarım, geleneksel yöntemlere göre ve ilkel biçimde, toprak ağalığına dayalı bir sistemde yapılmaktaydı.[14] Makineleşme ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda Birinci Dünya Savaşı sonrasında başlayabilmiş; Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise 1927'ye gelindiğinde, o dönem mevcut traktör, tırmık, biçer-döver çayır, harman makineleri, triyör gibi araçların sayısı 15.711 civarında olmuştur. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı, alınan kararlar ve uygulanmaya çalışılan politikalarla Türkiye'de tarımın gelişmesi Cumhuriyetle birlikte başlamıştır denilebilir.[15]

Cumhuriyet devletinin iktisat politikalarının genel çerçevesini belirlemek ve ekonomi politikasına yön verecek önlemler alınması amacı ile 1923'te İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongrede tütün tarımı ve ticaretinin serbest olacağı,

---

[13] Kamuda Stratejik Yönetim, "Tarım Stratejisi (2006-2010)" (Çevrimiçi) http://www.sp.gov.tr/documents/TarimStrateji.pdf, 08.08.2011, s. 4.

[14] Zeynep Dernek, "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler", ***Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi***, Cilt:1, Sayı:1, 2006, (Çevrimiçi) http://www.cukurovataem.gov.tr/upload/2010/10/tarimsal-gelismeler.pdf, 08.08.2011, ss. 12-13.

[15] İlhan Uludağ ve Erişah Arıcan, **Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)**, 2. Basım, İstanbul, Der Yayınları, 2003, s. 148.

ihraç edilen tütünün işlenmiş olması gerektiği ve vergilerin tüketiciden alınacağı şeklinde kararlar alınmıştır. Ayrıca, Ziraat Bankası yeniden düzenlenmesi ve aşar yerine uygun bir vergi konulması prensibine varılmıştır.[16]

Hükümet tarım sektörünün sahiplenilmesi ve düzenlenmesi amacı ile 1924'te 432 sayılı yasa ile Ziraat Vekâleti adıyla bir bakanlık kurmuştur. Aynı zamanda yapısal bazı düzenlemeleri içeren Zirai Müesseseler, buğday, Islahı Hayvanat, Hayvan Sağlık Zabıtası Kanunları gibi birçok yasa hayata geçirilmiştir. 1926 yılında hazırlanan Medeni Kanun ile de toprak mülkiyeti güvenceye bağlanmıştır.[17]

Kuruluş yıllarında, hükümet tarımsal üretimin arttırabilmek adına toprak mülkiyeti, vergi ve kredi hususlarında önlemler almıştır. Toprak üzerinde özel mülkiyeti yaygınlaştırmak üzere yasal düzenlemelere gidilmiş ve bazı tarım ürünlerinin üretiminin özendirilmesi ve sulama, gübre, tohumluk sağlama ve teknik eğitim konularında kamu yardımı önlemleri geliştirilmiştir.[18]

Cumhuriyet Döneminde aşar vergisinin kaldırılması ile birlikte mali anlamda ciddi bir reforma imza atılmış ve bu değişiklik ile birlikte vergiler parasal şekle dönüştürülmüştür. Vergi usulünde oluşturulan bu yeni sistem ile birlikte ziraat kesiminin kapalı iktisadî yapıdan çıkarak, nakit ihtiyacının karşılanması için ürünlerin pazara yönelmesini sağlamak amaçlanmıştır.[19]

Tarım sektörü 1920'li yıllarda ani bir toparlanma yaşamış ve milli gelir içerisindeki payı artış kaydetmiştir. Savaş sonrası yaşanan bu gelişmeler dış kaynaklı taleplerle daha da güçlenmiştir. Ancak tarım sektöründe bir genişleme yaşandığı düşünülse de aslında savaş öncesi duruma ancak gelinebilmiştir. Diğer taraftan 20'li yılların sonunda yaşanan ekonomik kriz ile birlikte özellikle tahıl fiyatları ani düşüş yaşamış ve dış ticaret haddinde meydana gelen bu bozulma tarım sektörünü derinden

---

[16] Özer Özçelik ve Güner Tuncer, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", ***Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, (Çevrimiçi) http://www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi /SOSYALBILENS/makale/c9s1m15.pdf, 09.08.2011, ss. 255-256.

[17] Yeni ve Dölekoğlu, **a.g.e.,,** s. 8.

[18] Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 23. Bsm, Ağustos 2010, s. 43.

[19] Hüseyin Topuz, "Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)", ***Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi***, C. 12, S. 3, 2007, (Çevrimiçi) http://iibf.sdu.edu.tr/dergi/files/2007-3-21.pdf, 08.08.2011, s. 381.

sarsmıştır. Fiyat hadleri sürekli olarak tarım ürünleri aleyhine bozulma göstermiştir. Tarım ürünleri fiyatının düşmesi ile birlikte kırsal kesimde büyük bir yoksullaşma ortaya çıkmıştır.[20]

3.1.2. Devletçilik Dönemi (1930–1945)

30'lu yılların başında devlet, tarımda ve ticarette yaşanan bunalımın tehlike arz etmesi ile birlikte bazı önlemler alma yolunu gitmiştir. Bu dönemde ticaret üzerinde korumacı ve kambiyo alanını daha fazla denetleyen bir politika anlayışı benimsenmiştir.[21]

Benimsenen devletçi politikalar ile birlikte ilk kez 1932 yılında tarım ürünleri fiyatlarının desteklenmesine başlanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak buğday desteklenmeye başlamış ve bunu diğer tahıllar ve bazı sanayi bitkileri izlemiştir.[22] Hükümet önce Ziraat Bankası daha sonra da direk olarak bu amaçla kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi aracılığıyla köylüden ürün satın alımı gerçekleştirdi. Ancak gerçekleştirilen alımlar çok büyüt boyutlara ulaşmamış ve sadece yıllık rekoltenin % 3 ile sınırlı kalmıştır. Bu dönemde devletin bir taraftan çiftçileri korumak isterken bir taraftan da buğday alımlarının sınırlı tutulması yoluyla gelişmesini teşvik ettiği sanayi için bir fırsat oluşturmak istediği izlenimi doğmaktadır.[23]

1930'lu yıllarda yaşanan fiyat düşmelerine rağmen üretimde artışlar meydana geldiği görülmektedir. 20'li yıllarda tahıl ithâlâtçısı olan Türkiye 30'lu yıllarda ihracatçı konuma geçmiştir. Yapılan değerlendirmelerde bu artışın genel olarak iki nedenden kaynaklandığı belirtilmiştir. Buna göre, devletin uyguladığı politikalar ile birlikte Anadolu'da bir toparlanma söz konusudur. Aşarın kaldırılması ile birlikte aile çiftliklerinde yaşanan refah artışı yeni arazilerin üretime açılmasını sağlamıştır. Diğer taraftan demiryolu ağının genişlemesi üreticilerin pazara erişimini kolaylaştırması teşvik edici bir rol oynamıştır. Diğer taraftan, nüfusta yaşanan

[20] Roger Owen ve Şevket Pamuk, **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi,** Çev. Ayşe Edirne, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 27.
[21] Nazif Kuyucuklu, **Türkiye İktisadı,** İstanbul, Filiz Kitabevi, 1993, s. 184.
[22] Taylan Kıymaz, "Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Temel Ürünlerde (Hububat, Şeker ve Süt) Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikaları ve Bunların Hammadde Temini Açısından Gıda Sanayiine Etkileri" (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/gida/ab/kiymazt/hammadde.pdf, 08.08.2011, s. 60.
[23] Owen ve Pamuk, **a.g.e.,** s. 36.

büyümede tarım sektörü için istihdam imkanı sağlamıştır. Daha çok emek yoğun olarak faaliyet gösteren tarım işletmeleri istihdam imkanları ile birlikte üretimlerinde artış kaydetmişlerdir.[24]

1940'lı yılların başlarında 2. Dünya Savaşı ile birlikte devlet sıkı önlemler alarak bir tür savaş ekonomisi uygulamaya başlamıştır. Bu bağlamda 18 Ocak 1940 yılında kendisine ekonomiyi düzenleyici olağanüstü yetkiler veren Milli Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Fiyat denetimi ve tespiti, zorunlu hallerde tarım ürünlerine bedeli ödenerek el koymak, ithalât ve ihracatta satış şartlarını belirlemek ve halkın ihtiyacı halinde iktisadî ve ticari faaliyette bulunmak üzere devlet müesseseleri kurmak bu yetkiler arasında sayılabilmektedir. Bu kanun ile birlikte devletin tarım ürünlerini satın alması ve stoklaması, bir taraftan da olağanüstü hal nedeniyle erkeklerin askere alınması tarım sektörü üzerinde şok etkisi yaratmıştır.[25] Devletin piyasadan ürün toplaması arz sıkıntısı meydana getirmiş ve yükselen fiyatlar büyük çiftçiler için yüksek karlı satış avantajı doğurmuş ve bu yolla yüksek miktarda gelir elde etmelerini sağlamıştır.[26] Savaş yılları devletin mali ve iaşe ihtiyaçlarını karşılamak için uyguladığı sıkı politikalar ile geçilmiştir. Bu politikalar özellikle tarım kesimi üzerinde baskı oluşturmuştur.

3.1.3. Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrat Parti Yılları (1946–1960)

İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan yüksek enflasyon ve arz sıkıntısı siyasal rejim üzerinde baskı oluşmasına neden olmuştur. Bu dönemde fiyat artışlarından ve savaş zamanının darlıklarından yararlanan tüccar ve büyük çiftliklere dayalı yeni bir sınıf ortaya çıkmış ve Türkiye'nin daha fazla dışa açık politikalar uygulaması gerektiği noktasında baskı unsuru olmuşlardır. Diğer taraftan dışarı da ABD savaşın galibi olarak yeni bir küresel sistem inşası için çaba sarf etmekte ve bu sisteme SSCB karşısında bir güç olmak adına diğer ülkeleri dahil etmeye

[24] **A.g.e.,** s. 37-39.
[25] M. Selçuk ÖZKAN ve Abidin TEMİZER, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık" **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 2 N. 9, 2009, s. 320.
[26] Yusuf Tuna, **Tarımda Verimlilik Artışının: Ekonomik Sonuçları, Türkiye ile ilgili Bir Değerlendirme**, Ankara, MPM Yay., 1993, s.354.

çalışmaktadır. Özetlenen bu gelişmeler ile Türkiye 1940'lı yıllarında sonunda dışa açık bir politika uygulamalarının temelini atmış ve 1950 Demokratik Parti iktidarı ile liberal döneme adım atmıştır.[27] Savaş yıllarında biriken sermaye imkanlarının toplumsal gelişmede etkinliğin artması ve kırsal kesimin pazara açılması, dış sermaye imkanlarının artması gibi faktörler yapısal değişimlerin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Tarım kesiminde hızlı bir makineleşme süreci yaşanmış, sanayi sektöründe, dayanıklı tüketim malları gibi, yerli üretime geçiş süreci başlamış ve altyapı yatırımları bu dönemde ivme kazanmıştır.[28]

Tarım sektörü 50'li yılların ilk yarısında hızlı bir büyüme göstermiştir. Bu dönemde liberal politikalar ön plana çıkarılsa da tarımsal desteklemede büyük oranda artışlar yaşanmıştır. Kentleşme ve dış talepteki gelişmeler tarım sektörü için pazarın genişlemesini sağlamıştır. Oluşturulan destek politikaları ile de birlikte tarım sektörünün piyasa için üretime geçişi hızlanmıştır.[29] Kendi ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapan küçük işletme yapısından pazara yönelik üretim yapan bir sisteme geçişten söz etmek mümkündür. Devletin sağlamış olduğu ucuz girdi imkanlarının yanında Marshall yardımlarının da etkisiyle traktör sayısındaki artış bu değişimi tetikleyen politikalar olmuştur. 1950 yılında 16.585 olan traktör sayısı 1960 yılında 42.136 rakamına ulaşmıştır.[30]

11 Haziran 1945 yılında çıkarılan 4738 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Yasası ile kamu mülkiyetinde olan ancak kullanılmayan, köy ve mahallelerin ortak kullanımında bulunan fakat hükümete göre gereğinden fazla olan, sahibi bilinmeyen topraklarla özel mülkiyette olup da kamulaştırılacak olan toprakların, topraksız ve az topraklı köylüye dağıtılması öngörülmüştür. 1950 yılından yapılan değişiklikle daha önce sulak yerde 200 ve kurak bölgelerde 500 dekar olan özel mülkiyet sınırlaması genişletilmiştir. Bu dönemde yaklaşık 350 bin aileye 18 milyon dönüm toprak

[27] Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 78.
[28] Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.,** s. 91.
[29] **A.e.,** s. 92.
[30] Özgür Teoman, "Türkiye Tarımında Kapitalist Dönüşüm Tartışmalarına Bir Katkı", **Gazi Üniversitesi İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 3, Kış 2001, s. 43.

verilmiştir. Ancak kanundan öngörülenin aksine sadece kamu arazilerinden bu dağıtım gerçekleştirilmiştir.[31]

Devletin karayollarına yapmış olduğu yatırımlar kırsal kesimin pazara açılması ve üretimini genişletmesi açısından direk rol oynamıştır. Bunun yanında hızlı bir şekilde artırılan kredi imkanları tarım kesiminin sermaye ihtiyacını karşılamak ve genişlemesi için fırsat oluşturmuştur. Kepenek ve Yentürk'ün (2010) aktarmış olduğu rakamlara göre 1946 yılında 176 Milyon TL olan tarımsal kredi kullanımı 1950 yılında 412 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Sürekli olarak artış gösteren tarımsal kredi miktarı 1959 yılında 2.313 Milyon TL'ye ulaşmıştır. On yıllık dönemde kredi miktarı 20 katlık bir artış göstermiştir.[32]

1950'li yıllarda yaşanan fiyat dalgalanmaları nedeniyle hükümet önlem almak durumunda kalmış ve tüketiciyi korumak amacıyla hayvansal ürünler, pirinç, ekmek ve yağ gibi tarımsal ürün ve mamulleri fiyatlarına müdahale edilmiştir. Diğer taraftan üreticileri de desteklemek amacı ile dış fiyatları düşen ürünlere ihracat teşvikleri getirilmiştir. Bu dönemde şekerpancarı, çay, fındık, kuru üzüm, kuru incir ve zeytinyağı gibi ürünler destekleme kapsamına alınmış, ayrıca tütün ve haşhaş gibi özel ürünlerin üretimi kontrol altında tutacak politikalar oluşturulmuştur. Hayvancılık sektörünün düzenlenmesi ve yönlendirilmesi amacıyla da Et ve Balık Kurumu, YEMSAN ve TSEK sırasıyla 1952, 1956 ve 1963 yıllarında faaliyete geçirilmiştir.[33] Özetlemek gerekirse, bu dönemde devletçilik yerine daha liberal politikaların izleneceği benimsense de, tarım sektöründe destek ve korumacılık devam etmiştir.[34]

3.1.4. Planlı Dönem (1963–1980)

Çok partili sisteme geçiş ve dışa açılma serüveninden sonra yapılan askeri darbe ile birlikte siyasal bir değişimin yanında iktisat politikalarında da planlı döneme geçilmiştir. 1963'ten itibaren DPT uzmanları tarafından 5 yıllık periyotlar

[31] Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.,** s. 108.
[32] **A.e.**, s. 109.
[33] Yavuz, **a.g.e.,** s. 46-47.
[34] Yeni ve Dölekoğlu, **a.g.e.**, s. 10.

için hazırlanan planlar ile ülkenin genel ekonomi politikaları belirlenmeye başlanmıştır.[35] Hazırlanan planlar günümüzde de devam etmiş ancak 1980 sonrası yaşanan serbestleşme açılımı nedeniyle dönem 1963 yılından 1980'e kadar olan alt kısım şeklinde ele alınmıştır.

Bu dönem tarımsal üretimde makineleşmenin hız kazandığı, girdi kullanımının arttığı yani emek yoğun üretimin yerine teknoloji yoğun bir üretime geçişin yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değişimler işletmeler için sermaye ihtiyacı ve girdi kullanımı açısından nakit ihtiyacının artmasına neden olmuştur.[36]

Birinci beş yıllık kalkınma planında (BYKP) (1963-1967), fiyatlara müdahale yerine üretim girdilerinin desteklenmesi ön plana çıkmaktadır. Bu planda kooperatiflerin geliştirilmesi önemsenmiş ve destekleme kapsamına yalnızca kooperatif üyelerinin alınacağı belirtilmiştir. Yapılacak desteklerin acil durumlarda bütçeden sübvansiyon yoluyla yapılması ve ihracatı bozucu müdahalelerden kaçınılması gerektiği vurgulanmıştır.[37] 1. BYKP'de tarım sektörünün % 7 büyümesi öngörülmüş ve sanayi sektörünün girdi ihtiyacını karşılayacak şekilde genişlemesi hedeflenmiştir. Beş yıllık dönem içerisinde 11,3 Milyar TL yatırım öngörülmüş ve bunun % 45,3'ü sulama işlerine, % 15'i traktör ve donatımına, % 6'sı arazi iyileştirilmesine, % 8,8'i ormancılığa, % 4,2'si hayvancılığa, % 2,6'sı balıkçılığa ve geri kalan % 18'nin de öteki hizmetlere yapılması öngörülmüştür.[38]

İkinci BYKP'de (1968-1972), fiyat politikalarının enflasyonunun yükseltmesi, kaynak israfına yol açması ve yapısal bozukluklara neden olması nedeniyle sürekli uygulanmasının önüne geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bundan dolayı bu planda tarımın desteklenmesine ve tarımsal fiyat politikalarına daha az önem verilmiştir. Bu bağlamda destekleme politikalarında ve finansmanında

[35] O. Murat Koçtürk, "Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları", **Tarım Ekonomisi Dergisi,** C. 15, S. 2, 2008, s. 47.
[36] Fatma Doğruel, **Tarım Destekleme Politikaları Ve Sonuçları: ABD, AT Ve Türkiye**, İstanbul, İTO Yay., 2010, s. 39.
[37] Fahri Yavuz, "Türkiye'de Tarım Politikası", Atatürk Üniv. Ziraat Fak. Dergisi, S. 31, 2000, s. 12.
[38] DPT, "1. Beş Yıllık Kalkınma Planı" (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/plan1.pdf, 06.09.2011, s.145-162.

değişimler için önemler ortaya konmuştur; talep olan ürünlerde gereksiz stoklara neden olmadan artırılması, fiyat dışı teşviklere yönelinmesi ve buna göre örgütlenme yapısının oluşturulması ön plana çıkmaktadır. [39]

Üçüncü BYKP'nında (1973-1977) özellikle tarım üretiminde arazi sınırlarına vurgu yapılmış ve bunun büyüme önünde engel teşkil edeceği belirtilmiştir. Sanayinin hızla gelişmesi karşısında göreceli olarak milli gelir içerisinde payı azalan tarım sektöründe toplam hasılanın ise arttığı ve bunun diğer sektörlerin ihtiyacının karşılanması açısından önemli olduğu belirtilmektedir. 3. Planlı dönemde genel çerçeve;

1) sektörün gelişme hızının ekonomide dar boğazlara ve enflasyona yol açmayacak bir düzeyde tutulması,
2) çiftçinin yaşama düzeyinin yükseltilmesi,
3) teknolojinin geliştirilmesi,
4) hızla artan nüfus ve yaşama düzeyindeki gelişmelere bağlı olarak gelişen iç talebin karşılanması,
5) beslenme dengesinin iyileştirilmesi,
6) ihracat potansiyelinden, yararlanılması, şeklinde çizilmiştir.[40]

Yukarıda ifade edilen hedeflere ulaşabilmek için sektörün yapısal değişikliklere ihtiyaç duyduğu ve bunun sağlanabilmesi içinde sektörün modernleştirilmesi, kurumsal yapının düzenlenmesi, teknolojinin yaygınlaştırılması, pazarlamanın ve üretimle gıda sanayi ilişkisinin etkin bir biçimde kurulmasının ve kooperatifleşmenin geliştirilmesinin gerektiği belirtilmiştir.[41] Tarım sektörü marjinal sınırlarına yaklaşmış ve klasik ürünlerde üretim miktarı artışı yavaşlamıştır. Bu döneme kadar toprak reformu uygulaması başarılı olamamış ancak 1973 yılında çıkarılan Toprak ve Tarım Reformu Yasası ile bu çalışmalara devam edilmek istenmiştir. Ancak ilk olarak Şanlıurfa'da uygulamaya başlanan bu yasa Anayasa

[39] Yavuz, **a.g.m.,** s. 12.
[40] DPT, "3. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)" (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan3.pdf, 07.09.2008, s. 208.
[41] DPT, "3. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)" (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan3.pdf, 07.09.2008, s. 211.

Mahkemesi tarafından iptal edilince sekteye uğramış, dağıtılan topraklar önceki sahiplerine geri dönmüştür.[42]

Dördüncü BYKP'da (1979-1983) ise artık tarımsal üretimin hedeflerine ulaşabilmesi için dar ve orta gelirli üreticilere destek verileceği, destekleme fiyatlarının ürünün özelliğine göre ekimden ve hasattan önce açıklanacağı, fiyat ve müdahale yanında tarımsal eğitim, örgütlenme ve ucuz girdi teminine de önem verileceği açıklanmıştır. Bu desteklemelerin ise TMO ve kurulması öngörülen Tarım Ürünleri Destekleme Kurumu tarafından takip edileceği ve finansmanın karşılanması için öz kaynakların artırılacağı prensibi planda yer almıştır.[43]

Genel olarak döneme bakıldığında tarım sektöründe önemli gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Özellikle sulama alanında yapılan yatırımlar ve girdi kullanımına yönelik yapılan teşvikler bu dönemde hız kazanmıştır. Diğer taraftan, 1970'li yıllar tarım ürünlerinin fiyat yoluyla en fazla desteklendiği dönem olmuştur ve desteklenen ürün sayısı 24'e ulaşmıştır.[44]

İlk üç plan döneminde tarımsal destekleme politikalarının, tarım üreticilerinin gelir seviyelerini yüksek tutarak iç pazarı genişletme, üreticiyi fiyat dalgalanmalarına karşı koruma ve bazı mallarda iç-dış piyasa fiyat farkını giderme, bazı ürünlerin üretim seviyelerini belirleme gibi ekonomik gerekçelerle gerçekleştiği söylenebilir.[45]

3.1.5. Serbestleşme Dönemi: (1980–1990)

80'li yıllar Türkiye ekonomisinin dışa açılma ve serbestleşmesi açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. İthal ikameci politikalar yerine neoliberal politikaların hayata geçirilmeye çalışıldığı ancak, devletin etkinliğini azaltmadığı fakat yeniden yapılanma ve daha merkezi bir hale büründüğü bir süreç

---

[42] Zeynep DERNEK, "Cumhuriyet'in Kurulusundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler" **Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi,** C. 1, S. 1, 2006, s. 5.
[43] Yavuz, **a.g.e.,** s. 47.
[44] Sinem YAPAR, "Türkiye'de Tarımsal Ekonomi Ve "Desteklememe" Politikasının Bir Aracı Olarak Doğrudan Gelir Desteği Sistemi", **Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 5, S. 2, Aralık 2005, s. 27.
[45] Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.,** s. 348.

olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin piyasa ve fiyat oluşumundaki etkisi azalmış ancak tamamen sahneden çekilmesi gerçekleşmemiştir.[46]

Dönemin iktisadi çerçevesini şekillendiren 24 Ocak 1980 kararlarının tarım kesimi üzerinde de yansımaları oluşmuştur. Bu kararlar ile birlikte devletin etkinliğinin azaltılması adına desteklenen ürün sayısı hızla azaltılmış, çay ve tütün gibi ürünlerde olduğu gibi devlet tekelleri kaldırılmış ve pek çok üründe fiyatların piyasa şartlarında oluşması adına devlet destekleri kaldırılmıştır.[47]

1980'lerin başında alınan kararlar ile birlikte tarımda kuralların ortadan kaldırılmaya çalışıldığından bahsetmek mümkündür. 1980 öncesi yaşanan yüksek enflasyonun nedeni olarak düşünülen tarımsal desteklemelerin hızla kaldırılması ve sektörün kendi işleyişine bırakılması gereği düşünülmektedir. 1980 sonrasında desteklemelerde gerçekleştirilen azalış ile birlikte tarımsal alım gücü seviyesi düşük tutularak artmakta olan kentsel nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması sağlanarak gelişen sanayi sektörü için ucuz istihdam imkanı sağlanmıştır. Bunun yanında sanayi için girdi teşkil eden ürünlerin fiyatlarının düşük tutulması maliyetleri düşürme ve ihracat imkanlarını artırma amacı taşımaktadır. Bu bağlamda desteklenen ürün sayısı hızla azaltılmış ve 1970'lerde 24 ürüne kadar çıkan desteklenen ürün sayısı 1980'lerin sonuna doğru 10 ürüne kadar inmiştir.[48]

1985 yılında Dünya Bankası ile tarım sektörünün yapısal uyumunun sağlanması amacı ile bir kredi anlaşması imzalanmış ve 300 milyon dolarlık kredi kullanımı sağlanmıştır. Bu bütçenin büyük kısmı ithalât imkanları için ayrılmış ve özellikle kimyevi gübre ithâlâtı serbest bırakılmıştır. Bu bağlamda tahıl depolama projesi, tarımsal yayım ve uygulamalı araştırma projesi, tarımsal sanayi projeleri

[46] Ziya Öniş, **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, İstanbul, Boğaziçi University Press, 1998, s. 194, aktaran Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2010, s. 129.
[47] Rifat Ortaç v.d., **Türkiye'de Uygulanan Tarımsal Fiyatlama Politikaları**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2006, s. 108.
[48] Umut Ulukan, **Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği,** İstanbul, SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı Yay., 2009, s. 110.

hazırlanmış, TİGEM ve TZDK'larının modernize edilerek girdi piyasalarındaki devlet tekeli kırılmaya çalışılmıştır.[49]

Tarım politikalarının finansman tarafında ise 24 Ocak kararları ile birlikte daralmalar meydana gelmiştir. Ziraat Bankası ve Merkez Bankası kaynakları kısılmış, TMO ve TEKEL dışında Merkez Bankasının doğrudan kredi uygulaması kaldırılmıştır. Bunların yanında destekleme alım koşullarını belirlemede Para Kredi Kurulu, fiyatların belirlenmesinde de Ekonomik İşler Koordinasyon Kurulu görevlendirilmiştir. Yapılan ödemeler enflasyonun altında belirlenmiş ve peşin ödeme sistemi sonlandırılmıştır.[50]

[49] Tayfun Özkaya v.d., "Türkiye Tarım Ekonomisinin 1980-2002 Dönemindeki Gelişimi" (Çevrimiçi) http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/99d193b66a65429_ek.pdf?tipi=14&sube=, 07.09.2011, s. 15.
[50] Yapar, **a.g.m.,** s. 28.

3.2. Küreselleşme Dönemi: 1990–2000 Yılları Arası Uygulanan Tarım Politikaları

Türkiye 90'lı yılların başında önemli yapısal değişimler yaşanmaya başlanmış ancak bu değişimler makroekonomik istikrar üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonrası siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle makroekonomik politikalarda uyumsuzluklar yaşanmış ve bu ekonomi üzerinde ciddi dalgalanmalara yol açmıştır. Dış etkenlerinde eklenmesi ile birlikte 90'ların ilk yarısında Türkiye ekonomik krizlerle boğuşmak zorunda kalmıştır. Bu nedenlerden dolayı 1994 yılında "5 Nisan Kararları" olarak da bilinen ekonomik önlemeler paketi hayata geçirilmek zorunda kalınmıştır.[51]

"5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler ve Uygulama Planı'nda mali piyasalara ve döviz kuruna istikrar kazandırmak, enflasyonu hızla düşürmek, ihracat öncülüğünde büyüme stratejisine yeniden işlerlik kazandırmak, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve yapısal reformları uygulamak genel hedefler olarak belirlenmiştir. 1994 önlem planında temel amaç üretim yapan ve sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, piyasa mekanizmasının kurum ve kurullarıyla işlediği, sosyal dengeleri gözeten bir devlet yapısına geçiş olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda devletin diğer sektörlere göre daha fazla etkin olduğu tarım sektörü için de bir takım önlemler öngörülmüştür. Tarımsal ürünlere ayrılan kaynağın belirli ürün veya ürün grubu için sınırlandırılacağı ilan edilmiştir. Diğer taraftan Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin kamu finansmanı üzerindeki yükünün azaltılması için düzenlemeler yapılmış, merkez bankası tarafından görev zararlarının finanse edilmesinin önüne geçilmiştir.[52]

Diğer taraftan DPT tarafından hazırlanan kalkınma planları incelendiğinde 1990–1994 yıllarını kapsayan VI. Plan'da tarım sektörünün genel hedefleri üretimin hava şartlarına olan bağımlılığını azaltmak, artan nüfusun gıda maddelerine olan

[51] Zafer Yükseler, "Türkiye'de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu", (Çevrimiçi) http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Krizler_Yukseler.pdf, 15.08.2011 s. 4.

[52] Rahim Yeni ve Celile Özçiçek Dölekoğlu: Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri, Ankara, TEAE Yayınları, Yayın no:98, 2003, s. 12-13.

ihtiyaçlarını karşılamak ve tarımsal ürünlerin ihracatının geliştirilmesi şeklinde ifade edilmiştir. Bunların yanında Avrupa Topluluğuna üyelik konusundaki gelişmeler doğrultusunda gerekli düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiştir. Ancak bunun dışında yapısal reformlar açık olarak ifade edilmemiştir.[53]

Ancak Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na gelindiğinde ise dünya piyasaları ile entegrasyon konusu gündeme getirilmektedir. Genel olarak üretim istikrarının ve ihtiyaçların karşılanması hedefler arasında ifade edildikten sonra üretimde mukayeseli olarak üstün olunan ürünlerin teşvik edilmesine vurgu yapılmaktadır. Temel amaçlar ve hedefler içerisinde ağırlık tarım piyasalarının rekabetçi ve serbest piyasa kuralları çerçevesinde düzenlenmesi gerekliliği üzerindedir. Avrupa Topluluğuna üyelik için yapılan düzenlemeler dışında ilk defa Dünya Ticaret Örgütü'nün getirdiği hükümler çerçevesinde çalışmalar yapılacağı bu planda yer almıştır.

Kamu kaynaklarının rasyonel kullanımı amacı ile desteklemelerin yapısal olarak değiştirileceği ve ürün fiyatlarına olan müdahaleler yerine çiftçilere doğrudan gelir desteği sağlanacağı burada hedef olarak yer almıştır. 2000'li yıllarda yaşanan değişimlerin ilk çalışmalarının aslında VII. Planda kendisine yer bulduğu görülmektedir. [54]

Yukarıdaki anlatılanlar ışığında değerlendirildiğinde 90'lı yıllarda yüksek enflasyon ve makroekonomik dalgalanmaların önüne geçilebilmesi için tarım sektöründe de önlemler alınmaya çalışıldığı ve devlet müdahalesinin azaltılmaya ve bütçe üzerindeki yükün atılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda birçok ürün üzerindeki sübvansiyonlar azaltılmış veya kaldırılmış, tarımsal krediler için belirlenen faiz oranları piyasa oranlarına çekilmeye çalışılmıştır.[55]

Ancak yaşanan siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle tarım sektöründe uygulanan politikalar genel itibari ile yapısal önlemler içermeyen, kısa vadeli ve politik konjonktüre endeksli fiyat ağırlıklı destekleme politikaları şeklinde gelişmiştir. Fiyat

[53] DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994),** Ankara, DPT, 1989, s. 48.
[54] DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1995-1999),** Ankara, DPT, 1989, s. 60.
[55] Yalçınkaya v.d., **a.g.e.,** s. 104.

desteği kapsamına alına bitkisel ürün sayısı, 1970'li yıllarda 20 civarında iken, 1980'li yıllarda piyasa ekonomisi politikalarının etkisiyle 10'a kadar düşmüş, fakat bu rakam 1990'lı yılların başlarında tekrar 20'nin üzerine çıkmıştır.[56]

Ülkemizde 1990–2001 döneminde uygulanan destekleme politikası araçları her dönemde kullanılan geleneksel araçlardan oluşmaktadır. Bu dönemde kullanılan politika araçlarını genel olarak pazar fiyatı destekleri, dolaylı gelir destekleri, doğrudan gelir destekleri ve genel hizmetler başlıkları altında toplamak mümkündür.

3.2.1. Pazar Fiyatı Destekleri

Pazar fiyatı destekleri genel olarak üreticinin gelirini artırmayı amaçlamaktadır. Ancak bunun yanında ürün arzının ve fiyatının yönlendirilmesi amacı ile uygulanabilmektedir. Pazar fiyatı desteklerini destekleme alımı, fark ödemeleri (prim desteği) ve dış ticaret önlemleri olarak 3 başlıkta incelemek mümkündür.

3.4.1.1. Destekleme Alımları

Fiyat yoluyla destekleme alımları devletin piyasaya doğrudan müdahalesi anlamına gelmektedir. Ancak uygulamada yaşanan istikrarsızlıklar genel bütçe üzerinde ekstra yüklere ve baskılara yol açmaktadır. 1990 yılında 9'a inen destekleme alımı kapsamındaki ürün sayısı 1991 yılında 25'e yükselmiştir. Daha sonra alınan 5 Nisan kararları ile ürün alımlar 4 ürün grubu (tahıllar, şekerpancarı, tütün ve haşhaş) ile sınırlandırılmak istenmiştir. Bu dönemde ciddi eleştirilere maruz kalan destekleme alım politikalarına iç ve dış nedenlerden dolayı 2001 yılına kadar devam edilmiştir.[57]

Aşağıdaki tabloda 1990–2000 yılları arasında yapılan alım yoluyla sübvansiyon miktarları gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde ilk olarak yaşanan dalgalanmalar dikkati çekmektedir. Yıllar arasında destekleme alımlarında ciddi

[56] Canan Abay v.d., "Türkiye'de Tarım Politikalarında Değişim", (Çevrimiçi) http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/1ce689121e39821_ek.pdf?tipi=14&sube=, 15.08.2011, s. 8.
[57] Okan Gaytancıoğlu, **Türkiye'de ve Dünya'da Tarımsal Destekleme Politikası,** İstanbul, İTO Yay., 2009, s. 98-99.

oranlarda değişiklikler meydana gelmiştir. 1990 yılında hububat alımlarına 212,5 milyon dolar harcanırken bu rakam 1996 yılında 24,5 milyon dolara kadar gerilemiş ancak 1997 yılında 296,5 milyon dolar ve 1998 yılında 424,8 milyona çıkmıştır. Destekleme alımları için belirlenen fiyatlar 1998 yılında programa uygun olarak yapılmış ancak yaşanan yüksek rekolte nedeniyle büyük miktarda alım yapılmıştır. Örneğin 3,5 milyon ton olarak planlanan hububat alımı 7,4 milyon ton ve 13,5 milyon ton olarak planlanan şeker pancarı alımı 16 milyon ton ve 170 bin ton olarak programa konulan tütün alımı 196 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan devlet destekleme alımı kapsamı dışına çıkardığı pamuk, çay, fındık gibi ürünlerin üreticilerden alımını kooperatifler ve birlikler eliyle sürdürmüş ve bu bağlamda bu kuruluşlara kredi imkânları sağlamıştır. [58]

Destekleme alımları 2001 yıllı itibari ile kaldırılmış ve tablodan da görüldüğü üzere tütün hariç diğer ürünlere 2002 yılında destekleme alımı yapılmamıştır.

Tablo 27: Destekleme Alımları Yoluyla Yapılan Sübvansiyonlar (Milyon $)

Yıllar	Hububat	Tütün	Şeker Pancarı	Pamuk	Toplam
1990	212,5	30,7	1,3	-	244,5
1991	188	35,9	-	323,9	547,8
1992	106,5	75,1	-	727,9	909,5
1993	127,6	102	-	-	229,6
1994	-	147,7	-	-	147,7
1995	-	67,9	73,1	-	141
1996	24,5	48,9	116,2	-	189,6
1997	296,9	96,1	448,1	-	841,1
1998	424,8	171,6	243,9	-	840,3
1999	354,9	145,9	140,9	-	641,7
2000	182,3	81,2	69,4	-	332,9
2001	27,8	42,9	39,5	-	110,2
2002	-	26,7	-	-	26,7

Kaynak: Yeni, Rahim ve **Celile Özçiçek** Dölekoğlu: Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri, Ankara, TEAE Yayınları, Yayın no:98, 2003, s. 18.

[58] Osman Z. Orhan**, Türkiye'de Tarımsal Destekleme ve Taban Fiyatları Politikası,** İstanbul, İTO Yay., 1999, s. 67.

3.4.1.2. Fark Ödemesi (Prim Destekleri)

Fark ödeme sistemi ülkemizde ilk olarak 1993 yılında kütlü pamuk için yapılan ödeme ile başlatılmış ancak alt yapı yetersizliği nedeniyle o yıl son verilmiştir. Fark ödemeleri genlikle sanayi bitkileri için uygulanarak hem üreticinin gelir seviyesi yukarıda tutulmak istenmekte hem de sanayi için girdi teşkil eden ürünlerin fiyatlarının dünya fiyatları seviyesinde tutulması amaçlanmaktadır. Fark ödeme sistemi bu bağlamda 1998 yılı ürünü kütlü pamuk, zeytinyağı ve yaş ipek kozasında uygulanmış ve ödemeler 1999 yılında gerçekleştirilmiştir. Uygulamaya 1999 yılında da devam edilmiş ve kütlü pamuk, yağlık ayçiçeği ve soya fasulyesinde fark ödemeleri yapılmıştır.[59]

Tablo 28: Çeşitli Ürünlere Verilen Fark Ödemesi Miktarları (prim) (Milyon $)

Ürünler	**1993**	**1995**	**1996**	**1997**	**1998**	**1999 (1998 yılı ürünü)**
K.Pamuk	0,422	-	-	-	-	221,4
Z.yağı	-	-	-	-	-	42,9
Yaş İpek Kozası+tiftik	-	-	-	-	-	4,3
Yağlık Ayçiçeği	-	-	-	-	-	-
Soya	-	-	-	-	-	-
Kanola	-	-	-	-	-	-
Tütün	-	29,4	-	35,6	-	-
TOPLAM	0,422	29,4	-	35,6	-	268,6

Kaynak: Yeni ve Dölekoğlu, **a.g.e.,** s. 31.

3.4.1.3. Dış Ticaret Önlemleri

Dış ticaret önlemleri bir taraftan üreticileri dışarıdan gelebilecek olan fiyat dalgalanmalarına karşı koruma amacı diğer taraftan da ihracat teşviki ile yerli üreticilerin küresel piyasalarda rekabetçilik gücünü artırmayı amaçlamaktadır. 1980 yılında başlayan dışa açık liberal politikaların devamı olarak tarım ürünleri ticaretinde de gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelere ek olarak Türkiye 1995 yılında GATT anlaşmasına taraf ülke olmuş ve bu bağlamda tarım ürünlerine uygulanan gümrük vergileri ve ihracat teşviklerinde sınırlamalara gitmek zorunda kalmıştır.

[59] Yeni ve Dölekoğlu, **a.g.e.,** s. 30.

Doğrudan ihracat teşvikleri yerine daha çok pazarlamayı hedef alan ihracat iadesi yardımı gibi araçlara yönelmiştir.[60]

Ancak Türkiye taraf olmasına rağmen herhangi bir tarifelendirme yapmamıştır. Bundan dolayı da asgari ve cari giriş kotaları için taahhütte bulunamamış ve böylece özel koruma önlemleri alamayacak duruma düşmüştür. Türkiye çay, tahıllar, buğday unu, şeker, domates ve işlenmiş tütün gibi bazı önemli ürünlerde tarife indirim oranlarını en düşük düzeyde tutmuş ve yüksek gümrük uygulayacağını beyan etmiştir. Diğer birçok üründe 10 yıllık süre içerisinde kademeli indirimi uygulamaya almıştır.[61]

[60] Cengiz Sayın, "Cumhuriyetten Günümüze Tarım Ürünleri Dış Ticaretindeki Gelişmeler" (Çevrimiçi) www.cengizsayin.com/YAYINLAR/DIS_TICARET_(IZMIR).pdf, 15.08.2011 s. 3.
[61] Yeni ve Dölekoğlu, **a.g.e.,** s. 35-36.

Tablo 29 İhracat Sübvansiyonu Verilen Ürünler ve Bütçe Harcamaları (1000 $)

ÜRÜNLER	Başlangıç	1995 üst sınır	1995 gerçek	1996 üst sınır	1996 gerçek	1997 üst sınır	1997 gerçek	1998 üst sınır	1998 gerçek.	1999 üst sınır	1999 gerçek
Sığır eti	106,9	104,4	-	101,8	-	99,3	-	96,7	-	94,1	-
Koyun eti	3.414,80	3332,9	-	3250,9	-	3168,9	-	3087	-	3005	-
Kümes Hayvanları eti	510,2	498	493,5	485,7	-	473,5	320,17	461,2	360,4	448,9	334,3
Krema	13	12,7	-	12,4	-	12,1	9,5	11,8	11,6	11,5	-
Süt	1,5	1,5	-	1,5	-	1,4	-	1,4	-	1,3	-
Yoğurt	8	7,8	-	7,6	-	7,4	-	7,2	-	6,9	-
Tereyağ	55,4	54,1	-	52,7	-	51,5	-	50,1	-	48,8	-
Peynir	462,5	451,4	-	440,3	-	429,2	-	418,1	-	407	-
Yumurta	380	370,8	370,9	361,7	-	352,6	352,1	343,5	215,1	334,4	141,4
Doğal Bal	208,4	203,4	-	198,4	-	193,4	-	188,4	-	183,4	-
Patates	718	700,8	-	683,6	682	666,3	343,4	649,1	-	631,9	276,4
Domates	2271,3	2216,8	-	2162,3	2082,8	2107,8	2061,4	2053,3	-	1998,8	-
Kuru Soğan	2500,8	2440,8	-	2380,7	2375	2320,7	2235,9	2260,7	-	2200,6	799,6
Sebze (Dondurulmuş)	1101,4	1801,8	1208,9	1694,6	-	1587,4	1586,2	1480,2	1478,7	1373	1266,5
Sebze (Kurutulmuş)	612,7	598	122,6	583,3	-	568,6	323,8	553,9	331,1	539,2	392,2
Nohut	9299,1	9075,9	-	8852,7	-	8629,6	-	8406,4	-	8183,2	-
Yeşil ve Kırmızı Merc.	3909,8	3815,9	-	3722,1	-	3628,3	-	3534,4	-	3440,6	-
Narenciye	9713,4	9480,3	-	9247,1	9247	9014	6146,6	8780,9	3701,3	8547,8	-
Elma	4663,1	4551,2	-	4439,3	2822,3	4327,4	2379,1	4215,4	801,1	4103,5	192,5
Buğday	36077	40424,3	-	572312,5	-	504200,8	-	436089	-	367977,3	-
Arpa	6233,8	123259,9	-	110090,7	-	96921,6	-	83752,5	-	70583,3	-
Mısır	1633	1469,7	-	1306,4	-	1143,1	-	979,8	-	816,5	-
Buğday Unu	1894,4	9542,7	5502,8	8642,3	-	7742	-	6841,7	-	5941,4	-
İrmik	2032,4	1983,6	263,5	1934,8	-	1886	-	1837,2	-	1788,5	-
Malt	2208	2155	175,9	2102	-	2049	-	1996	-	1943	-
Zeytinyağı	2340,5	2284,3	-	2228,2	-	2171,9	168,4	2115,8	1002,1	2059,6	1020,4
Ayçiçeği Yağı	3126,3	2866,5	-	2829,9	-	2773,4	-	2716,8	-	2660,3	-
Mısır Yağı	787,6	768,7	-	749,8	-	730,9	-	711,9	-	693,1	-
Margarin	3660,5	4915,9	1305,8	4678,8	-	4441,7	-	4204,6	-	3967,5	-
Hazırlanmış Balık	4993,6	4873,7	392,5	4753,9	-	4634	1114,1	4514,2	604,65	4394,3	1667
Çikolata ve Bisküvi	2778,2	2551,1	2482,9	2502,3	-	2453,4	-	2404,6	-	2355,7	2348,5
Makarna	1238,9	3341,4	1874,1	3074,7	-	2808,1	-	2541,4	-	2274,8	700,4

Tablo 29: İhracat Sübvansiyonu Verilen Ürünler ve Bütçe Harcamaları (1000 $) (Devam)

ÜRÜNLER	Başlangıç	1995 üst sınır	1995 gerçek	1996 üst sınır	1996 gerçek	1997 üst sınır	1997 gerçek	1998 üst sınır	1998 gerçek.	1999 üst sınır	1999 gerçek
Salça	19027,3	15945,5	12489,3	15719,9	-	15494,5	15435,2	15268,8	15190,5	15043,4	13882,4
Meyve (İşlenmiş)	467,9	488,3	326,7	473,5	-	458,8	377,4	444	443,46	429,3	401,7
Yer Fıstığı	104,5	102	-	102	-	102	-	102	-	102	-
Meyve Suları	1977,7	4377,6	1618,3	4058,2	-	3738,8	3706,6	3419,4	3411,9	3100	3099,6
Sebze Suları	8,4	6,2	4,2	6,1	-	5,9	-	5,8	-	5,6	-
Tütün	8158,8	7963	-	7767,2	-	7571,4	-	7375,6	-	7,179,8	-

Kaynak: Yeni ve Dölekoğlu, **a.g.e.,** s. 37.

3.2.2. Dolaylı Gelir Destekleri

Tarımsal üretim açısından maliyetler üretim ve karlılığın sınırlı olması nedeniyle birçok sektöre göre daha fazla önem arz etmektedir. Devlet tarımsal üretimi doğrudan geliri artırıcı önlemlerin yanında maliyetleri azaltıcı önlemlerle de destekleyerek korumaya çalışmaktadır. Girdi sübvansiyonları yoluyla uygulanan bu tür desteklemeler arasında; ucuz gübre, tohumluk ilaç sağlanması, düşük faizli kredi, vergi muafiyeti, kaliteli tohumluk tahsisi, ithal damızlık ve ucuz sulama imkanının sağlanması uygulamaları yer almaktadır.

3.2.2.1. Girdi Destekleri

Genel olarak girdi destekleri gübre, tohum ve tarımsal ilaçlardan oluşan temel girdilerin devlet tarafından karşılıksız veya düşük maliyetlerle karşılanmasını kapsamaktadır.

1986 yılında kimyevi gübre ticaretinin serbestleşmesinin ardından devlet kullanılan gübre maliyetini üreticilere satış bedelinin ortalama % 25-39 u oranında ödemeler yapmıştır. 1994 yılında çiftçilere gübre kullanımlarının karşılığında fatura bedellerinin başlangıçta %30 daha sonra ise %50'si oranında destek sağlanmıştır. Daha sonra yaşanan sıkıntılar nedeniyle sistemde değişiklik yapılmış ve 1997'de destekler gübre türlerine göre kg başı olarak belirlenerek ödemelerin gübre üreticisi veya dağıtıcısı kuruluşlar üzeriden yapılmasına karar verilmiştir. Girdi destekleri bu dönemde toplam destekler içerisinde %85'lik bir

kısmı oluşturmuş ve bu miktar; 1990'da 3,311 Milyar TL, 1995'te 10,636 Milyar TL, 1998'de 142,095 ve 1999'da 92,083 Milyar TL olarak gerçekleşmiştir.[62]

Ancak gübre desteğinde yaşanan politika dalgalanmaları çiftçiler üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. 1994 yılına kadar gübre üreticilere sübvansiyonlu olarak dağıtılmış ve ödemeler gübre üreticilerine yapılmıştır, daha sonra sistemin değiştirilip 1994-97 yılları arasında ödemelerin çiftçilere yapılmaya başlaması ile sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Gübre alımları sırasında peşin ödeme yapılırken desteklerin aylar sonra verilmesi çiftçi üzerinde finansman baskısı kurmuş ve enflasyondan dolayı da kayıplara yol açmıştır.[63]

Tablo 30 Türkiye'de Yıllara Göre Kimyevi Gübreye Verilen Sübvansiyon (Destek) Miktarları (Milyon $)

Yıllar	Miktar	Yıllar	Miktar
1988	362,7	**1995**	360,2
1989	461,3	**1996**	545,4
1990	467,1	**1997**	479,1
1991	355,1	**1998**	539,6
1992	359,1	**1999**	233,3
1993	420,5	**2000**	150,7
1994	236,4	**2001**	59,8

Kaynak: Yeni ve Dölekoğlu, **a.g.e.,** s. 22.

Diğer taraftan üretimin kalitesinin ve veriminin artırılması amacı ile kullanılan tohumlar hususunda da devlet çalışmalar yapmaktadır. Bu bağlamda hibrit mısır, hibrit ayçiçeği, soya, yonca, fiğ, sudan otu, çayır-mera tohumları vb. ile inokulant (azot üreten bakteri) , sertifikalı meyve fidanları, virüsten ari narenciye fidanları ve asma fidanları tohum destekleme kapsamına alınmıştır. Tohum ve fidanlara verilen destek miktarı yıllara göre; 1990'da 11,3 milyar TL, 1995'de 64,3 milyar TL, 19982de 1,661 milyar TL ve 1999'da,340 milyar TL olmuştur. Tohum destekleri ile birlikte bitki ve hayvan hastalıklarına karşı genel koruma önlemleri içerisinde veya çitçilerin bizzat uyguladıkları korunmada kullanılan ilaçlar için de

[62] DPT, "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler ÖzelİhtisasKomisyonu Raporu ", (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/tarim/oik534.pdf, 16.08.2011 s. 27.
[63] Gaytancıoğlu, **a.g.e.,** s. 99.

sübvansiyonlar verilmiştir. Bu bağlamda devlet kullanılan ilaç bedelinin % 0-30'u oranında geri ödeme yapmaktadır. Bu ödemeler yıllar içerisinde 1990'da 73,4 milyar TL, 1995'de 1,137 milyar TL, 1998'de 8,878 milyar TL ve 1999'da 10,330 milyar TL olmuştur.[64]

3.2.2.2. Kredi Desteği

Kredi desteği üreticilere piyasa faiz oranının ve enflasyonun altında veya kısa vadeli kredi imkanları sağlamaktadır.[65] Küçük işletme yapısı nedeniyle ülkemiz sermaye birikiminde sorunlarla karşılaşmakta ve işletmelerin yıllık maliyetleri için dahi dışarıdan finansman kaynakları aranmaktadır. Bu bağlamda devlet kredi destek imkanları oluşturmuş ancak küçük işletmeler açısından başarılı olunamamıştır. Tapu kadastro ve tapu problemleri nedeniyle işletmelerin bu imkanlardan faydalanamadıkları görülmüştür. Bu dönemde kredi imkanları genel olarak Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından sağlanmıştır.[66]

Tablo 31: Tarım Kredi Sübvansiyonu (1000 $)

Yıllar	Miktar	Yıllar	Miktar
1990	650.631	1996	1.729.137
1991	765.197	1997	1.767.865
1992	1.031.588	1998	1.653.319
1993	908.431	1999	1.668.486
1994	1.343.915	2000	560.268
1995	4.508.041		

Kaynak: Yeni ve Dölekoğlu, **a.g.e.,** s. 20.

[64] DPT, "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler ÖzelİhtisasKomisyonu Raporu ", (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/tarim/oik534.pdf, 16.08.2011 s. 28.

[65] Erol H. Çakmak, Haluk Kasnakoğlu ve A. Halis Akder, **Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları Ve Türkiye,** İstanbul, TÜSİAD Yay., 1999, s. 54.

[66] M. Cüneyt Yener v.d., "Tarımsal Destekleme Politikalarının Değerlendirilmesi: Alternatif Model", (Çevrimiçi) http://www.hazine.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Hazine%20Web/Arastirma%20Yayin/Ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20%20Uzmanl%C4%B1k%20Tezleri/Ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20%C4%B0nceleme%20Dizisi/09%20%20Tar%C4%B1msal%20Destekleme%20Politikalar%C4%B1n%C4%B1n%20De%C4%9Ferlendirilmesi%20Alternatif%20Model/arinc09-01.pdf , 16.08.2011, s.33-34.

3.2.3. Doğrudan Gelir Destekleri

Doğrudan gelir destekleri bu dönemde özellikle hayvansal ürünlerde prim ödemesi ve bitkisel ürünlerde ise tazminatlar ve doğal afet ödemeleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda çayda budama ve tütünde kota uygulamaları sonunda oluşan kayıplar bakanlar kurulu kararı ile tazmin edilmiştir.[67] Bunun yanında doğal afetler sonucunda oluşan üreticilerin zararları karşılığında da devlet tarafından ödemeler yapılmıştır.

Tablo 32 Üreticilere Ödenen Doğrudan Destek Miktarları 1990-1999 (Milyon $)

Yıllar	**1990**	**1991**	**1992**	**1993**	**1994**	**1995**	**1996**	**1997**	**1998**	**1999**
Çay	-	-	-	-	9,5	16,6	20,7	15,9	13,7	7,1
Tütün	-	-	-	-	-	34,8	52,2	39,6	-	-
Afet Ödemeleri	10,6	17,4	19,3	0,3	-	17,9	10,1	35,2	29,6	37,0

Kaynak: Yeni ve Dölekoğlu, **a.g.e.,** s. 30.

3.2.4. Genel Hizmetler

Genel hizmetler olarak sınıflandırdığımız destekler yukarıda bahsedilen destek kalemleri dışında kalan diğer destekler olarak da adlandırılabilir. Tarımsal altyapı hizmetleri, eğitim – araştırma ve yayım hizmetleri, tarım sektörüne tanınan vergi kolaylıkları, taşımacılıkta tanınan ayrıcalıklar gibi genel hizmetler, uzun dönemde tarım sektörü üzerinde maliyetleri azaltıcı etki yaratmaktadır.[68]

[67] Özden Cesur, **Avrupa Birliği'nde Tarıma Yönelik Mali Yardımlar ve Türkiye İle Bir Karşılaştırma,** Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2004, s.93.

[68] Tarım ve Köyişleri, "Tarımsal Yapıda Değişme ve Gelişmeler", (Çevrimiçi) http://tarimsurasi.tarim.gov.tr/2.komisyon.pdf, 16.11.2008, s. 46.

Tablo 33: Genel Hizmet Destekleri (1000 $)

Yıllar	Ar-Ge Destekleri	Eğitim ve Yayım	Hastalık ve Zararlılarla Mücadele	Kooperatif Destekleme	Alt Yapı ve Diğer Yatırımlar	Köy Hizmetleri Tarım Yatırımları	Toplam
1990	16	20	24	12	8	19,6	99,6
1991	15,7	19,7	23,6	11,8	7,9	91,4	170,1
1992	13,9	17,4	20,9	10,4	7	18,9	88,5
1993	14,9	18,6	22,3	11,1	7,4	67,9	142,2
1994	8,4	10,5	12,7	6,3	4,2	42,5	84,6
1995	9,5	11,9	14,3	7,1	4,8	38,1	85,7
1996	11,4	14,2	17	8,5	5,7	61,2	118
1997	10,8	13,6	16,3	8,1	5,4	62,3	116,5
1998	9	11,2	13,5	6,7	4,5	66,5	111,4
1999	6,7	8,4	10,1	5	3,4	58,9	92,5

Kaynak: Yeni ve Dölekoğlu, **a.g.e.,** s. 34.

3.2.5. 1990–1999 Dönemi Tarım Politikalarının Genel Bir Değerlendirmesi

1990 dönemi tarım politikaları yukarıda da değinildiği üzere daha çok makroekonomik endişelerle şekillenmiştir. 1980 ile başlayan dışa açılma politikaları ile birlikte ülke ekonomisinin içerisinde bulunduğu yapısal sorunlar su üstüne çıkmış ve 1990'ların ilk yarısında ciddi makroekonomik dalgalanmalar ile karşılaşılmıştır. Yaşanan krizler sonucunda hükümetler önlemler alarak ekonomiyi tekrar dengeli hale getirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda devlet tarım desteklerinin bütçe üzerindeki yükünü hafifletmek için bir dizi değişiklik gerçekleştirmiş, destek kapsamları daraltılmış ve desteklerde kısılmaya gidilmiştir.

Diğer taraftan tarım ürünleri piyasalarını düzenleyen ve buralarda etkin olan kamu iktisadî teşebbüsleri özelleştirme kapsamına alınarak 1990'lı yıllarda birçoğu özelleştirilmiştir.

Tablo 34: 1990–1999 Yılları Özelleştirilen Tarımsal KİT'ler

Şirket Adı	Satış Tarihi	Satış bedeli ($)
Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu	1993 – 1998	69,619,759
YEM SANAYİ	1993 – 1995	21,416,710
Et ve Balık Ürünleri AŞ.	1995 – 2000	49,693,324
KÖYTEKS	1995 – 1998	3 731,332
Orman Ürünleri Sanayi	1996 – 2000	32,301,635
Türkiye Zirai Donatım Kurumu	1998 – 2000	15,783,896
Türkiye Gübre Sanayi AŞ.	1999	2,204,238

Kaynak: Tarım ve Köyişleri, "Tarımsal Yapıda Değişme ve Gelişmeler", (Çevrimiçi) http://tarimsurasi.tarim.gov.tr/2.komisyon.pdf, 16.11.2008, s. 45.

Diğer taraftan tarım politikaları açısından döneme damgasını vuran bir diğer önemli konu ise Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar olmuştur. 1995 yılında imzalanan GATT anlaşması ile birlikte tarımsal ürünlere verilen sübvansiyonlar ve dış ticaret uygulamaları konusunda taraf olunmuştur. Kademeli olarak birçok üründe gümrük vergilerinin indirilmesi kabul edilmiştir. Aynı zamanda tarım ürünlerinde verilen ihracat teşvikleri kaldırılmış ve bunun yerine pazarlama konusunu dikkate alan destekler konulmaya çalışılmıştır.

Genel olarak baktığımızda bu dönemde devlet, üretici fiyatlarının desteklenmesi için önlemler, kullanılan girdilere verilen sübvansiyonlar ve kısa vadeli uygun krediler sağlanması gibi araçları kullanarak tarım piyasalarını desteklemeye çalışmıştır.

Devletlerin tarıma verdikleri destekleri ölçmek ve tüketicilerden üreticilere yapılan transferlerin büyüklüğünün tespit etmek için bir takım veriler geliştirilmiştir. OECD her yıl bu ölçekleri hesaplamakta ve yayınlamaktadır. Üretici Destek Tahmini (PSE) ve Toplam Destek Tahmini (TSE) bu ölçeklerden 2 tanesidir. PSE, OECD tarafından vergi mükellefleri ve tüketiciler tarafından yıllık olarak üreticilere gerçekleştirilen transferlerin çiftlik düzeyi gelirlerin gayri safi değerini ifade eden bir

gösterge olarak tanımlanmaktadır.[69] Diğer bir deyişle PSE ile üreticilerin eline geçen 100 birimlik gelirin kaçının transferler yoluyla geçtiği ölçülmeye çalışılmaktadır. TSE ise yıl içerisinde gerçekleştirilen toplam transferlerin değerini ifade eden bir göstergedir. Burada üretici ve tüketici transferlerinin toplamı gösterilmektedir. Burada ölçülen değerler politikaların amaçlarından ve etkilerinden bağımsız olarak sadece büyüklükleri ile hesaba katılmışlardır.[70]

Tablo 35: Üretici Destek Tahmini (PSE) 1990-1999 (1000 $)

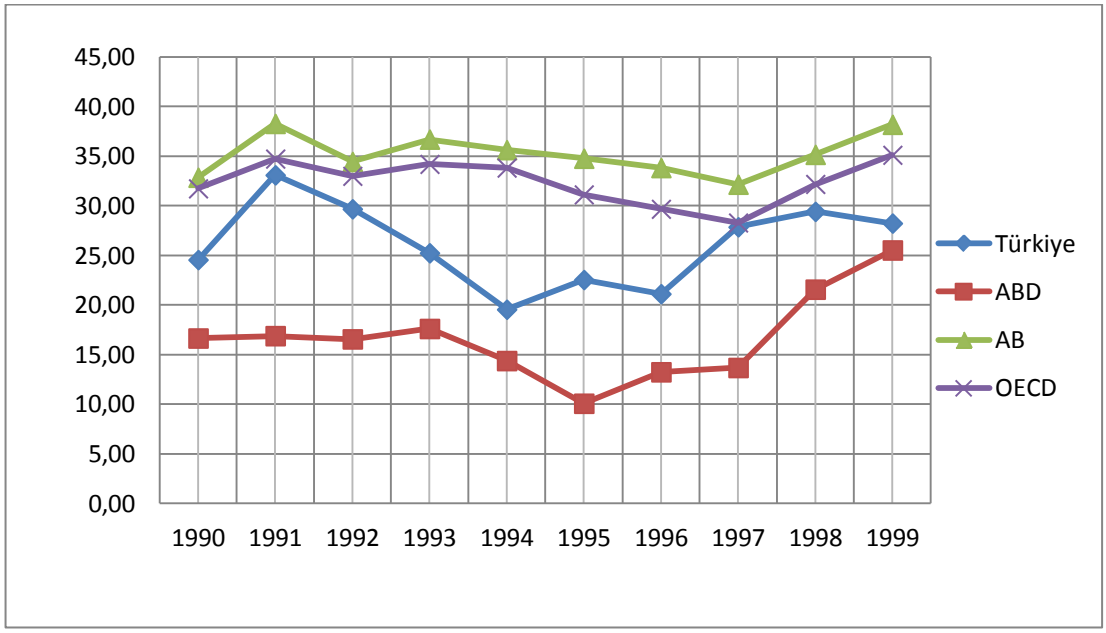
	Türkiye		**ABD**		**AB**		**OECD TOPLAM**	
	PSE	**PSE %**	**PSE**	**PSE %**	**PSE**	**PSE %**	**PSE**	**PSE %**
1990	7685,98	24,56	31265,05	16,65	105111,99	32,86	249581,74	31,74
1991	9758,21	33,10	30734,47	16,89	121162,36	38,28	269499,96	34,74
1992	8772,38	29,68	31584,85	16,57	111909,43	34,45	262108,51	33,00
1993	8399,13	25,24	33819,40	17,62	103785,70	36,70	260725,60	34,20
1994	5138,41	19,55	29059,12	14,38	105901,42	35,64	271820,68	33,83
1995	7314,91	22,55	20423,36	10,08	123382,41	34,77	267103,49	31,13
1996	7351,97	21,12	29161,04	13,25	121624,19	33,83	260181,55	29,68
1997	9311,26	27,86	30258,02	13,68	103145,72	32,16	229927,10	28,30
1998	11454,73	29,41	46485,27	21,57	108585,88	35,16	250049,65	32,18
1999	9432,66	28,24	55746,30	25,53	111535,93	38,19	269967,34	35,12

Kaynak: OECD verilerinden düzenlenmiştir. www.oecd.org

Yukarıdaki tabloda 1990–1999 yılları arasındaki PSE değerleri Türkiye ve seçilmiş ülkeler için gösterilmiştir. Tablodaki yüzdelik değerler incelendiğinde Türkiye'nin dalgalı ve 1990'ların ortasına kadar inişli bir transfer süreci yaşadığını görmekteyiz. Diğer taraftan AB ve OECD ülkelerine göre daha düşük ancak ABD'ye göre ise daha yüksek bir üretici transferi olduğu görülmektedir.

[69] OECD, "Producer Support Estimate (PSE)" (Çevrimiçi) http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=2150 18.08.2011

[70] OECD," Total Support Estimate" (Çevrimiçi) http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=2722 18.08.2011

Şekil 15: 1990–1999 Yılları Üretici Destek Tahmini Değerleri
Kaynak: Tablo 35'de gösterilen değerler kullanılarak hazırlanmıştır.

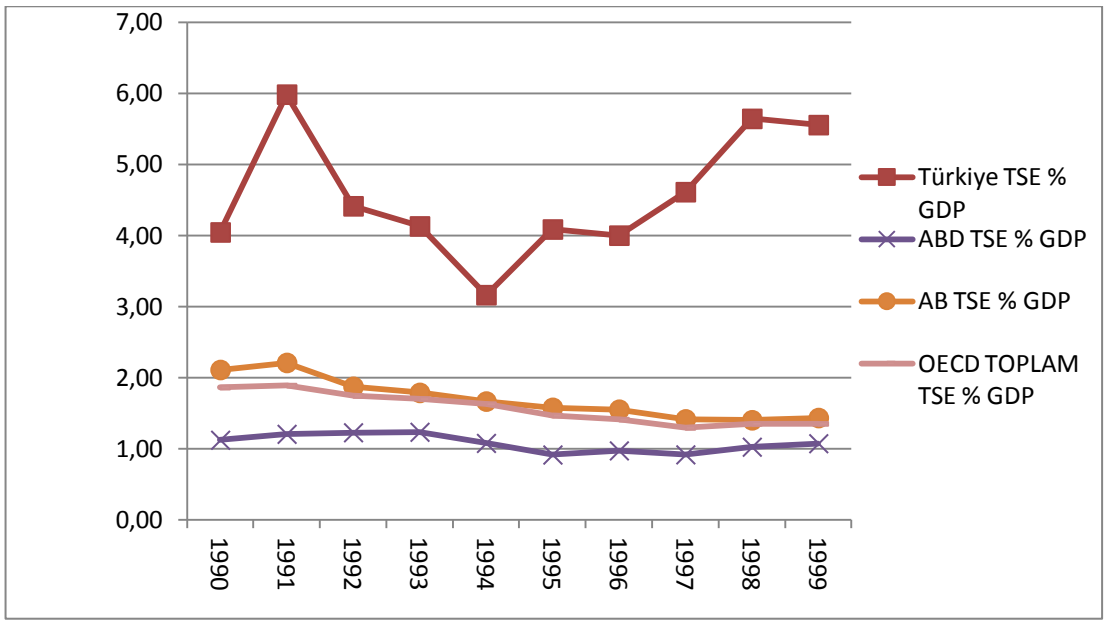
Şekilde de görüldüğü gibi Türkiye 1994 yılında aldığı önlemler sonucu üreticilere yapılan transferlerde bir düşüş görülmüş ancak daha sonra bu düşüş telafi edilmiştir.

Tablo 36: 1990–1999 Toplam Destek Tahmini (TSE) değerleri

	Türkiye		**ABD**		**AB**		**OECD TOPLAM**	
	TSE	**TSE % GDP**	**TSE**	**TSE % GDP**	**TSE**	**TSE % GDP**	**TSE**	**TSE % GDP**
1990	8200,49	4,05	65031,04	1,12	128264,50	2,11	327139,94	1,86
1991	12159,78	5,98	72172,08	1,20	144371,62	2,21	356277,65	1,89
1992	9454,89	4,41	77672,15	1,23	134042,09	1,87	353236,81	1,74
1993	10034,95	4,13	82048,93	1,23	118270,20	1,79	350738,70	1,70
1994	5522,08	3,16	76076,09	1,08	117702,17	1,66	359161,13	1,63
1995	9323,24	4,09	67514,50	0,91	137732,55	1,58	363888,26	1,47
1996	9772,23	4,00	75861,97	0,97	137306,14	1,55	352146,36	1,41
1997	11792,80	4,61	75960,61	0,91	119442,59	1,41	318925,87	1,29
1998	15211,07	5,64	89436,33	1,02	122551,79	1,40	335190,47	1,35
1999	13870,25	5,56	99315,41	1,07	125026,85	1,43	351672,25	1,35

Kaynak: OECD, "Statatistics" (Çevrimiçi) http://stats.oecd.org/index.aspx?r=885597, 14.08.2011.

Toplam transferler ele alındığında ise Türkiye'nin ABD, AB ve OECD geneline göre gayri safi yurt içi hasılasının daha büyük kısmını kullandığı görülmektedir. 1990 yılında %4,05 olan TSE oranı 1999 yılında % 5,56'ya çıkmıştır. Diğer taraftan bu oranlar ABD, AB ve OECD ülkelerinde sırasıyla 1990 yılında 1,12, 2,11 ve 1,86 diğer taraftan 1999 yılında ise 1,07, 1,43 ve 1,35 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 16: 1990–1999 Toplam Destek Tahmini (TSE) değerleri
Kaynak: Tablo'36'da gösterilen değerler kullanılarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki şekilden daha Türkiye'nin dalgalı süreci daha iyi anlaşılmaktadır. 1990'ların ortasında yaşanan gelişmelerle üreticilere yapılan transferler de hızlı bir düşüş yaşanmış ancak bu telafi edilebilmiştir. Diğer ülkelerde ise daha istikrarlı ve azalan bir süreç göze çarpmaktadır.

3.3. 2000 Sonrası Uygulanan Tarım Politikaları

2000 yılı öncesinde uygulanan ürün fiyat politikaları nedeniyle iç fiyatlar ile dünya fiyatları arasında uyumsuz meydana geldiği ve bu sürecin dışa karşı korumacı önlemlerin alınması ile sonuçlandığı iddia edilmektedir. Diğer taraftan yüksek iç fiyatlar nedeniyle devlet ihracat teşvikleri getirmek zorunda kaldığı ve bunun bütçe üzerinde yük oluşturarak tüketici refahı ve kaynak dağılımını bozduğu ifade edilmektedir. Uygulanan teşvik politikalarının ekonomik ve iç dinamiklerden değil

daha çok politik kaygılarla şekillenmektedir. Yaşanan bu gelişmeler nedeniyle tarım politikalarında köklü değişiklikler yapılması gereği duyulmuştur. Bütçe yükü, politikanın etkinliği, hedef kitle seçimi, gelir dağılımında eşitsizlik, piyasa koşullarına karşı duyarsızlık, destekleme fiyat kararlarında siyasi tercihlerin etkinliği ve taraf olunan anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülükler, tarım politikalarında reformu gündeme getirmiştir.[71]

Bu bağlamda hazırlanan 2001'de uygulanmaya başlayan Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) ile 2000 sonrası uygulanan tarım politikalarının genel çerçevesi çizilmiştir. Dünya Bankası desteği ile gerçekleştirilen proje ile tarım sektöründe yapısal reformlar gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

3.3.1. Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP)

Aralık 1999 yılında IMF'ye verilen Niyet Mektubunda uygulanan mevcut politikaların çiftçileri destekleme konusunda en verimli ve ucuz politikalar olmadığı belirtilerek piyasa mekanizmasını bozucu ve gelir dağılımı olumsuz yönde etkileyen politikalar olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca karar alma mekanizmalarının çoklu yapısının politikaların tutarlılığının bozduğu ve GSMH'nın ortalama %3'ü kadar bir maliyetin vergi mükellefleri üzerine yüklendiğini ifade edilerek bu politikalarda değişikliğe gidileceği belirtilmiştir.[72] IMF'ye verilen niyet mektubunda ana hatları belirtilen reform çalışmalarının hayata geçirilmesi amacı ile Dünya Bankasının da teknik ve finansal desteği ile TRUP hazırlanmış ve tarımsal destek politikalarında ve uygulamalarda köklü değişiklikler yapmak için çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalar aynı zamanda "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nda yer alan tarımsal reform düzenlemelerinin de çerçevesini oluşturmaktadır.[73]

Bu projenin amacı; "tarım üreticileri ile tarım endüstrilerinin rekabet ortamında avantaj oluşturabilecek doğrultudaki üretimlerinin teşvik edilmesi, aksi

[71] Canan Abay v.d, **a.g.e.,** s. 2-3.
[72] Gülcan Eraktan, "Destekleme Sisteminde Değişim" (Çevrimiçi) http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/250c59336b505ed_ek.pdf?tipi=14&sube= 18.08.2011, s.6.
[73] Özgür Bor, "Doğrudan Gelir Desteği Sistemi Sonrasına Bir Bakış", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,** No: 9, 2005, s.34.

koşulların oluşturduğu üretimler için para yardımlarının veya teşviklerin en aza indirilmesi" şeklinde ifade edilmektedir.[74] TRUP Türkiye'nin tarım sektörünü serbest piyasa koşullarına uygun olarak yapılandırması için gerekli değişikliklerin yapılmak istendiği tipik bir reform denemesidir. Bu proje piyasa mekanizmasını bozucu ve sürdürülemez olan destek sisteminden küresel pazar fiyatları ile bağlantılı bir iç pazar için gerekli sistemin kurulması amaçlanan ilk resmi reform belgesi konumundadır. Ayrıca Dünya Bankası tarafından resmi olarak belirtilmese de devlet tarafından kontrol edilen bir tarım piyasasından özel sektöre dayalı bir sisteme geçiş için gerekli önlemlerin alınması amaçlanmaktadır.[75]

Doğrudan Gelir Desteği (DGD), fiyat ve girdi desteklerinin aşamalı olarak kaldırılması ve tarımdaki devlet isletmelerinin özelleştirilerek tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlamasında hükümet müdahalesinin azaltılması projenin üç ana unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.[76]

Bu proje ile birlikte piyasaya müdahaleci olan ve önemli mali yük getiren desteklerin yerine piyasaya müdahalesi daha az olan ve son dönemde dünyada da kabul gören DGD sistemine geçişin 5 yıllık süre içerisinde sağlanması hedeflenmiştir. Aynı zamanda alternatif ürün uygulaması desteklenerek arz fazlası olan ve fiyat desteğinin etkinliğini kaybettiği ürünlerden piyasada fiyatı oluşan ve arz açığı olan ürünlere çiftlerin yönlendirilmesi ve özelleştirilen tarım kooperatiflerinin etkin çalışabilmesi için yeniden yapılanmasını sağlamak amaçlanmaktadır. Buna göre projenin ilk yılında arazilerin %25'ine, 2002 yılında toplam çiftçilerin %75'ine ve 2005 yılında ise çiftçilerin %95'ine ulaşılması amaçlanmıştır. Alternatif ürüne geçiş için ilk yıl %25'lik bir geçiş ve ikinci yıl ise geri kalan %75lik kısma destek

---

[74] Tarım ve Köy İşleri, "Tarım Reformu Uygulama Projesi" (Çevrimiçi) www.tarim.gov.tr/Files/Files/e_kutuphane/ARIP-nihai-CYP%5B1%5D.doc 18.08.2011, s.1.

[75] Koray Calişkan and Fikret Adaman, "The Logıc of Neolıberal Agrıcultural Reform Inıtıatıves: Perspectıves and Consequences", **Rethinking Structural Reform in Turkish Agriculture : Beyond the World Bank's Strategy,** Ed. by. Barış Karapınar v.d., New York, Nova Science Publishers, 2010, s. 92.

[76] Sibel Tan, "Tarım Reformu Uygulama Projesi" Kapsamında Kırsal Kalkınma Projeleri: Çanakkale İli Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı Örneği", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, C. 4, S. 2, Aralık 2009, s.53.**

sağlanması, diğer taraftan kooperatiflerin 2005 yılına kadar çiftçilerin sahibi olduğu bir yapıya dönüştürülmesi yol haritası olarak projede yer almıştır.[77]

TRUP'un bir diğer önemli katkısı da tarımsal yapının tespiti açısından büyük önem arz eden üreticilerin kayıt altına alınmasının sağlanması olmuştur. Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) adı verilen sistemle birlikte üreticiler idari birimler bazında ve tapu-kadastro bilgilerine uygun olarak kayıt altına alınmışlardır. Kayıt sistemi ile birlikte işlenen arazi büyüklükleri, üretim miktarlar vb. bilgiler kaydedilerek Türkiye'nin üretim yapısının takibini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda 2001 yılında 2.182.767 çiftçi sisteme kayıt yaptırmıştır. Bu rakam 2010 yılında ise 2.320.209 olarak gerçekleşmiştir.

İlgili proje 2005 yılında tekrar gözden geçirilmiş ve uzatılmıştır. Yapılan genel değerlendirmede DGD sistemi ve özelleştirmelerde uygulamaların gerçekleştirilebildiği ancak alternatif ürün projesinde başarısız olunduğu ifade edilmektedir. Çiftçilerin ürün deseni değiştirmeye sıcak bakmadıkları, devletin de ilgili risklerin alınmasında geri planda kalması nedeniyle bu alanda başarı elde edilememiştir.[78] Ayrıca DPT tarafından hazırlanan bir raporda da projenin amacının tarımda dönüşümü sağlamak olmasına rağmen zaman içerisinde politika dönüşümü şeklini aldığı ve bütçe yükünü azaltma işlevi gördüğü belirtilmiş ve dönüşüm amacına ulaşamadığı vurgulanmıştır.[79]

2000 yılı sonrası uygulanan tarım destekleme politikalarını alan bazlı tarımsal destekler, fark (prim) ödemesi destekleri, tarım sigorta destekleri, telafi ödeme kapsamında yapılan destekler, diğer tarımsal amaçlı destekler, kredi destekleri ve hayvancılık destekleri şeklinde sınıflandırabiliriz.

---

[77] Fahri Yavuz: "Tarım Politikası", **Türkiye'de Tarım",** Ed. Fahri Yavuz, Ankara, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yay., 2005, s. 49-50.

78 World Bank, "Implementatıon Completıon And Results Report" (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2009/12/16/000333038_20091216230906/Rendered/PDF/ICR11550P070281C0Disclosed012115191.pdf, 18.08.2011, s. 22.

[79] DPT, "Dokuzuncu Kalkınma Planı Bitkisel Üretim Özel İhtisas Raporu", (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/bitkiure/oik666.pdf, 08.06.2011, s.27.

3.3.2. Alan Bazlı Tarımsal Destekler

2001 yılında itibaren uygulanan politikalarla birlikte Türkiye alan bazlı destek sistemine geçmiştir. Alan bazlı destekler kapsamında çiftçilere doğrudan gelir desteği ve gübre ile mazot olmak üzere girdi destekleri verilmektedir.

Doğrudan gelir desteği üretim miktarı ile destek arasında doğrudan bir ilişki kurmaksızın, hedef üretici kitlesine hükümet tarafından yapılan gelir ödemesi sistemidir. Vergi mükellefleri tarafından finanse edilen bu sistemde, ürün fiyatları piyasada oluşacağından, piyasa sinyallerine göre üretimin belirleneceği ve piyasada herhangi bir aksaklık ortaya çıkmayacağı düşünülmektedir.[80] Diğer taraftan doğrudan gelir ödemeleri başlığı altında ele aldığımızda, doğrudan ödemeleri gelir desteği ve bir nebze üretimle ilişkilendirilen telafi edici ödemeleri ile fark ödemelerini de kapsayacak şekilde genişletmek mümkündür. Örneğin ABD'de ödemeler üretimden bağımsız doğrudan destekler şeklinde yapılmakta iken Avrupa Birliğinde ise belli derecede üretime bağlı gelir ödemeleri şeklindedir ancak ülkemizde ise her iki sistemin aynı anda uygulandığı dönemlerde olmuştur.[81]

Alan bazlı ödeme sistemine geçilmesi ile birlikte çiftçi kayıt sistemi oluşturulmuş ve verilen destekler önceden öngörülebilir bir şekle kavuşmuştur. Bunlarla birlikte bütçe üzerindeki yükün azalmaya başlaması da sistemin olumlu yanları olarak söylenebilir. Diğer taraftan toprak büyüklüğüne göre uygulanmakta olan sistem nedeniyle arazilerin olduğundan büyük gösterilmeye çalışılması ve asıl mesleği çiftçilik olmayan kişilerinde de sisteme dahil olması ve bunun denetiminin yapılamıyor olması da alan bazlı destekleme sisteminde yaşanan sıkıntılar olarak sıralanabilir.[82]

DGD ödemeleri 2000 yılında 4 pilot bölgede 200 dekara kadar olar araziler için dekar başına 5 dolar ödeme yapılarak uygulanmaya başlanmıştır. Buna göre ilk

---

[80] Zafer Yükseler, "Tarımsal Destekleme Politikaları Ve Doğrudan Gelir Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi" (Çevrimiçi) ekutup.dpt.gov.tr/tarim/yukselez/gelirdes.html, 18.08.2011, s. 14.

[81] Aziz Babacan, "Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi", (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3105/gelirode.pdf, 18.08.2011, s. 2.

[82] Mustafa Acar Ve Erdem Bulut, "Türkiye'de Ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında Son Gelişmeler", **S. Ü. İİBF, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 11, S. 17, Nisan 2009, s. 7.

olarak sistem Ankara Polatlı ilçesi, Antalya Manavgat ve Serik ilçeleri, Adıyaman Merkez ve Kahta ilçeleri ile Trabzon Akçabat ve Sürmene ilçelerini kapsamıştır.[83] 2001 yılında ise bu sistem yine 200 dekara kadar olan araziler için dekar başına 10 TL ödeme yapılması şeklinde tüm Türkiye'ye yayılmıştır. Ödemeler 2001 Aralık-2002 Mayıs dönemi içerisinde yapılmış olup ve yaklaşık 2,2 milyon çiftçinin 11,7 milyon hektar arazisi için 1 milyar 175 milyon 735 bin TL ödeme yapılmıştır. 2002 yılından itibaren ödeme alabilecek arazi büyüklüğü 500 dekara çıkarılmıştır.[84] 2004 yılında alan bazlı ödemelerin genel destekleme bütçesi içerisindeki payı yüzde 80 iken bu oran 2008 yılında yüzde 35 olarak gerçekleşmiştir. [85] Diğer taraftan 2009 yılında alan bazlı destekler destekleme harcamaları içerisinde % 27 olarak gerçekleşmiş ancak 2009 yılı itibari ile doğrudan gelir desteği ödemesi sistemine son verilmiştir.[86]

DGD sistemi üzerine yapılan bazı eleştirilerde bu sistemin tarım sektörü üzerinde gerçekleştirilecek olan köklü değişime karşı oluşacak tepkileri yatıştıracak bir geçiş aşaması olduğu vurgusu yapılmaktadır. DGD sistemi uzun yıllardır süre gelen karmaşık ve oturmuş destekleme modeli yerine basit ve tek bir sistem olarak lanse edilmiştir. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde uygulanan model girdi ve çıktı fiyatlarının oluşumunda piyasa egemenliğini pekiştiren, kırsal göçün arttıran ve tarım piyasalarını dışsal şoklara açık hale getiren bir süreç yaşandığı iddia edilmiştir.[87]

---

[83] Gülcan Eraktan v.d., **Türkiye'de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği Sistemi Ve Sonuçları**, İstanbul, İTO Yay., 2004, s. 60.

[84] DPT, "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2003 Yılı Programı" (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2003.pdf, 18.08.2011, s.203-204.

[85] DPT, "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2010 Yılı Programı" (Çevrimiçi) ekutup.dpt.gov.tr/**plan**/**plan**9.pdf, 18.08.2011, s.146.

[86] Orhan Kandemir, Tarımsal Destekleme Politikalarının Kırsal Kalkınmaya Etkisi, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, C. 3, No 1, 2011, s. 105.

[87] Bağımsız Sosyal Bilimciler, "Derinleşen Küresel Kriz Ve Türkiye Ekonomisine Yansımaları: Ücretli Emek Ve Sermaye" (Çevrimiçi) http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2011.pdf, 20.08.2011, s. 85.

Tablo 37: Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri Seyri

Yıl	Dekar/TL	Ödenen yıl itibariyle DGD ödemeleri (milyon TL)	DGD/Toplam Destek içindeki % payı
2001	10	84	-
2002	13,2*	1,877	79
2003	16*	1,942	83
2004	16	2,125	69
2005	16	1,673	45
2006	10**	2,653	56
2007	7***	1,640	29
2008	-	1,140****	32
Toplam		13,134	

* Bir önceki yıla göre enflasyon kadar arttırılmıştır.

** 2006'da organik tarım yapanlara ayrıca 3 TL/dekar, toprak analizi yaptıranlara 1 TL/dekar ek DGD ödendi.

*** 2007'de organik tarım yapanlara 5 TL/dekar; toprak analizi yaptıranlara 1 TL/dekar ek DGD ödendi.

**** 2007 yılına ait ödeme.

Kaynak: Bağımsız Sosyal Bilimciler, "Derinleşen Küresel Kriz Ve Türkiye Ekonomisine Yansımaları: Ücretli Emek Ve Sermaye" (Çevrimiçi) http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2011.pdf, 20.08.2011, s. 86.

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere DGD ödemeleri yıllar içerisinde azalan bir seyir izlemiş ve 2008 yılı ödemeleri ile sona ermiştir. Yedi yıllık uygulama döneminin toplamı olarak üreticiye 13,1 milyar TL'lik DGD ödemesi yapılmıştır. Yedi yılın toplamı olan bu tutar, tek bir yılın, 2008 yılının GSMH'sinin % 1,4'ü oranındadır; oysa 2006 yılının Tarım Kanunu'na göre, tarıma desteklerin yıllık düzeyi GSMH'nın % 1'inden az olmamalıdır.[88]

Alan bazlı tarımsal destek kalemlerinden bir diğeri de mazot desteğidir. 2003 yılında bakanlar kurulu kararı ile çiftçilere kayıtlı arazileri üzerinden dekar başına 3,9 TL mazot desteği verilmesi kararlaştırılmıştır.[89] Yapılan hesaplamalara göre

[88] Bağımsız Sosyal Bilimciler, "Derinleşen Küresel Kriz Ve Türkiye Ekonomisine Yansımaları: Ücretli Emek Ve Sermaye" (Çevrimiçi) http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2011.pdf, 20.08.2011, s. 86.

[89] DPT, "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2004 Yılı Programı" (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2004.pdf, 18.08.2011, s. 212.

dekar başına 8 litre mazot tüketileceği tespit edilmiş ve kullanımın % 35'i destek olarak verilmiştir. 2004 yılında verilmeyen mazot desteğine 2005 yılında tekrar başlanmış, ancak başlatılan yeni bir uygulama ile ürün gruplarına göre farklı destekler verilmiştir. Buna göre süs bitkileri, özel çayır mera, orman alanları için dekar basına 5 litre, hububat yem bitkileri, baklagiller ve yumru bitkiler için dekar basına 8 litre, yağlı tohumlu bitkiler ve endüstri bitkileri için dekar basına 15 litre mazot kullanılacağı varsayılmış ve bunun % 15'nin destek olarak verilmesi kararlaştırılmıştır. Dalgalı bir süreç yaşayan mazot desteği 2006 yılında verilmemiş, tekrar 2007 yılında başlatılmış ve günümüze kadar sürmüştür.[90]

Diğer taraftan ödeme şekli ve miktarı değişse de 2001 yılına süren kadar gübre desteği 2001 yılında bakanlar kurulu kararı ile sona erdirilmiştir. Ancak 2005 yılında mazot desteği ile birlikte daha öncekinden farklı olarak alan bazlı olarak tekrar verilmiştir. Fakat diğer taraftan 2006 yılında verilmemiş, 2007 yılında ise seçim yılı olmasının etkisi ile tekrar ödeme yapılmıştır. 2009 yılında ise 50 dekar üzeri arazi sahibi olan çiftçilere gübre desteğinden faydalanmaları için arazi toprak analizi şartı getirilmiştir.[91]

Tablo 38: Cari Mazot Gübre ve Toplam Tarım Destekleri (Milyon TL)

	2003	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**
Mazot desteği	311	355	410	0	480	492	469	555
Toplam destek içindeki payı (%)	11,1	11,5	11,1	0	8,6	8,5	10,4	9,9
Gübre desteği	0	0	270	0	345	352	596	704
Toplam destek içindeki payı (%)	0	0	7,3	0	6,2	6,1	13,25	12,5
Toplam destek	2804	3084	3707	4747	5555	5809	4498	5605
GSYİH içindeki payı	0,62	0,55	0,57	0,63	0,66	0,61		
GSYİH	454781	559033	648932	758391	843178	950098		

Kaynak: Haydar Şengül v.d., "Tarımsal Girdi Kullanımı ve Politikaları" (Çevrimiçi) www.zmo.org.tr/resimler/ekler/7bdb0e100275600_ek.pdf, 20.08.2011, s. 5.

[90] Haydar Şengül v.d., "Tarımsal Girdi Kullanımı ve Politikaları" (Çevrimiçi) www.zmo.org.tr/resimler/ekler/7bdb0e100275600_ek.pdf, 20.08.2011, s. 4.

[91] Haydar Şengül v.d., "Tarımsal Girdi Kullanımı ve Politikaları" (Çevrimiçi) www.zmo.org.tr/resimler/ekler/7bdb0e100275600_ek.pdf, 20.08.2011, s. 5.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi mazot desteği nominal olarak artsa da toplam destekler içerisindeki payı azalmıştır. Diğer taraftan gübre desteğinde ise son yıllarda gözle görülür bir artış meydana gelmiştir. Diğer taraftan toplam girdi desteğinin GSYİH içerisindeki payı yıllar içerisinde değişmediği görülmektedir.

Tablo 39: Mazot ve Gübre Desteklerinin Yıllara Göre Maliyeti Karşılama Oranı %

	2003	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**
Mazot	11,5–34,5	10–29,3	19	-	15	15,7	12,3–13,9	15,86–16,13	12,56–14,72
Gübre	-	-	11,6–16,6	-	14,9	11–12	9,82–16,88	8,28–22,16	18,12–21,38

Kaynak: www.tugem.gov.tr

Girdi desteklerinin yıllar içerisinde maliyeti karşılama oranları incelendiğinde ise dalgalı bir seyir göze çarpmaktadır. Mazot desteklerinde daha çok aşağı yönlü bir hareket varken gübre desteklerinin maliyeti karşılama oranında bir artış meydana geldiği gözlemlenmektedir.

2005 yılı itibari ile organik tarım, toprak analizi, Çevre Amaçlı Tarım Alanlarının Korunması (ÇATAK), sertifikalı tohum ve fidan kullanımı gibi şartlı alan bazlı ödemeler mazot ve gübre ödemeleri gibi şartsız alan bazlı ödemelere ek olarak çiftçilere ödenmeye başlanmıştır.[92]

2009 yılı itibari başlatılan arazi analiz desteği ile toprak analizi yaptıran Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı çiftçilere dekar başına 2,25 TL destekleme ödemesi gerçekleştirilmiş ve toplamda 1,6 milyon TL destekleme ödemesi yapılmıştır. 2010 yılında ise arazi analizi 50 dekar ve üzeri arazisi olanlar için zorunlu hale getirilmiş ve dekar başına 2,5 TL destek verilmiştir.[93]

Sertifikalı tohum ve fidan kullanımı destekleri ile yurt içinde üretilip sertifikalandırılan sertifikalı buğday, arpa, tritikale, yulaf, çavdar, çeltik, nohut, kuru fasulye, mercimek, susam, yerfıstığı, kolza (kanola), aspir, patates, yonca, korunga

[92] DPT, "Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2011 Yılı Programı" (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr, 18.08.2011, s. 149..

[93] Tarım ve Köyişleri, "2009 Faaliyet Raporu" (Çevrimiçi) http://sgb.tarim.gov.tr/anasayfa/faaliyet_raporlari/2009_YILI_BAKANLIK_FAALIYET_RAPORU12082010.pdf, 20.08.2011, s. 101.

ve fiğ tohumluklarını bitkisel üretim faaliyetinde kullanan ÇKS'ye kayıtlı çiftçilere ödemeler yapılmıştır.[94] Bu bağlamda 2006 yılında çiftçilere 37 Milyon TL, 2008 yılında 56 Milyon TL ödeme yapılmış ve 2010 yılında 60 Milyon TL yapılması öngörülmüştür.

ÇATAK programı ile hassas bölgelerdeki bozulma ve kirlenme tehdidi altındaki ekolojik dengenin yeniden tesisi ve sürdürülebilirliği için, tarımsal üretim ile iştigal eden üreticilerle toprak ve su kalitesinin korunması, yenilenebilir doğal kaynakların sürdürülebilirliği, erozyonun önlenmesi ve tarımın olumsuz etkilerinin azaltılması yönünde gerekli kültürel tedbirlerin alınması amaçlanmaktadır.[95] Bu amaçla son beş yılda toplam 25 Milyon TL ödeme yapılmıştır.

DGD ödemeleri dahil alan bazlı ödemelerin destekleme bütçesi içerisindeki payı, 2004 yılında yüzde 80 iken, bu oran 2008 yılında yüzde 36, DGD ödemelerinin kaldırıldığı 2009 yılında ise yüzde 27 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ancak 2009 yılı Temmuz ayında çıkarılan bir bakanlar kurulu kararı ile fındık üreticilerine alan bazlı gelir desteği ve alternatif ürüne geçiş için telafi edici ödemeler verilmesi kabul edilmiştir. Genel destekler içerisinde alan bazlı desteklerin azalan payı bu uygulama ile 2010 yılında %38'e çıkması beklenmektedir. Diğer taraftan hazırlanan yıllık planda 2011 yılı için alan bazlı desteklerin payının %36 olacağı öngörülmektedir.[96]

3.3.3. Prim Destekleri

Prim ödemeleri veya fark sistemi olarak adlandırabileceğimiz üreticilere fiyat farkının ödenmesi sistemi yukarıda da bahsedildiği gibi doksanların başlarında pamuk üreticilerinde yapılan ödemeler ile başlamış ancak ekonomik kriz nedeniyle

---

[94] Tarım ve Köyişleri, "Yurtiçi Sertifikalı Tohum Kullanımı Desteklemesi Hakkında Tebliğ" (Çevrimiçi) http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100514-18.htm, 20.08.2011

[95] Tarım ve Köyişleri, "Çevre Amaçlı Tarımsal Arazilerin Korunması Programını Tercih Eden Üreticilerin Desteklenmesine Ve Bu Üreticilere Teknik Yardım Sağlanmasına Dair Yönetmelik" (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/Files/Files/Yonetmelikler/cevre_amacli_tarimsal_arazilerin_korunmasi.pdf, 21.08.2011

[96] DPT, "Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2011 Yılı Programı" (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr, 18.08.2011, s. 149.

sürdürülememiş ancak 1998'de tekrar gündeme alınmıştır. 2001 yılında başlayan yeniden yapılanma çalışmaları nedeniyle önemi azalan ve sadece arz açığı olduğu düşünülen yağlı tohumlar dışında uygulanmayan prim destekleri DGD sisteminde yaşanan sıkıntılar nedeniyle yıllar içerisinde tekrar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Daha önce uygulanan ve miktara göre yapılan fark ödeme sisteminden farklı olarak 2000'li yıllarda çiftçilere dünya fiyatları ile iç piyasa da oluşan fiyatlar arasındaki farkın tespit edilerek ödeme yapılması şeklinde gerçekleşmiştir.[97] Ürün bazlı olarak uygulanmakta olan bu sistem ilk olarak arz açığı olan yağlı tohumlar ile çaya ve 2005 yılından itibaren de hububata uygulanmış, 2008 yılında ise bakliyat da destekleme ödemeleri kapsamına alınmıştır. 2004 yılında destekleme bütçesinin yüzde 11'ini oluşturan fark ödemesi desteklemelerinin, 2010 yılındaki payının yüzde 32 ve 2011 yılında ise yüzde 35 olacağı düşünülmektedir.[98]

Tablo 40: 2001 sonrası Dönemde Gerçekleştirilen Prim Ödemeleri (Milyon TL)

Ürün Grubu	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**
Arz Açığı Olan Ürünler	275	159	180	207	464	1085	1273	1135	826	1058	1116
Hububat	-	-	-	-	153	120	435	610	1008	635	790
Çay	-	-	26	28	52	87	89	103	113	115	115
Bakliyat (Kuru Fasulye, Nohut, Mercimek)	-	-	-	-	-	-	-	-	60	10	47
Toplam	**275**	**159**	**206**	**235**	**669**	**1292**	**1797**	**1848**	**2007**	**1818**	**2068**

Kaynak: DPT Yıllık Planlar, www.dpt.gov.tr, 2010 ve 2011 verileri tahmini verilerdir.

3.3.4. Hayvancılık Destekleri

Türkiye'de uygulanan tarım politikaları direk veya dolaylı yoldan hayvancılık politikalarını etkilemektedir. Bitkisel üretimde uygulanan teşvik politikaları hayvancılık sektörüne girdi teşkil eden yem bitkisi üretimini ve yem sanayini yakından ilgilendirmektedir.

[97] Ahmet Şahinöz, Selim Çağatay, Özgür Teoman, **Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikası Aracı Olarak Fark Ödeme Sistemi'nin Uygulanabilirliğinin Tartışılması ve Sistemin İktisadi Analizi,** Ankara, TEAE, 2007, s. 2-4.

[98] DPT, "Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2011 Yılı Programı" (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr, 18.08.2011, s. 149.

2000 sonrası uygulanan hayvancılık politikalarına baktığımızda ilk beş yıllık dönemde örgütlenme ve hayvan sağlığı çalışmalarına ağırlık verildiği görülmektedir. 90'lı yıllarda gerçekleştirilen özelleştirmelerin ardından sektör yapılanmasını ancak 2000'li yılların ortasında tamamlayabilmiş ve üreticilerin dahil olduğu birlik ve kuruluşlar ancak hayata geçirilebilmiştir. Ayrıca 2000 yılında uygulamaya konulan ve 5 yıl süreli 2000/467 sayılı "Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı" cumhuriyet döneminin en uzun soluklu uygulanan kararnamesi olmuştur. 2005 yılında sona eren politika metni birçok kez yenilenmiş ve 2005 yılından sonra da uygulamaya devam edilmiştir.[99]

2000 yılından itibaren hazırlanan beş yıllık hayvancılık destekleme politikaları, 2008 yılından itibaren yıllık olarak uygulanmaya başlamıştır. 2000'lerin başında toplam destekleme bütçesi içerisindeki payı % 7 civarında olan hayvancılık desteklerinin 2010 yılında % 22 gerçekleşmesi beklenmektedir. Diğer taraftan 2009 yılında GAP Eylem Planı çerçevesinde bölgede hayvancılığın geliştirilmesi amacı ile destekleme programları başlatılmıştır. Ayrıca et ve süt piyasasında yaşanan dalgalanmalar nedeniyle Doğu Anadolu Bölgesinde de hayvancılık işletmeleri desteklenmekte ve bu programın 2011 yılı içerisinde de devam etmesi planlanmaktadır. Özellikle son yıllarda hayvancılık yatırımlarını cazip hale getirmek için %100'e ulaşan kredi indirimleri uygulamaları destekleme aracı olarak görülmektedir.[100]

Tablo 41: 2002-2010 Hayvancılık Destek Ödemeleri (Milyon TL)

2002	75	**2007**	741
2003	126	**2008**	1095
2004	209	**2009**	908
2005	345	**2010**	1252
2006	661	**2011**	1267

Kaynak: DPT, "Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2011 Yılı Programı" (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr, 18.08.2011, s. 150.

[99] Yurdakul Saçlı, **AB'ye Uyum Sürecinde Hayvancılık Sektörünün Dönüşüm İhtiyacı**, Ankara, DPT Yayınları, 2007, s. 58.
[100] DPT, "Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2011 Yılı Programı" (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr, 18.08.2011, s. 150.

Yukarıda verilen tablodaki değerler incelendiğinde hayvancılı destekleri için yapılan ödemelerin yıllar içerisinde sürekli bir artış gösterdiğini söylemek mümkündür. 2002 yılında 75 Milyon TL olan ödeme miktarının 2010 yılında 1267 Milyon TL olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi cari olarak artan ödemelerin toplam ödeme bütçesi içerisindeki payı da yıllar içerisinde artmaktadır.

3.3.5. Alternatif Ürün Destekleri

Alternatif Ürün desteklemesi 2001 yılında uygulanmaya başlayan TRUP'un bir alt projesi olarak başlatılmıştır. 2000 yılında hazırlanan "Alternatif Ürün Projesi" kapsamında fındık, şeker pancarı, tütün ve çay olmak üzere dört ürün değerlendirilmeye alınmış ancak ilk yıllarda sadece fındık ve tütünde uygulama başlatılmıştır.[101]

Bu proje ile ülkemizde arz fazlası olan ürünlerde üretimi azaltarak devlet bütçesi üzerindeki yükü azaltmak ve ithal ürünlerdeki üretimi teşvik amacı ile yeni ürün desenleri teşvik edilmesi amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda ülkemizde yıllık ortalama 100 bin ton civarında arz fazlası olduğu hesaplanan fındıkta çiftçilere 2001 yılından itibaren fındık söküm ve alternatif ürüne geçiş destekleri verilmeye başlanmıştır. Bu amaçla Doğu Karadeniz bölgesinde 16 bin hektarlık düz arazide üretilen 28 bin ton fındık yerine alternatif ürünler teşvik edilmiştir. Bu süreçte üreticinin gelir kaybı yaşamaması için dekar başına 65 dolar söküm ve 135 dolar bakım-hasat masrafları olarak 200 dolar ödeme yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak çiftçilerin alternatif ürüne geçişte direnç göstermeleri, üreticilerin arazi mülkiyetlerinde sıkıntıları olması ve fındığın üretiminin tavsiye edilen ürünlere göre daha kolay olması gibi nedenlerden dolayı proje başarılı olamamıştır.[102]

---

[101] Halis Akder, **Tarım Envanteri ve Alternatif Ürünler Geliştirilmesi,** İstanbul, İTO Yayınları, 2007, s. 54.

[102] Tarım ve Köy İşleri,"Tarımsal Girdi ve Destekler" (Çevrimiçi) http://tarimsurasi.tarim.gov.tr/7.komisyon.pdf, 22.08.2011, s. 40.

Fındıktakine benzer nedenlerle tütün üretimi içinde üreticilerin alternatif ürünlere yönlendirilmesi amaçlanmış ve bu bağlamda üreticilere dekar başına 80 dolar ödeme yapılması planlanmıştır. Alternatif ürün olarak çok sayıda ürün üreticilere sunulmuş ve özellikle yağlık tohum üretimi özendirilmek istense de özellikle 2002 yılında %95 civarı üretici tahıl üretimine geçmiştir. 2005 yılına kadar geçen süreçte geçişler yaşansa da istenilen hedefe ulaşılamamıştır.[103] 2008 yılından itibaren bakanlık tarafından bir takım değişiklikler yapılmış ve proje kapsamı Adıyaman, Batman, Bitlis, Burdur, Diyarbakır, Hatay, Mardin, Muş ve Trabzon olmak üzere 9 il ile sınırlandırılmış ve bu düzenleme ile tütün üretiminden vazgeçen üreticilere 3 yıl süre ile yıllık 108 TL/da ödeme yapılması kararlaştırılmıştır.[104]

Diğer bir alternatif ürün desteklemesi ise 2003 ve 2004 yılında şeker pancarı üretimi için gerçekleştirilmiştir 2003 yılında alınan bir karar ile şeker pancarında kotalar daraltılmıştır. Bu azalma sonucunda yaşanacak kayıpları azaltmak için bir defaya mahsus olarak üreticilere şeker pancarından boşalan arazide mısır ekimi için dekar başına 132 TL, ayçiçeği ekimi için 126 TL, soya fasulyesi için 116 TL ve yem bitkileri ekimi için 96 TL destek verilmesine karar verilmiştir.[105]

Alternatif ürün desteklemesi kapsamına üretim kalitesi ve verimliliğin artırılması amacı ile patates siğili hastalığı nedeniyle, ekim yasağı getirilen alanlar da alınmıştır. bu hastalıktan etkilenen arazilerde 25 yıl süre ile patates ekimi yapılmaması gerekmektedir. Bu bağlamda çiftçilere 3 yıl süre içerisinde bir defa olmak üzere 2010 yılında dekar başına 110 TL ödenecektir.[106]

Çay budama destekleri alternatif ürün projesi kapsamında değerlendirilebilmektedir. Buna göre çaylıklarda üretim kalitesi ve gençleştirme için her yıl 1/7 oranında budama yapan üreticilere tazminat ödemesi yapılacaktır.[107]

---

[103] Akder, **a.g.e.,** s. 82-83.

[104] U. Gül v.d. " Alternatif Ürün Projesi Kapsamında Tütün ve Bazı Ürünler Arasında Kârlılık Karşılaştırmaları", **Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi**, 2009, C. 6, S. 3, s. 222.

[105] Tarım ve Köy İşleri,"Tarımsal Girdi ve Destekler" (Çevrimiçi) http://tarimsurasi.tarim.gov.tr/7.komisyon.pdf, 22.08.2011, s. 42.

[106] Tarım ve Köy İşleri," Patates Siğili Görülen Alanlarda Uygulanacak Desteğe İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı Uygulama Tebliği" (Çevrimiçi) http://www.turktob.org.tr/pdf/tebligler/15.pdf, 22.08.2011

[107] Tarım ve Kö y İşleri, "Birim Faaliyetleri: ÇAYKUR" (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/Files/BirimFaliyetleri/caykur.pdf, 22.08.2011 s. 3.

Tablo 42: 2002-2011 Yılları Çay Budanması Bilgileri

YILI	TOPLAM ALAN (Bin Dekar)	Budanması Gereken Alan (Bin Dekar)	Budanan Alan (Bin Dekar)	Tazminat Tutarı (Bin TL)
2002	766	153	142	31.845
2003	766	153	137	38.453
2004	-	-	-	-
2005	766	109	97	35.090
2006	766	109	98	38.005
2007	766	109	100	44.844
2008	766	109	102	52.850
2009	758	108	102	56.540
2010	758	108	100	59.213
2011	758	108	99	-

Kaynak: Tarım ve Köy İşleri, "Birim Faaliyetleri: ÇAYKUR" (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/Files/BirimFaliyetleri/caykur.pdf, 22.08.2011, s. 3.

3.3.6. Kırsal Kalkınma Destekleri

Kırsal kalkınma destekleri 2005 yılından sonra DGD ödemelerinin yanında yerel kapasitenin geliştirilmesi ve kurumsallaşması ilkesi çerçevesinde, tarım dışı sektörlerde istihdamın geliştirilmesi, üretici gelirlerinin artırılması ve farklılaştırılması, kadın ve genç nüfusun eğitim ve girişimcilik düzeyinin yükseltilmesi ile uygun kırsal teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacı ile uygulanmaya başlanmıştır. Bu yardımlar kapsamında; çiftçi ve çiftçi grupları tarafından yapılan köy bazlı yatırımlar, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve çiftçi kuruluşları tarafından yapılan kırsal yayım hizmetleri, arazi toplulaştırma faaliyetleri, mikro-finans faaliyetleri ve kadın ve dezavantajlı gruplara yönelik programlar sayılabilir.[108]

Bu destekler kapsamında 2007 yılında 80 Milyon TL, 2008 yılında 109 Milyon TL ve 2009 yılında ise 247 Milyon TL harcama gerçekleştirilmiştir. 2010 yılı için ise 155 Milyon TL ödeme yapılacağı tahmin edilmektedir.[109]

[108] Kamuda Stratejik Yönetim, " **Tarım Stratejisi (2006-2010)"** http://www.sp.gov.tr/documents/TarimStrateji.pdf, (Çevrimiçi) 08.08.2011.
[109] DPT, "Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2011 Yılı Programı" (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr, 18.08.2011, s. 150.

3.3.7. Tarım Sigortası Desteği

Tarım sigortası desteği, 2005 yılında hazırlanan bir kanun ile hayata geçirilmiş ve çiftçileri doğal afetlere karşı korumak ve gelir kaybı riskini en aza indirmek için tarım sigortası yapan üreticilere prim desteği uygulanmasını kapsamaktadır. Bu kanun ile çiftçi kayıplarının tazmin esasları ve tarım sigortası uygulayıcılarının nasıl teşkil edileceği tanımlanmıştır. Kanun çerçevesinde kısa adıyla TARSİM olarak adlandırılan Tarım Sigortaları Havuz sisteminin kurulması kararlaştırılmıştır. Buna göre tarım sigortası kapsamında toplanan tüm primler, özel sektör dahil, bu havuza devredilecek, aynı zamanda devlet tarafından ödenen prim destekleri de buraya eklenecektir. TARSİM devlet, sigorta şirket temsilcisi ve Odalardan gelen üyeler tarafından oluşturulmuş 7 kişilik bir yönetim kurulu tarafından yönetilecek ve anonim şirket özelliği taşıyacaktır.[110] 2006-2009 yılları arasında gerçekleştirilen tarım sigortası faaliyetlerin özeti aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 43: 2006-2009 Dönemi Tarım Sigortası Faaliyetleri

	2006		
	Poliçe	**Prim Üretimi (TL)**	**Devlet Desteği %50 (TL)**
Bitkisel (Dolu)	10,456	1,704,460	852,211
Hayvan Hayat	746	1,467,098	733,549
Sera	1,118	1,136,165	568,081
Kümes	10	143,13	71,565
TOPLAM	12,33	4,450,853	2,225,406

[110] Ali Karaca v.d, "Türkiye'de Tarım Sigortaları Uygulamaları", (Çevrimiçi) www.zmo.org.tr/resimler/ekler/28ac9c427302b7a_ek.pdf, 22.08.2011, s. 3-4.

Tablo 43:2006-2009 Dönemi Tarım Sigortası Faaliyetleri (Devam)

	2007		
	Poliçe	**Prim Üretimi (TL)**	**Devlet Desteği %50 (TL)**
Bitkisel (Dolu)	160,528	20,341,340	10,170,344
Bitkisel (Don)	46,8	26,433,774	13,216,837
Hayvan Hayat	10,113	14,197,313	7,094,153
Sera	1,456	1,990,538	995,266
Kümes	35	342,224	171,112
Su Ürünleri	6	798,243	399,122
TOPLAM	218,938	64,103,432	32,046,834
	2008		
	Poliçe	**Prim Üretimi (TL)**	**Devlet Desteği %50 (TL)**
Bitkisel (Dolu)	188.589	32.007.337	16.003.236
Bitkisel (Don)	61.636	40.661.514	20.330.659
Hayvan Hayat	8.099	20.089.686	10.044.838
Sera	2.489	3.758.149	1.879.075
Kümes	118	760.531	380.266
Su Ürünleri	13	1.166.332	583.166
TOPLAM	260.944	98.443.549	49.221.239
	2009		
	Poliçe	**Prim Üretimi (TL)**	**Devlet Desteği %50 (TL)**
Bitkisel (Dolu)	254,087	45,765,449	22,880,860
Bitkisel (Don)	29,773	36,554,172	18,276,709
Hayvan Hayat	14,361	26,786,867	13,393,397
Sera	1005	1,553,163,63	776,563
Kümes	65	386,500,88	193,25
Su Ürünleri	8	680,699,34	340,35
TOPLAM	299,299	111,726,851,94	55,861,129

Kaynak: Ali Karaca v.d, "Türkiye'de Tarım Sigortaları Uygulamaları", (Çevrimiçi) www.zmo.org.tr/resimler/ekler/28ac9c427302b7a_ek.pdf, 22.08.2011.

3.3.8. Tarımsal Amaçlı Diğer Destekler

2000 sonrası tarım sektörünü destekleme amacı ile yukarıda bahsedilen desteklerin yanı sıra AR-GE destekleri, kredi destekleri, Çiftlik Muhasebe Veri Ağı Sistemi Katılım Desteği, Tarımsal Yayım ve Danışmanlık Hizmetleri Destekleri verilmiştir.

AR-GE destekleri 2007 yılında başlatılmış ve tarım sektörünün ihtiyaç duyduğu öncelikli konularda bilgi ve teknolojilerin geliştirilmesi, çiftçiler, tarımsal sanayiciler ile ihracatçılara aktarılması ve tarım sektöründeki örgütlerin Ar-Ge kapasitelerinin geliştirilmesi amaçlamaktadır. Destekleme kapsamındaki konu başlıkları bakanlık tarafından her yıl belirlenerek ilan edilmektedir.[111]

Tarımsal Yayım ve Danışmanlık Hizmetleri Destekleri, tarımsal yayım ve danışmanlık sisteminin çoğulcu, etkin ve verimli bir yapıya kavuşmasını sağlamak amacıyla, tarımsal danışmanlık sistemine dahil olan işletmeleri kapsamaktadır. Bu bağlamda kapsama alınan her işletme için 500 TL destek verilmesi kararlaştırılmıştır.[112]

2007 yılı itibari ile AB uyum süreci kapsamında Çiftlik Muhasebe Veri Ağı sisteminin kurulmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Daha sağlıklı bilgi toplama ve üreticileri sisteme dahil olmalarını teşvik etmek amacı ile sisteme katılan işletmelere teşvik verilmesi kararlaştırılmıştır. Katılım desteğinden faydalanmak isteyen işletmelerin ÇKS sistemine kayıtlı olmaları ve katılım anlaşması imzalayarak ilgili bilgilerini bakanlık ile zamanında ve doğru olarak paylaşmaları gerekmektedir. 2011 yılı için işletme başına 300 TL teşvik ödemesi yapılacaktır.[113]

Tarım işletmeleri için yatırım finansmanı büyük önem taşımaktadır ancak ülkemizin küçük işletme yapısı nedeniyle bu alanda derin sorunlar yaşamaktadır.

---

[111] Tarık Börekçi, "Tarımsal Desteklemeler" (Çevrimiçi) http://www.baka.org.tr/uploads/1595tarimsaldesteklemeler-temmuz2011-tb.pdf, 22.08.2011, s.66.

[112] Tarık Börekçi, "Tarımsal Desteklemeler" (Çevrimiçi) http://www.baka.org.tr/uploads/1595tarimsaldesteklemeler-temmuz2011-tb.pdf, 22.08.2011, s. 72.

[113] Tarım ve Köy İşleri, "Çiftlik Muhasebe Veri Ağı", (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/Duyurular,haber_Detayli_Gosterim.html?NewsID=669, 22.08.2011

Sermaye birikiminin yetersiz olması sebebiyle tarım sektörü kredileri ve kredi teşvikleri büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda T.C. Ziraat Bankası A.Ş., Tarım Kredi Kooperatifleri ve özel bankalar en önemli organize olmuş kredi kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında bakanlık tarafından da kooperatif şeklinde örgütleniş işletmelere yatırım kredileri sağlanmaktadır.[114] 2001 yılı sonrasında üreticiler düşük faizli krediler, yatırım amaçlı kredi hibeleri ve kredi borçlarının silinmesi gibi araçlarla desteklenmişlerdir.

3.3.9. 2000 Sonrası Tarım Politikalarının Değerlendirilmesi

2000'li yıllarda tarım politikalarına damgasını vuran olay hiç kuşkusuz "Tarım Reformu Uygulama Projesi"dir. 1990'lı yıllarda kamu kesimine dair ifade edilen reformlar içerisinde tohumları atılan ve 1999 yılında IMF'ye verilen niyet mektubunda açık ve sistematik olarak belirtilen tarım sektörünü yeniden yapılandırma çalışmaları 2001 yılında TRUP ile hayat bulmuştur. Dünya Bankası tarafından sağlanan kredi ile hayata geçirilen bu proje ile tarım sektörü yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır. Son 10 yıllık dönemde KİT'lerin özerkleştirilmesi, tarım sektörünün kayıt altına alınması, piyasa oluşumunu bozan desteklerden doğrudan desteklere geçiş gibi uygulamalar yapılmıştır.

Genel olarak bakıldığında ÇKS sisteminin uygulamasın da başarılı olunduğu ve üreticilerin büyük kısmının arazileri ile birlikte kayıt altına alındığını görmekteyiz. 2001 sonrası uygulanan politikalarda veri teşkil eden bu sistem ile kaydı olmayan çiftçiler destek imkânlarından faydalanamamışlardır.

Diğer taraftan üreticilere verilen DGD ödeme sisteminde ise istikrar sağlanamamış ve aynı zamanda uygulamalarda Türkiye'nin toprak mülkiyetindeki sorunlar nedeniyle sıkıntılar oluşmuştur. Arazi mülkiyeti ile üreticinin farklı olması, arazilerde yaşanan miras problemleri ve üreticilerin desteklerden faydalanmasına rağmen üretime yönelmemesi nedeniyle sistem verimli olamamıştır. 2009 yılında Dünya Bankası tarafından hazırlanan raporda da belirtilen bu hususlar nedeniyle

[114] Tarım ve Köy İşleri,"Tarımsal Girdi ve Destekler" (Çevrimiçi) http://tarimsurasi.tarim.gov.tr/7.komisyon.pdf, 22.08.2011, s. 23.

devlet alternatif arayışları içerisine girmiş ve önce girdi destekleri artırılmış ve 2008 yılında DGD ödemelerine son verilerek yerine alan bazlı ürüne prim ödemesine geçilmiştir. Verilmeye başlanan girdi destekleri DGD ödemesinde olduğu gibi alan bazlı gerçekleştirilmiş ve üretime bakılmaksızın yapılmıştır. İlgili raporda bu dönüşümün iç politikada oluşan tepkiler nedeniyle gerçekleştirildiği ve aslında dekar başına toplam girdi desteği ile DGD desteğinin aynı miktarda olduğu ve ödeme şeklinin de değişmemesi nedeniyle sistemin aynı kaldığı sadece veriliş şeklinin değiştiği belirtilmektedir. Aynı zamanda DGD ödemelerinin 500 dekara kadar olan arazilere yapılması nedeniyle üreticiler arazilerini farklı isimler üzerinde göstererek desteklerden faydalanma yoluna gitmişlerdir.[115]

Diğer taraftan tarım sektörünü yönlendiren KİT'leri, kooperatifleri ve birliklerin özerkleştirme çalışmaları üreticileri hazırlıksız yakalamıştır. Piyasayı üreticilerin kendi inisiyatifi ile organize etmesi gerektiği düşüncesiyle başlatılan bu çalışma üreticilerin tüccar karşısında elini zayıflatmıştır. Zamanında fiyat tespit edilememesi ve üreticilerin örgütlü hareket edememesi nedeniyle düşük ürün fiyatları ile karşı karşıya kalınmıştır.

2000 yılı sonrasında uygulanan politikaların çiftçiler üzerindeki etkisini genel bir açıdan görebilmek için daha önceki kısımda değinilen Üretici Destek Tahmini ve Toplam Destek Tahmini ölçeklerinden faydalanılabilir. Aşağıda verilen tablolar OECD tarafından hesaplanan ve internet üzerinden yayınlanan, 2000-2009 yılları arasındaki Türkiye, ABD, AB ve OECD ülkelerinin PSE ve TSE verilerini kapsamaktadır.

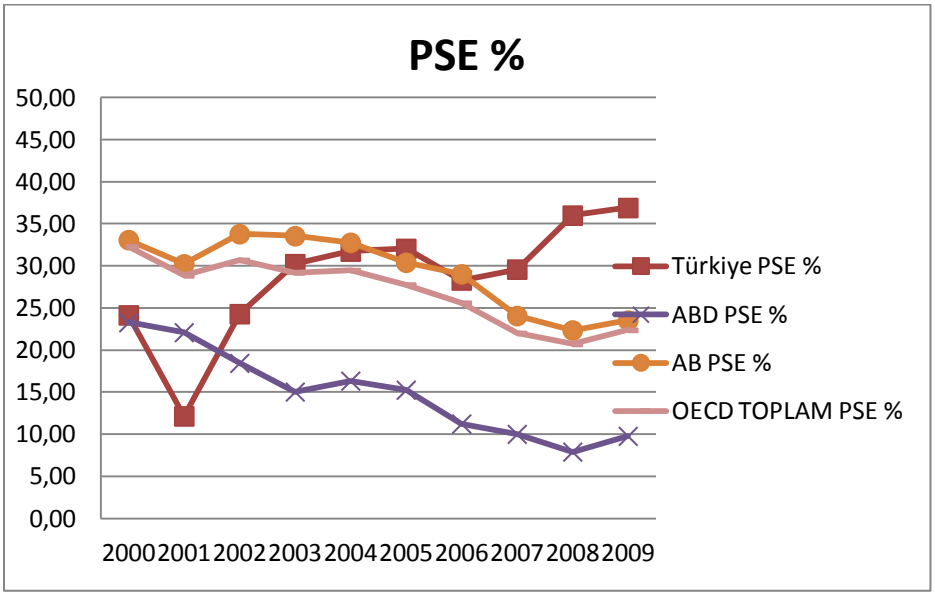
[115] World Bank, "Implementation Completion And Results Report" (Çevrimiçi) http://wwww-ds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2009/12/16/000333038_20091216230906/Rendered/INDEX/ICR11550P070281C0Disclosed012115191.txt, 20.08.2011, s. 9-15

Tablo 44: Üretici Destek Tahmini (PSE) 2000-2009 (Milyon $)

	Türkiye		ABD		AB		OECD TOPLAM	
	PSE	**PSE %**	**PSE**	**PSE %**	**PSE**	**PSE %**	**PSE**	**PSE %**
2000	7835,97	24,15	52277,72	23,29	87280,82	33,09	243454,89	32,29
2001	2657,40	12,15	51040,15	22,10	80667,55	30,22	215337,68	28,85
2002	6659,64	24,29	40335,15	18,45	92632,72	33,80	227646,48	30,68
2003	11453,57	30,24	36091,09	15,04	110865,86	33,56	247970,59	29,21
2004	13873,29	31,73	43254,12	16,34	136329,67	32,77	280448,69	29,47
2005	15956,26	32,05	40628,91	15,26	123954,19	30,41	265959,25	27,75
2006	15037,39	28,30	30561,21	11,25	124273,07	29,03	252508,09	25,60
2007	18510,50	29,59	33202,55	10,02	128255,90	24,07	255720,12	22,00
2008	25873,79	36,01	27042,67	7,91	135668,26	22,36	262049,06	20,71
2009	22602,76	36,91	30598,36	9,78	120839,68	23,53	252522,02	22,38

Kaynak: OECD, "Statatistics" (Çevrimiçi) http://stats.oecd.org/index.aspx?r=885597, 14.08.2011.

Tablo 44 incelendiği zaman Türkiye'nin 2000'li yılların başlarında üreticilere verdiği destekte ciddi bir azalma olduğu dikkati çekmektedir. 2000 yılında bir üreticinin gelirinin %24,15'i destekler ile karşılanırken bu oran 2001 yılında yarı yarıya azalarak %12,15 olmuştur. Ancak 2002 yılında bir toparlanma olmuş ve 2005 yılına kadar artış devam etmiştir. Bu yıllarda devlet DGD ödemeleri şeklinde transferler gerçekleştirmiş ve belirli oranda istikrarlı ödemeler gerçekleştirilmiştir. DGD ödemelerinin azaldığı 2006 yılında ise yine bir düşüş söz konusudur. Diğer taraftan DGD'nin kaldırıldığı ve girdi desteklerinin artırıldığı, bununla birlikte bazı ürünlerde prim ödemesinin de başlamasının etkisi ile 2008 yılında ani bir artış yaşanmıştır. Buna göre 2007 yılında % 27,59 olan PSE oranı 2008 yılında %36,01 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 17: 2000–2009 Yılları PSE % Değişimi
Kaynak: Tablo 44'deki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

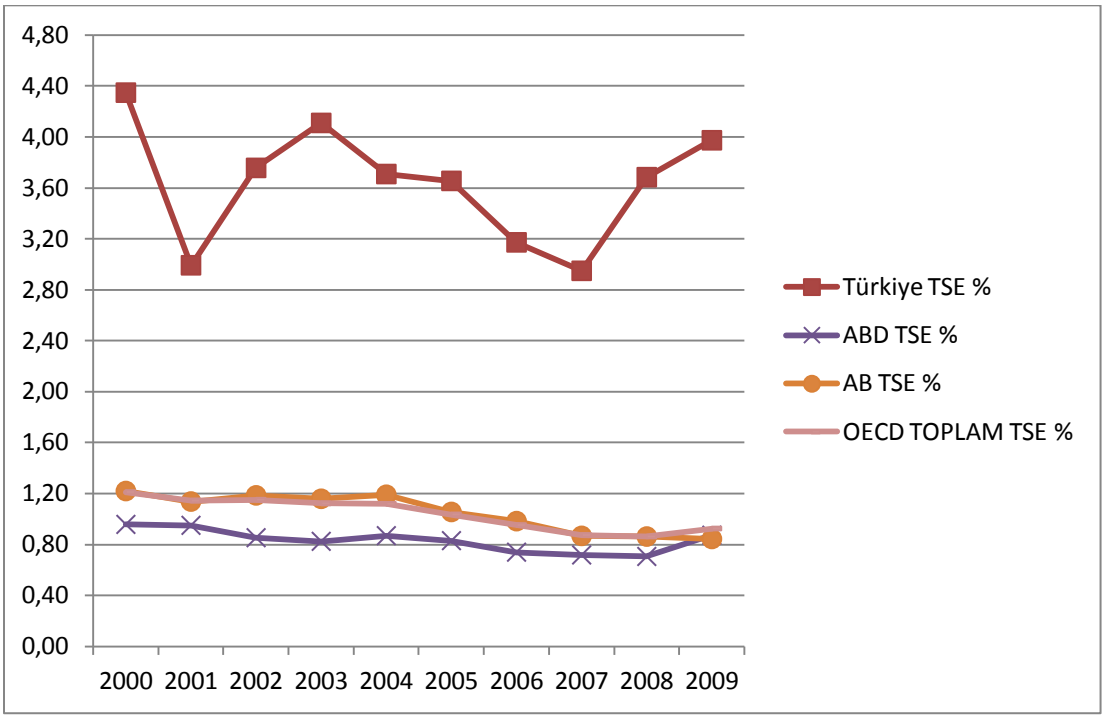
Diğer taraftan 2000 yılı sonrası yaşanan gelişmeleri diğer ülkeler ile karşılaştırdığımızda karşımıza farklı bir tablo çıkmaktadır. ABD, AB ve OECD ülkelerinin genelinde bu dönem içerisinde aşağı doğru bir hareket söz konusudur. 2000'li yılların başlarında AB ve OECD ortalamasının altında yer alan Türkiye 2004 yılından sonra her iki topluluğu da geçmiştir. Son dönemde diğer ülkelerin aksine Türkiye'nin tarım sektöründe yatırımlarında bir artış meydana geldiğini söylemek mümkündür.

Tablo 45: Tüketici Destek Tahmini (TSE) 2000–2009 (Milyon $)

	Türkiye		**ABD**		**AB**		**OECD TOPLAM**	
	TSE	**TSE GDP %**	**TSE**	**TSE GDP %**	**TSE**	**TSE GDP %**	**TSE**	**TSE GDP %**
2000	11604,14	4,35	95313,31	0,96	98518,25	1,22	322047,58	1,21
2001	5851,47	2,99	97762,98	0,95	92559,78	1,14	295343,21	1,14
2002	8704,90	3,76	90810,90	0,85	105234,15	1,19	311086,27	1,15
2003	12437,62	4,11	91901,31	0,82	125496,00	1,16	340132,61	1,12
2004	14536,91	3,71	103173,24	0,87	155686,51	1,19	378195,17	1,12
2005	17679,69	3,65	104931,46	0,83	143769,99	1,06	369291,43	1,04
2006	16821,93	3,17	99106,79	0,74	142691,45	0,98	358180,08	0,95
2007	19124,64	2,95	101047,07	0,72	146842,41	0,87	362196,86	0,87
2008	26945,15	3,68	101968,03	0,71	157686,02	0,86	379362,93	0,86
2009	24293,11	3,97	124553,58	0,87	138970,53	0,84	383742,46	0,93

Kaynak: OECD, "Statatistics" (Çevrimiçi) http://stats.oecd.org/index.aspx?r=885597, 14.08.2011.

Üreticilere yapılan transferlerin gayri safi yurt içi hasıla içerisindeki payına baktığımızda ise 2001 yılında bir önceki yıla göre yarı yarıya bir azalma yaşandığı görülmektedir. Bu düşüş 2002 ve 2003 de telafi edilmeye çalışılmış ancak 2000 yılındaki seviyeye ulaşılamamıştır. Diğer taraftan 2003 yılından sonra 2008 yılında kadar sürekli bir düşüş yaşandığı görülmektedir. 2008 ve 2009 yıllarında toparlanma yaşanmışsa da, toplam transferlerin GDP içerisindeki payı 2000 yılındaki oranına erişememiştir.

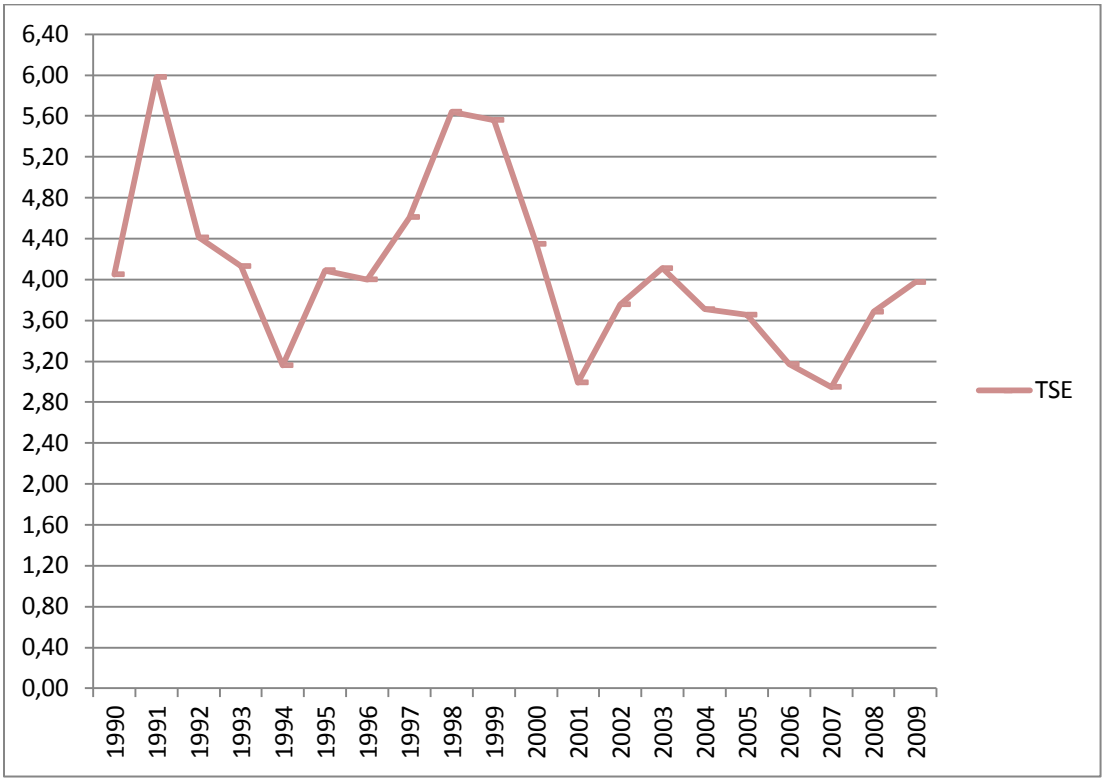
Şekil 18: 2000–2009 Yılları TSE % Değişimi
Kaynak: Tablo 45'deki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi ABD, AB ve OECD ülkelerinde daha dengeli bir seyir izlenmektedir. Belirtilen ülkelerde de desteklerin GDP içerisindeki payı 2000 yılına göre azalmış ancak Türkiye'deki kadar bir fark oluşmamıştır.

Diğer taraftan 2000–2009 yılları arasında üreticilere yapılan transferlerde (PSE) bir artış yaşanmasına rağmen, toplam transferlerin milli gelir içerisindeki payının azalması ise dikkat çekicidir. Bu dönemde milli gelirde yaşanan artış

desteklerde meydana gelen artıştan daha fazla gerçekleşmiş ve reel mana da üreticiler ülke ekonomisinde yaşanan gelişmelerden yeteri kadar faydalanamamışlardır.

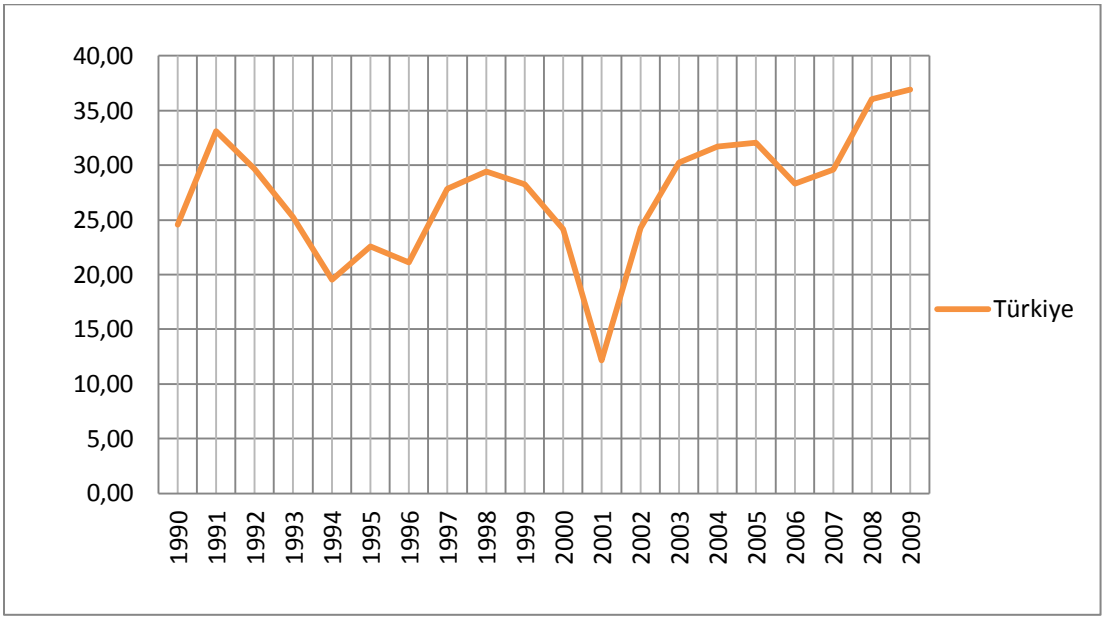
Şekil 19'da 1990–2009 yılları arasında Türkiye'nin toplam desteklerinin milli gelir içerisindeki payının izlediği seyir gösterilmiştir. Yaşanan gelişmeleri genel olarak ele aldığımızda; üreticilere yapılan desteklerin dalgalı bir süreç yaşadığı görülmektedir. Diğer taraftan 1994 ve 2001 yılında yaşanan ani azalmalar ise dönemin makroekonomik şartları ile bağdaştırılabilir. Yaşanan kriz dönemlerinde alınan tasarruf önlemleri nedeniyle çiftçilere yapılan ödemelerin payı azalmıştır. Grafiğe baktığımızda 20 yıllık süreçte diğer gelişmeler rağmen verilen toplam desteğin aynı seviyede olduğu görülmektedir.

Şekil 19: 1990–2009 Dönemi Türkiye TSE Değişimi (%)
Kaynak: Tablo 36 ve Tablo 45'deki verilerinden hazırlanmıştır.

Bunun yanında üreticilere verilen desteklerin, gelirler üzerindeki etkisinin son 20 yıllık sürecine bakıldığında yine dalgalı ama son dönemde artan bir gelişme yaşandığı anlaşılmaktadır. Buna göre doksanların ortasında ve 2000'li yılların

başında yine ani azalmalar yaşanmış ancak 2009 yılındaki PSE oranı 1990 yılındaki orandan daha yüksek olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 20: 1990–2009 Dönemi Türkiye PSE Değişimi (%)
Kaynak: Tablo 35 ve Tablo 44'deki verilerinden hazırlanmıştır.

Genel olarak tabloları değerlendirmek gerekirse uygulanan tarım politikaları sonucu 2000 yılı sonrasında üreticilere verilen destek miktarında bir artış yaşasa da, ekonomide yaşanan gelişmeler sonucu milli gelirde yaşanan artıştan yeteri kadar faydalanamadıkları söylenebilir.

Tablo 46: 2002-2011 Dönemi Tarımsal Destekler.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010(2)	2011(3)
Alan Bazlı Tarımsal Destekleme Ödemeleri	975	1581	1743	2353	2 759	2 607	2 124	1 247	2 206	2 213
DGD	975	1373	1494	1673	2 653	1 640	1 140	0	0	0
Alan Bazlı Ek Ödeme (Org. Tarım, İyi Tarım, Toprak Analizi)	0	0	0	0	0	10	0	13	111	101
Girdi	0	208	249	410	0	825	844	1056	1256	1230
Sertifikalı Tohum ve Fidan Kullanımı	0	0	0	0	37	50	56	85	60	70
Çevre Amaçlı Tarım Alanlarının Korunması (ÇATAK)	84	57	31	29	2	3	5	6	9	13
Alternatif Ürün ödemeleri	0	0	0	0	0	0	0	4	694	734
Telafi Edici Ödemeler	40	39	0	56	67	79	79	74	76	65
Fark Ödemesi Destekleme Hizmetleri	240	268	334	897	1 292	1 797	1 848	2 007	1 818	2 068
Hayvancılık Destek Ödemeleri	35	107	209	345	661	741	1 095	908	1 252	1 267
Kırsal Kalkınma Amaçlı Tarımsal Dest.	0	0	0	0	0	80	109	247	155	302
Tarım Sigortası Destekleme Hizmetleri	0	0	0	0	2	40	47	61	70	100
Afetten Zarar Gören Çiftçilere Yardım Ödemeleri	0	0	0	0	46	355	577	29	138	11
Diğer Tarımsal Amaçlı Destekler	0	3	30	28	33	23	39	175	104	50
TOPLAM	1868	2804	3084	3707	4 793	5 643	5 839	4 674	5 743	6 011
GAP Eylem Planı Kırsal Kalkınma ve Hayvancılık Destekleri	0	0	0	0	0	0	25	75	126	114
GENEL TOPLAM	1868	2804	3084	3707	4 793	5 643	5 864	4 749	5 869	6 125

(2) Tahmin (3) Program Kaynak: DPT, "Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2011 Yılı Programı" (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr, 18.08.2011, s. 150, DPT, "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2004 Yılı Programı" (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2004.pdf, 18.08.2011.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

2000 YILI SONRASI TARIM POLİTİKALARININ DEĞİŞİMİ ÜZERİNE BİR ALAN ÇALIŞMASI: KIRKLARELİ İLİ ÖRNEĞİ

4.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma örneklem kümesine uygulanan anket yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Anketler hazırlanırken Huricihan İslamoğlu v.d. (2008) ve Gülcan Eraktan (2004) tarafından yapılan araştırmalardan faydalanılmıştır.[1] Hazırlanan anketler yüz yüze görüşme tekniğiyle Kırklareli'nde bulunan çiftçilerle yapılmıştır. Toplanan veriler SPSS 15.0 programı kullanılarak değerlendirmeye tabi tutulmuşlardır.

4.1.1. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma tanımlayıcı bir araştırmadır. Bu çalışma ile çiftçilerin 2000 yılı sonrasında uygulanan tarım politikalarından memnun olup olmadıkları ve ortaya çıkan değişimlere dair farkındalık durumunun tespiti amaçlanmaktadır. Bu bağlamda uygulanan anket ile katılımcıların demografik durumları ve tarım politikaları ile alakalı sorulan sorular arasındaki ilişkilere bakılmıştır.

Ülkemizde 2001 tarım sayımına göre yaklaşık 3 milyon tarımsal işletme olduğu tespit edilmiştir.[2] Bu rakamın büyüklüğü yanında işletmelerin coğrafi olarak dağınıklılığı göz önünde bulundurularak bu tezin araştırma bölgesi Kırklareli ili ile sınırlandırılmıştır. Yapılan değerlendirmeler ve bulgular Kırklareli ile sınırlıdır. Ülkemizde üretilen ürünlerin çeşitliliği düşünüldüğünde diğer bölgelerdeki üreticilerin politika yaklaşımlarının farklı çıkabileceği düşünülmektedir. Ancak,

[1] Huricihan İslamoğlu v.d., Türkiye'de Tarımın Dönüşüm ve Küresel Piyasalarla Bütünleşme Süreçleri, İstanbul, TUBİTAK Proje No: 106K137, 2008.; Eraktan v.d., **a.g.e.**
[2] DPT, **Temel Tarımsal Göstergeler**, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2008, s. 39.

ülkemizdeki çiftçilerin içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartların benzerlik gösterdiği varsayılırsa, çıkan sonuçlar yoluyla Türkiye geneli içinde fikir sahibi olmak mümkündür.

4.1.2. Ana Kütle ve Örneklem

Kırklareli Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü'nden alınan verilere göre 2010 yılında Kırklareli'nde 18.703 tarımsal işletme bulunmaktadır. Araştırma kapsamına alınan bu ana kütleyi temsil edecek olan örneklem büyüklüğünün tespitinde aşağıdaki formülden yararlanılmıştır.[3]

$$n = \frac{N\, t^2\, p\, q}{d^2(N-1) + t^2\, p\, q}$$

N= Evrendeki birey sayısı

n= Örnekleme alınacak birey sayısı

p= İncelenecek olayın görülüş sıklığı (olasılığı)

q= İncelenecek olayın görülmeyiş sıklığı (1-p)

t= Belirli serbestlik derecesinde ve saptanan yanılma düzeyinde t tablosunda bulunan teorik değer

d= Olayın görülüş sıklığına göre yapılmak istenen + sapma olarak simgelenmiştir.

Homojen yapıda olan evren için % 95 güven aralığında, ± % 5 örnekleme hatası ile gerekli örneklem büyüklüğü n = 243 olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda 244 adet anket gerçekleştirilmiş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

[3] Türker Baş, **Anket Nasıl Hazırlanır? Uygulanır? Değerlendirilir?**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2006, s. 47.

4.1.3. Verilerin Toplanması

Araştırmaya konusu itibari ile seçilen örneklem, çiftçilerden oluşmaktadır. Çiftçilerin ankete sağlıklı katılımının sağlanması ve gerekli bilgilerin toplanabilmesi için anketlerin yüz yüze görüşme teknikliğiyle yapılmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda Kırklareli ilinde ve köylerinde bulunan çiftçilere anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Toplanan verilerin daha güvenilir olmasını sağlamak amacı ile katılımcılardan kimlik bilgileri talep edilmemiştir.

İki kısım olarak hazırlanan anketin ilk kısımda katılımcıların demografik bilgileri sorulmuş, ikinci bölümde ise anket formu oluşturularak çalışma ile alakalı sorular sorulmuştur. Katılımcı profili düşünülerek kolay anlaşılması ve kısa süreli olmasını sağlamak amacı ile sorular çoktan seçmeli olarak hazırlanmıştır.

4.2. Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmanın temel amacı çiftçilerin 2000 yılı sonrasında uygulanan tarım politikalarına olan memnuniyet durumları hakkında bilgi edinilmesi ve gerçekleşen değişimlerin farkında olup olmadıklarının belirlenmesidir. Bu temel amacın yanında aşağıda belirtilen diğer hipotezler araştırma içerisinde test edilecektir.

1) Devlet Politikaları Nedeniyle Üretimi Bırakma Düşüncesi, Kredileri Geri Ödemede Güçlük Yaşama Değişkenine Bağımlı mıdır?
2) Son 10 Yılda Arazi Satışı Gerçekleştirme Durumu, Devlet Politikaları Nedeniyle Üretimi Bırakma Düşüncesine Bağımlı mıdır?
3) Devlet Politikaları Nedeniyle Üretimi Bırakma düşüncesi Son 10 Yılda Devlet Desteklerinden Faydalanırken Bir Sorun İle Karşılaşma Durumuna Bağımlı mıdır?
4) Son 10 Yılda Sahip Olunan Arazi Miktarında Değişim Olma Durumu Tapu Değişkenine Bağımlı mıdır?
5) Son 10 Yılda Devlet Desteklerinden Faydalanırken Bir Sorun İle Karşılaşma Durumun Tapu Değişkenine Bağımlı mıdır?
6) Son 10 Yılda Arazi Satışı Gerçekleştirme Durumu, Son 10 Yılda Tarım Kredisi Kullanımındaki değişikliğe bağlı mıdır?

7) 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Bir Değişiklik Olduğu Düşüncesi, Yaş Değişkenine bağlı mıdır?
8) Kredileri Geri Ödemede Güçlük Yaşama durumu, Gelir Değişkenine bağlı mıdır?
9) 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Bir Değişiklik Olduğu Düşüncesi, Son 10 Yılda Sahip Olunan Arazi Miktarındaki değişime bağlı mıdır?
10) 2000 Sonrası Uygulanan Politikalardan Memnuniyet Durumu, Son 10 Yılda Sahip Olunan Arazi Miktarındaki değişime bağlı mıdır?

4.3. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde uygulanan anket çalışmasının sonuçları değerlendirilmeye ve araştırmanın hipotezleri test edilmeye çalışılacaktır.

4.3.1. Frekans Tabloları

Ankete katılan tarımsal işletme sahiplerinin vermiş olduğu cevapların frekans dağılımları ve çalışmanın betimsel tabloları aşağıda ele alınmıştır.

Tablo 47: Yaş Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

Yaş (Grup)	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
20-30	14	5,7	5,7	5,7
30-40	32	13,1	13,1	18,9
40-50	79	32,4	32,4	51,2
50-60	73	29,9	29,9	81,1
60+	46	18,9	18,9	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Tablo 47'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan çiftçilerin 14'ü (% 5,7) 20-30 yaş grubunda; 32'si (% 13,1) 30-40 yaş grubunda; 79'u (% 32,4) 40-50 yaş grubunda; 73'ü (% 29,9) 50-60 yaş grubunda; 46 çiftçi (% 18,9) ise 60 yaş üstü grubunda bulunmaktadır.

Tablo 48: İkamet Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

İkametgah	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Köy	124	50,8	50,8	50,8
Kasaba	66	27,0	27,0	77,9
İlçe	45	18,4	18,4	96,3
Şehir Merkezi	9	3,7	3,7	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Tablo 48'de görüleceği üzere katılımcıların 124'ü (% 50,8) köyde; 66'sı (% 27) kasabada; 45'i (% 18,4) ilçede; 9'u (%3,7) da şehir merkezinde ikamet

etmektedir. Köyde yaşayan çiftçilerin ağırlıklı olması ülkemizin yapısal şartları için doğal bir sonuçtur. Küçük işletme yapısı tarım sektöründe ağırlıklı olduğu için çoğu üretici ekonomik şartların da etkisiyle köylerde yaşamaktadır.

Tablo 49: Katılımcıların Öğrenim Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Öğrenim Durumu	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
İlkokul	135	55,3	55,3	55,3
Ortaokul	42	17,2	17,2	72,5
Lise	50	20,5	20,5	93,0
Üniversite ve Üzeri	15	6,1	6,1	99,2
Mezuniyet Yok	2	,8	,8	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Katılımcıların öğrenim durumlarına bakıldığında; 135'inin (% 55,3) ilkokul; 42'sinin (% 17,2) ortaokul; 50'sinin (% 20,5) lise; 15'inin (% 6,1) üniversite ve üzeri mezuniyete sahip olduğu; 2'sinin (% 0,8) ise mezuniyetinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 50: Katılımcıların Tarımsal Faaliyette Bulunma Süresi için Frekans ve Yüzde Değerleri

Tarım Süresi (Yıl)	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
1-3	3	1,2	1,2	1,2
3-5	10	4,1	4,1	5,3
5-10	11	4,5	4,5	9,8
10-15	35	14,3	14,3	24,2
15+	185	75,8	75,8	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Çiftçilerin tarımsal faaliyet ile uğraşma süreleri için Tablo 50'ye bakıldığında 3 (% 1,2) çiftçinin 1-3 yıl grubunda; 10 çiftçin (% 4,1) 3-5 yıl grubunda; 11 çiftçinin (% 4,5) 5-10 yıl grubunda; 35 çiftçinin (% 14,3) 10-15 yıl grubunda ve 185 çiftçinin (% 75,8) ise 15 yıl üzeri grupta bulunduğu görülmektedir.

Tablo 51: Katılımcıların Ailedeki Fert Sayısı için Frekans ve Yüzde Değerleri

Ailedeki Fert Sayısı	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
1-2	35	14,3	14,3	14,3
3	41	16,8	16,8	31,1
4	93	38,1	38,1	69,3
5	40	16,4	16,4	85,7
5+	35	14,3	14,3	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Tablo 51'de görüldüğü gibi örneklemi oluşturan çiftçilerin ailelerindeki fert sayısının dağılımı; 35'inde (% 14,3) 1 veya 2 kişi; 41'inde (% 16,8) 3 kişi; 93'ünde (% 38,1) 4 kişi; 40'ında (% 16,4) 5 kişi; 35'inde (% 14,3) 5'den fazla kişi şeklinde oluşmaktadır.

Tablo 52: Katılımcıların Ailelerinde Tarımla Uğrasan Fert Sayısı İçin Frekans Ve Yüzde Değerleri

Tarımla Uğraşan Fert Sayısı	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
1	103	42,2	42,7	42,7
2	87	35,7	36,1	78,8
3	25	10,2	10,4	89,2
4	12	4,9	5,0	94,2
5+	14	5,7	5,8	100,0
Toplam	241	98,8	100,0	
Kayıp	3	1,2		
Toplam	244	100,0		

Diğer taraftan örneklem grubundaki işletme sahiplerinin ailelerinde tarımla uğraşan fert sayısının 103'ünde (% 42,2) 1 kişi; 87'sinde (% 35,7) 2 kişi; 25'inde (% 10,2) 3 kişi; 12'sinde (% 4,9) 4 kişi; 14'ünde (% 5,7) ise 5 ve üzeri kişi şeklinde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara bakıldığında % 58,8 tarımsal işletme için işletme sahibi dışında da ailedeki fertlerin tarımsal faaliyete katıldığı görülmektedir. Diğer bir deyişle tarımsal üretimde aile için emek kullanımı yaygınlığını koruduğu ifade edilebilmektedir.

Tablo 53: Katılımcıların Kooperatife Üyelik Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Kooperatif Üyeliği	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	193	79,1	79,1	79,1
Hayır	51	20,9	20,9	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Tablo 53'e göre katılımcıların % 79,1'ine karşılık gelen 193 çiftçi herhangi bir kooperatife üyeliğinin olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan % 20,9 'una karşılık gelen 51 kişi ise kooperatif üyeliğinin olmadığı ifade etmiştir. Tarımsal örgütlenme açısından kooperatife üye olmayanların sayısının yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 54: Katılımcıların Gelir Durumu İçin Frekans Ve Yüzde Değerleri

Gelir Durumu	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
0-500	21	8,6	8,6	8,6
500-1000	98	40,2	40,3	49,0
1000-1500	72	29,5	29,6	78,6
1500-2000	31	12,7	12,8	91,4
2000+	21	8,6	8,6	100,0
Toplam	243	99,6	100,0	
Kayıp	1	,4		
Toplam	244	100,0		

Tablo 54'ebakıldığında ankete katılan çiftçilerin gelir durumlarını; 21'inin (% 8,6) 0-500 TL grubunda; 98'inin (% 40,2) 500-1000 TL grubunda; 72'sinin (% 29,5) 1000-1500 TL grubunda; 31'inin (% 12,7) 1500-2000 TL grubunda; 21'inin ise (% 8,6) 2000 TL üstü grupta ifade ettikleri görülmektedir.

Tablo 55: Katılımcıların Tarım Dışı Gelir Durumu İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Tarım Dışı Gelir Durumu	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet; çok az	87	35,7	35,8	35,8
Evet; tarım gelirim kadar	61	25,0	25,1	60,9
Evet; tarım gelirimden çok	26	10,7	10,7	71,6
Hayır	69	28,3	28,4	100,0
Toplam	243	99,6	100,0	
Kayıp	1	,4		
Toplam	244	100,0		

Tarım dışı gelir ile alakalı soruya katılımcılardan 87'sinin (% 35,7) tarım gelirinden daha aza bir gelire sahip olduğu; 61'inin (% 25) tarım geliri kadar tarım dışı bir gelire sahip olduğunu; 26'sının (% 10,7) tarım gelirden daha çok tarım dışı geliri olduğunu ve 69'unun tarım dışında geliri olmadığını ifade ettiğini görüyoruz. Tarım dışı geliri olmayan çiftçilerin % 28,3 oranla azınlıkta kaldığı görülmektedir. Çiftçilerin hayvancılık ve yaş grubu itibari ile emeklilik maaşı gibi tarım dışı gelirleri olduğu yapılan görüşmelerde görülmektedir. Bu tabloya bakarak çiftçilerin sadece tarım gelirine bağlı olmadıklarını ve tarım gelirinin ise onlar için yeterli geçim kaynağı olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 56: Katılımcıların Sahip Oldukları Arazi Miktarı (Büyüklüğü) İçin Frekans Ve Yüzde Değerleri

Arazi Miktarı (Dekar)	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
1–20	13	5,3	5,3	5,3
20–50	34	13,9	13,9	19,3
50–80	43	17,6	17,6	36,9
80–100	40	16,4	16,4	53,3
100+	114	46,7	46,7	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Tablo 56'da görüldüğü üzere örneklemi oluşturan çiftçilerin arazi sahipliği açısından; 13'ünün (% 5,3) 1-20 dekar grubunda; 34'ünün (% 13,9) 20-50 dekar grubunda; 43'ünün (% 17,6) 50-80 dekar grubunda; 40'ının (%16,4) 80-100 dekar grubunda; 114'ünün ise (% 46,7) 100 üstü dekar grubunda yer aldığı görülmektedir.

Tablo 57: Katılımcıların Arazilerine Ait Tapuya Sahip Olma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Tapu Durumu	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	160	65,6	65,6	65,6
Hayır	84	34,4	34,4	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Tablo 57'ye göre ankete katılan katılımcılardan 160'ının (% 65,6) işledikleri arazinin mülkiyetine sahip olduklarını ve 84'ünün (% 34,4) ise işledikleri arazinin tapusuna sahip olmadıkları görülmektedir. Alan bazlı destek sistemi düşünüldüğün % 34,4 oranın arazi tapusu olmayan çiftçi miktarı destekleme sistemi için sıkıntılar çıkarmaktadır. Arazi mülkiyeti olmayan çiftçiler devlet desteği almakta sorunlar ile karşılaşabilmektedir.

Tablo 58: Katılımcıların Son 10 Yılda Arazilerini Kiraya Verme Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Kiraya Verme	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Hayır	234	95,9	95,9	95,9
1–3 defa	8	3,3	3,3	99,2
4–6 defa	1	,4	,4	99,6
8–10 defa	1	,4	,4	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Tablo 58 incelendiğinde katılımcılardan % 95,9'u son 10 yılda arazisini kiraya vermediğini ifade ettiği görülmektedir. Diğer taraftan 8 kişi (% 3,3) 1 ila 3 defa; 1 kişi 4-6 defa ve 1 kişi de 8-10 defa arazisini kiraya verdiğini ifade etmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere ankete katılan çiftçiler aktif olarak üretime devam etmektedirler.

Tablo 59: Katılımcıların Son 10 Yılda Arazi Kiralama Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Arazi Kiralama	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Hayır	81	33,2	33,2	33,2
1–3 defa	34	13,9	13,9	47,1
4–6 defa	24	9,8	9,8	57,0
7–8 defa	26	10,7	10,7	67,6
8–10 defa	79	32,4	32,4	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Tablo 59'da ise örneklemin son yılda arazi kiralama durumları görülmektedir. bu tabloya göre; 81 çiftçi (% 33,2) hiç arazi kiralamadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte 34 çiftçi (% 13,9) 1-3 defa; 24 çiftçi (% 9,8) 4-6 defa; 26 çiftçi (% 10,7) 7-8 defa; 79 çiftçi ise (% 32,4) 8-10 defa arazi kiralamıştır.

Tablo 60: Katılımcıların Son 10 Yılda Kiraladıkları Arazi Karşılığında Devlet Desteği Kullanabilme Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Kira-Devlet Desteği	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	117	48,0	52,9	52,9
Hayır	104	42,6	47,1	100,0
Toplam	221	90,6	100,0	
Kayıp	23	9,4		
Toplam	244	100,0		

Tablo 60'ta işletme sahiplerinin son 10 yıl içerisinde kiraladıkları araziler karşılığında devlet desteğinden faydalanıp faydalanmadıkları görülmektedir. Bu tabloya göre 117 çiftçinin (% 48) kiraladıkları araziler için devlet desteği alabildiğini ancak 104 çiftçinin ise (% 42,6) devlet desteğinden faydalanamadığı görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere arazi mülkiyeti nedeniyle alan bazlı destek sistemi içerisinde sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Tablo 61: Katılımcıların Son 10 Yılda Sahip Oldukları Arazi Miktarında Değişim Olma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Arazi miktarında değişim	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet; artış oldu	70	28,7	28,7	28,7
Evet; azalma oldu	68	27,9	27,9	56,6
Hayır	106	43,4	43,4	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Tablo 61'de görüleceği üzere, üreticilerin 70'inin (% 28,7) son 10 yılda sahip olduğu arazi miktarında artış olmuş; 68'inin azalma meydana gelmiş ve 106'sınında ise bir değişim olmamıştır.

Tablo 62: Katılımcıların Son 10 Yılda Arazi Satışı Gerçekleştirme Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Arazi Satışı	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	75	30,7	31,0	31,0
Hayır	167	68,4	69,0	100,0
Toplam	242	99,2	100,0	
Kayıp	2	,8		
Toplam	244	100,0		

Örneklem kümesini oluşturan çiftçilerin son 10 yılda arazi satışı gerçekleştirme durumları Tablo 4.16'da gösterilmiştir. Buna göre 75 çiftçi (% 30,7) arazi satışı gerçekleştirdiğini ve 167 çiftçi ise (% 68,4) arazi satışı gerçekleştirmediğini ifade etmiştir.

Tablo 63: Katılımcılardan Arazi Satışı Gerçekleştirme Nedeni Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

Arazi Satış Nedeni	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Borçlarımı ödemek için	46	18,9	43,8	43,8
İhtiyacım olduğu için	19	7,8	18,1	61,9
Aile içi devir	17	7,0	16,2	78,1
Aile nüfusu azaldığı için	1	,4	1,0	79,0
Miras nedeniyle	22	9,0	21,0	100,0
Toplam	105	43,0	100,0	
Kayıp	139	57,0		
Toplam	244	100,0		

Son 10 yılda arazi satışı gerçekleştirme nedenini ise katılımcıların % 43,8'inin "Borçlarımı Ödemek İçin" ; % 18,1'nin "İhtiyacım Olduğu İçin"; % 16,2'sinin "Aile içi devir"; % 1'inin aile "Nüfusu azaldığı için" ve %21'inin "Miras nedeniyle" şeklinde ifade ettiğini görülmektedir. Genel olarak bakıldığında ihtiyaçlar ve borçlar için arazi satışı gerçekleştirme oranının çok sık olduğu görülmektedir. Buradan yola çıkarak çiftçilerin son 10 yılda gelir yetersizliği yaşadığı ve bundan dolayı arazilerini elden çıkardığı düşünülmektedir.

Tablo 64: Katılımcıların Çiftçi Kayıt Sistemine Kayıt Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

ÇKS Kayıt Durumu		**f**	**%**	**Geçerli %**	**Yığılmalı %**
	Evet	210	86,1	86,4	86,4
	Hayır	33	13,5	13,6	100,0
	Toplam	243	99,6	100,0	
	Kayıp	1	,4		
Toplam		244	100,0		

Tablo 64'e bakıldığında 210 çiftçinin (% 86,1) Çiftçi Kayıt Sistemine Kayıtlı Olduğunu ve 33 çiftçinin (% 13,5) ise kaydının olmadığı görmekteyiz.

Tablo 65: Doğrudan Gelir Desteğinden Faydalanma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

DGD Faydalanma		**f**	**%**	**Geçerli %**	**Yığılmalı %**
	Evet	162	66,4	66,4	66,4
	Hayır	82	33,6	33,6	100,0
Toplam		244	100,0		

Tablo 65'de görüleceği üzere örneklemi oluşturan çiftçilerin 162'sinin (%66,4) doğrudan gelir desteğinden yaralanmakta ve 82'si ise (% 33,6) doğrudan gelir desteğinden yararlanamamaktadır.

Tablo 66 Doğrudan Gelir Desteğinden Faydalanmama Nedeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

DGD Faydalanamama		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
	Tapulu arazim yok	31	12,7	37,3	37,3
	Arazilerim çok küçük	16	6,6	19,3	56,6
	Hayvancılıkla uğraşıyorum	9	3,7	10,8	67,5
	Bürokratik işlemler çok fazla	10	4,1	12,0	79,5
	Miras problemleri var	17	7,0	20,5	100,0
	Toplam	83	34,0	100,0	
	Kayıp	161	66,0		
Toplam		244	100,0		

Doğrudan gelir desteğinden yararlanamama nedeni için çiftçilerin 31'inin (% 12,7) tapulu arazisi olmadığını; 16'sının (% 6,6) arazilerinin çok küçük olduğunu; 9'unun hayvancılıkla uğraştığını (%3,7); 10'unun bürokratik işlemleri çok fazla olduğunu; 17'sinin ise (% 7) miras problemi olduğunu ortaya attığı görülmektedir. Geçerli yüzdelere bakıldığında tapulu arazi ve miras problemini ifade edenlerin % 57,8 olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

Tablo 67: "Doğrudan Gelir Desteği Yeterli Midir?" Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

DGD Yeterli midir?		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
	Evet	25	10,2	10,4	10,4
	Hayır	215	88,1	89,6	100,0
	Toplam	240	98,4	100,0	
	Kayıp	4	1,6		
Toplam		244	100,0		

Tablo 67'de ise "Doğrudan Gelir Desteği sizce Yeterli Midir?" sorusuna verilen cevaplar görülmektedir. Tabloya göre katılımcıların 25'i (% 10,2) gelir desteğinin yeterli olduğunu; 215'inin ise (%88,1) gelir desteğini yeterli bulmadığı görülmektedir. Verilen desteği üreticilerin çoğunluk olarak beğenmediği ve az bulduğu bu sonuçtan anlaşılmaktadır.

Tablo 68: Katılımcıların Tarımsal Destekleri Tarımsal Faaliyet Dışında Kullanma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Tarım Dışı Destek Kullanımı		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
	Evet	89	36,5	37,4	37,4
	Hayır	149	61,1	62,6	100,0
	Toplam	238	97,5	100,0	
	Kayıp	6	2,5		
Toplam		244	100,0		

Tablo 68'de görüleceği üzere katılımcıların 89'u (% 36,5) tarımsal destekleri tarımsal faaliyet dışında kullandıkları; 149'unun ise (% 61,1) kullanmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 69: Katılımcıların Tarımsal Destekleri Kullandıkları Yerler için Frekans ve Yüzde Değerleri

Desteklerin Kullanıldığı Yerler		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
	Gıda Harcaması	64	26,2	42,1	42,1
	Sağlık Harcaması	15	6,1	9,9	52,0
	Eğitim Harcaması	36	14,8	23,7	75,7
	Bina İnşa-Tamir	21	8,6	13,8	89,5
	Düğün vb. Harcamalar	16	6,6	10,5	100,0
	Toplam	152	62,3	100,0	
	Kayıp	92	37,7		
Toplam		244	100,0		

Diğer taraftan katılımcılara tarımsal destekleri kullandıkları yerler şeklinde soru sorulduğunda katılımcıların % 62,3'ünün cevap verdiği görülmektedir. Tablo 69'a göre 64 kişi (%26,2) "gıda harcaması"; 15 kişi (% 6,1) "sağlık harcaması"; 36 kişi (% 14,8) "eğitim harcaması"; 21 kişi (% 8,6) "bina-inşa tamir" ve 16 kişi ise "Düğün vb." harcamalar tercihinde bulunmuştur. Bu sonuçlara göre çiftçilerin tarımsal faaliyet dışında destek kullanımı şeklinde bir soruya olumlu cevap vermek istemedikleri ancak aldıkları destekleri kullandıkları yer sorulunca ise bir tercihte bulundukları görülmektedir. Sonuca bakıldığında devletin sağladığı desteklerin üretim yatırımı yanında çiftçilerin gündelik hayatında da önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Tablo 70: "Doğrudan Gelir Desteğinin Geliri Artırıcı Etkisi Var Mıdır?" Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

DGD ile gelir artışı		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
	Evet	88	36,1	37,1	37,1
	Hayır	149	61,1	62,9	100,0
	Toplam	237	97,1	100,0	
	Kayıp	7	2,9		
Toplam		244	100,0		

"Doğrudan Gelir Desteği" sisteminin üreticilerin gelirleri üzerinde artıcı bir etkisi var mıdır sorusuna verilen yanıtlar Tablo 70'te görülmektedir. Buna göre katılımcıların 88'i (% 36,1) evet cevabını; 149'u hayır cevabını tercih etmiştir. Çiftçilerin % 61,1'i DGD sisteminin gelir üzerinde pozitif bir etkisi olmadığını düşünmektedir. Ancak % 36,1 oranında olumlu düşünen kesimde politika açısından önemli bir veri olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

Tablo 71: Katılımcıların Tarım Sigortası Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Tarım Sigortası		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
	Evet	96	39,3	39,7	39,7
	Hayır	146	59,8	60,3	100,0
	Toplam	242	99,2	100,0	
	Kayıp	2	,8		
Toplam		244	100,0		

Tablo 71'de görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan çiftçilerin 96'sı (% 39,3) tarım sigortasına sahip olduğunu; 146'sı ise (% 59,8) tarım sigortasına sahip olmadığını belirtmiştir.

Tablo 72: Katılımcıların Üretim Girdilerini Ödeme Şekli için Frekans ve Yüzde Değerleri

Girdi Ödeme Şekli	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Peşin ödüyorum	59	24,2	24,2	24,2
Devlet ya da banka kredisi kullanıyorum	90	36,9	36,9	61,1
Veresiye alıyorum	87	35,7	35,7	96,7
Yakın çevremden borç alıyorum	8	3,3	3,3	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Tablo 72'de görüldüğü üzere katılımcıların üretim girdilerini ödeme şekli açısından, 59'u (% 24,2) girdi ödemelerini peşin gerçekleştirdiğini; 90'ı (% 36,9) devlet yada banka kredisi kullandığını; 87'si (% 35,7) veresiye aldığını; 8'i ise (% 3,3) yakın çevresinden borç aldığını belirtmiştir. Çiftçilerin % 75,8'i bir şekilde girdi ödemelerini kendi kaynaklarından yapamamaktadır. Tarım sektöründe sermaye yetersizliği açısından bu durumun önemli bir gösterge olduğu düşünülmektedir.

Tablo 73: Katılımcıların Kredi Kullanım Sıklığı Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Kredi Kullanım Sıklığı	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Hiç kullanmıyorum	59	24,2	24,7	24,7
Nadiren	41	16,8	17,2	41,8
Bazen	31	12,7	13,0	54,8
Çoğunlukla	30	12,3	12,6	67,4
Her yıl	78	32,0	32,6	100,0
Toplam	239	98,0	100,0	
Kayıp	5	2,0		
Toplam	244	100,0		

Tablo 73'de kredi kullanım sıklığı ile ilgili verilen cevapların dağılımı görülmektedir. Buna göre; ankete katılan çiftçilerin 59'u (24,2) hiç kredi kullanmadığını; 41'i (% 16,8) nadiren; 31'i (% 12,7) bazen; 30'u (% 12,3) çoğunlukla; 78'i (% 32) her yıl kredi kullandığını belirtmiştir. Bir önceki tablodakine benzer bir sonuç olarak üreticilerin büyük çoğunluğunun sermaye yetersizliği nedeniyle kredi kullandıkları gözlenmektedir.

Tablo 74: Katılımcıların Son 10 Yılda Kredi Kullanımında Meydana Gelen Değişim Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Kredi Kullanımında Değişiklik	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet; artış oldu	118	48,4	53,2	53,2
Evet; azalma oldu	25	10,2	11,3	64,4
Hayır	79	32,4	35,6	100,0
Toplam	222	91,0	100,0	
Kayıp	22	9,0		
Toplam	244	100,0		

Örneklem grubunu oluşturan çiftçilerin son 10 yılda kredi kullanımlarında meydana gelen değişimler Tablo 74'de gösterildiği şekildedir. Tabloya göre; 118 çiftçi (% 48,4) artış olduğunu; 25 çiftçi (10,2) azalma olduğunu; 79 çiftçi ise (% 32,4) değişme olmadığını belirtmiştir. Son 10 yılda çiftçilerin sermaye ihtiyacında bir artış meydana geldiği düşünülmektedir.

Tablo 75: Katılımcıların Son 10 Yılda Kredileri Geri Ödemede Güçlük Yaşamaları Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Kredi Geri Ödeme Güçlüğü	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	145	59,4	69,4	69,4
Hayır	64	26,2	30,6	100,0
Toplam	209	85,7	100,0	
Kayıp	35	14,3		
Toplam	244	100,0		

Tablo 75'te görüldüğü üzere; çiftçilerin 145'i (% 59,4) son yılda kredileri geri ödemede güçlük yaşadığını; 64'ü ise (% 26,2) herhangi bir sorun ile karşılaşmadığını belirtmiştir. Yaklaşık % 70 oranında geri ödeme güçlüğü karşımıza çıkmaktadır. Çiftçilerin büyük çoğunluğu için son dönemde kredi ve borçları ödeme zorlaşmıştır.

Tablo 76: Son 10 Yılda Kredileri Geri Ödemede Güçlük Yaşama Nedeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

Güçlük Nedeni	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Ürünün fiyatı çok düşük	94	38,5	52,8	52,8
Ürün miktarında düşük oldu	15	6,1	8,4	61,2
Maliyetler çok yükseldi	69	28,3	38,8	100,0
Toplam	178	73,0	100,0	
Kayıp	66	27,0		
Toplam	244	100,0		

Tablo 76'da görüldüğü üzere kredi ödemede güçlük yaşanmasının nedeni olarak, katılımcıların 94'ü (% 38,5) ürünün fiyatının düşük olduğunu; 15'i (% 6,1) üretim miktarında azalma olduğunu; 69'u ise (% 28,3) maliyetlerin çok fazla yükseldiğini ifade etmiştir. Tablo ele alındığında fiyatların düşük olmasının önemli bir yer tuttuğu diğer taraftan maliyetlerdeki yükselmenin de etkili olduğu görülmektedir. İki cevap birlikte ele alındığında çiftçilerin elde ettikleri kar'da bir azalma olduğu söylenebilir. Fiyatların düşmesi ve maliyetlerin artması kar oranlarını azaltmakta ve üretici gelirlerini aşağıya çekmektedir.

Tablo 77: En Önemli Görülen Destek Türü İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Önemli Görülen Destek	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Doğrudan Gelir Desteği	64	26,2	26,4	26,4
Prim Ödemesi	70	28,7	28,9	55,4
Girdi Desteği	49	20,1	20,2	75,6
Destekleme Alımı	37	15,2	15,3	90,9
Fark Ödemesi	22	9,0	9,1	100,0
Toplam	242	99,2	100,0	
Kayıp	2	,8		
Toplam	244	100,0		

Tablo 77'de katılımcılar tarafından en önemli görülen destek türü için frekans ve yüzde değerleri verilmiştir. Tabloya göre; 64 çiftçi (% 26,2) doğrudan gelir desteği; 70 çiftçi (% 28,7) prim ödemesi; 49 çiftçi (% 20,1) girdi desteği; (% 15,2) destekleme alımı; 22 çiftçi ise (% 9) fark ödemesi şeklinde cevap vermiştir. Direk ürüne yapılan ödeme şekillerinin ön plana çıktığı görülmektedir. DGD sistemi diğer

destekleme araçları arasında düşük oranda tercih edilmiştir. Örneklemi oluşturan çiftçiler açısından prim ödemesi en önemli destekleme aracı olarak ifade edilmiştir.

Tablo 78: "Tarım Politikası Neyi Amaçlamalıdır?" Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

Tarım Politikası Amacı	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Verimliliği Arttırma	107	43,9	44,0	44,0
Çiftçinin Gelirini Arttırma	84	34,4	34,6	78,6
Ürünü Kolay Pazarlama	14	5,7	5,8	84,4
Piyasaya Ucuz Ürün Sunma	17	7,0	7,0	91,4
Yeterli Miktarda Ürün Üretilmesini Sağlama	21	8,6	8,6	100,0
Toplam	243	99,6	100,0	
Kayıp	1	,4		
Toplam	244	100,0		

"Sizce Tarım Politikası Neyi Amaçlamalıdır?" sorusunda verilen cevapların dağılımı Tablo 78'de verilmiştir. Katılımcıların 107'si (% 43,9) verimliliği artırma; 84'ü (%34,4) çiftçinin gelirini artırma; 14'ü (% 5,7) ürünü kolay pazarlama; 17'si (% 7) piyasaya ucuz ürün sunma; 21'i ise (% 8,6) yeterli miktarda ürün üretilmesini sağlamayı göstermiştir. Tablodan görüldüğü üzere çiftçilerin özellikle devlet desteklerinden beklentisinin gelir ve verimlilik üzere olduğu görülmektedir. Üretici açısından politika, öncelikli olarak kendi gelirini artırıcı veya altyapı ve diğer çalışmalarla ürününün verimini artırıcı olmalıdır.

Tablo 79: Katılımcıların Son 10 yılda Desteklerden Faydalanırken Herhangi Bir Sorun İle Karşılaşma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Sorunla Karşılaşma		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
	Evet	127	52,0	52,7	52,7
	Hayır	114	46,7	47,3	100,0
	Toplam	241	98,8	100,0	
	Kayıp	3	1,2		
Toplam		244	100,0		

Tablo 79'da görüleceği üzere; katılımcıların 127'si (% 52) son 10 yılda devlet

desteklerinden faydalanırken sorun yaşadığını; diğer taraftan 114'i ise (% 46,7) herhangi bir sorun yaşamadığını belirtmiştir. Örneklem kümesini oluşturan çiftçilerin çoğunluğunun devlet desteklerinden faydalanırken sorun yaşadığı görülmektedir.

Tablo 80: Katılımcıların Son 10 yılda Desteklerden Faydalanırken Karşılaştıkları Sorunlar için Frekans ve Yüzde Değerleri

Karşılaşılan Sorun Türü	**f**	**%**	**Geçerli %**	**Yığılmalı %**
Arazi mülkiyeti nedeniyle	57	23,4	44,9	44,9
Bürokratik işlemler nedeniyle	31	12,7	24,4	69,3
Üretilen ürün nedeniyle	18	7,4	14,2	83,5
Yeterli bilgi ve duyuruya zamanında ulaşamamak nedeniyle	21	8,6	16,5	100,0
Toplam	127	52,0	100,0	
Kayıp	117	48,0		
Toplam	244	100,0		

Tablo 80'te devlet desteklerinden faydalanırken karşılaşılan sorunlar nelerdir sorusuna verilen cevaplar görülmektedir. Bu Tablo'ya göre 57 çiftçi (%23,4) arazi mülkiyeti nedeniyle; 31 çiftçi (% 12,7) bürokratik işlemler nedeniyle; 18 çiftçi (% 7,4) üretilen ürün nedeniyle; 21 çiftçi (% 8,6) yeterli bilgi ve duyuruya zamanında ulaşamaması nedeniyle sorun yaşadığını belirtmiştir. Benzer sorularda karşılaşıldığı gibi arazi mülkiyeti konusu yine en çok değinilen konu olmuştur. Sorun ile karşılaştığını belirten çiftçiler içerisinde mülkiyet sıkıntısı olanlar % 44,9 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 81: Tarımsal Destekler ile Alakalı Bilgi için Başvurulan Yerler Hakkında Frekans ve Yüzde Değerleri

Bilgi Kaynağı	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Tarım İl-İlçe Müdürlükleri	139	57,0	57,2	57,2
Ziraat Odaları	16	6,6	6,6	63,8
Tarım Kooperatifleri	22	9,0	9,1	72,8
Esnaf	4	1,6	1,6	74,5
Banka	6	2,5	2,5	77,0
Aile ve Yakın Çevre	56	23,0	23,0	100,0
Toplam	243	99,6	100,0	
Kayıp	1	,4		
Toplam	244	100,0		

Tablo 81'de görüldüğü gibi örneklem kümesinde yer alan çiftçilerin 139'u (% 57) tarımsal destekler ile alakalı bilgiler için Tarım İl-İlçe Müdürlüklerine; 16'sı (% 6,6) ziraat odalarına; 22'si (% 9) tarım kooperatiflerine; 4'ü (% 1,6) esnaf'a; 6'sı (% 2,5) bankaya; 56'sı ise (% 23) aile veya yakın çevreye başvurduğunu belirtmiştir. Bilgi kaynağı olarak Tarım İl Müdürlükleri ve yakın çevre ağırlık kazanırken, ziraat odalarının çok düşük oranda kaldığı görülmektedir. Üreticilerin birçok resmi işlemde başvurmak zorunda olduğu ziraat odalarına bilgi almak için başvurmamaları ise ilgili odaların sorunlu bir yapıda olabileceği düşüncesine neden olmuştur.

Tablo 82: "Tarım Politikaları Nedeniyle Üretimi Bırakmayı Düşünür müsünüz?" değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

Üretimi Bırakma	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	88	36,1	36,4	36,4
Hayır	154	63,1	63,6	100,0
Toplam	242	99,2	100,0	
Kayıp	2	,8		
Toplam	244	100,0		

Tablo 82'de ankete katılan çiftçilerin "Tarım Politikaları Nedeniyle Üretimi Bırakmayı Düşünür müsünüz?" sorusuna verdikleri yanıtların dağılımları verilmektedir. 88 çiftçi (% 36,1) bu soruyu olumlu yanıtlarken, 154 çiftçi ise (%63,1) olumsuz olarak yanıtlamıştır. Çiftçilerin büyük çoğunluğu için üretim kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir. Birçoğu alternatif durumlarının olmadığını belirtmiştir.

Buna göre devletin işletme yapısını değiştirmek ve daha büyük arazilere sahip ticari üretime geçiş için uygulayacağı politikaların kısa vadede sonuç vereceği düşünülmemektedir. Birçok üretici için az bir gelir olsa da üretimi devam ettirmek hali hazırda kaçınılmaz olarak görülmektedir.

Tablo 83: "Tarım Politikaları Nedeniyle Üretilen Üründe Değişiklik Yapmayı Düşünür müsünüz?" değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

Ürün Değiştirme		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
	Evet	139	57,0	57,9	57,9
	Hayır	101	41,4	42,1	100,0
	Toplam	240	98,4	100,0	
	Kayıp	4	1,6		
Toplam		244	100,0		

Tablo 83'de görüldüğü üzere örneklem kümesinde bulunan çiftçilerin 139'u (% 57) "tarım politikaları nedeniyle üretilen üründe değişiklik yapmayı düşünür müsünüz?" sorusuna evet cevabı; 101 çiftçi ise (% 41,4) hayır cevabı vermiştir. Çiftçiler açısından üretimi bırakmak zor olsa da, devlet desteklerinden daha fazla faydalanmak için üründe değişikliğe gidebileceği görülmektedir. Bu sonuca göre, devletin ürün desenini değiştirmek için uygulayacağı politikalarda başarılı olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 84: Tarım Politikaları Nedeniyle 2000 yılı Sonrasında Üretilen Üründe Değişiklik Yapma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

2000 Sonrası Ürün Değişimi		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
	Evet	68	27,9	28,0	28,0
	Hayır	175	71,7	72,0	100,0
	Toplam	243	99,6	100,0	
	Kayıp	1	,4		
Toplam		244	100,0		

Tablo 84'e göre ankete katılan çiftçilerin 68'sinin (% 27,9) 2000 yılı sonrasında ürettiği ürünlerde değişikliğe gittiğini; 175 çiftçinin ise (%72,7) değişiklik yapmadığını görmekteyiz.

Tablo 85: Tarım Politikaları Nedeniyle 2000 yılı Sonrasında Üretilen Üründe Değişiklik Yapma Nedeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

Ürün Değiştirme Nedeni	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Arazi ve iklim koşulları nedeniyle	12	4,9	17,6	17,6
Ürün fiyatlarında yaşanan deşişim nedeniyle	25	10,2	36,8	54,4
Devlet teşviklerinden yararlanmak için	15	6,1	22,1	76,5
Girdi fiyatlarında yaşanan değişimler nedeniyle	16	6,6	23,5	100,0
Toplam	68	27,9	100,0	
Kayıp	176	72,1		
Toplam	244	100,0		

Tablo 85'de ürün değişimine neden olan faktörler gösterilmiştir. Buna göre; 12 çiftçi (% 4,9) arazi ve iklim koşulları nedeniyle; 25 çiftçi (% 10,2) ürün fiyatlarında yaşanan değişim nedeniyle; 15 çiftçi (% 6,1) devlet teşviklerinden yararlanmak için; 16 çiftçi ise (% 6,6) girdi fiyatlarında yaşanan değişimler nedeniyle ürünlerinde farklılaşmaya gittiğini ifade etmiştir. Değişim yapan çiftçiler arasında % 36,8 oran alan ürün fiyatlarındaki dalgalanma temel sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Çiftçiler birçoğu yaşanan fiyat dalgalanmaları nedeniyle ürünlerinde değişikliklere gidebilmektedir.

Tablo 86: 2000 yılı Sonrasında Gelirde Artış Olma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Son 10 Yılda Gelir Artışı	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	55	22,5	22,5	22,5
Hayır	189	77,5	77,5	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

"2000 yılı sonrasında tarımsal gelirinizde bir artış olduğunu düşünüyor musunuz?" şeklindeki soruya katılımcılardan 55'i (% 22,5) evet cevabını; 189'u ise (% 77,5) hayır cevabını vermiştir. Tablo 86'ya göre örneklem kümesini oluşturan çiftçilerin büyük çoğunluğu 2000 yılından sonra tarımsal gelirlerinde bir artış olmadığı görüşündedirler.

Tablo 87: 2000 yılı Sonrasında Gelirde Artış Olma Nedeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

Gelir Artış Nedeni	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Fiyatlardaki artış	2	,8	3,8	3,8
Verimlilikteki artış	34	13,9	64,2	67,9
Devlet desteğinde meydana gelen artış	11	4,5	20,8	88,7
Kredi imkanlarının artması	6	2,5	11,3	100,0
Toplam	53	21,7	100,0	
Kayıp	191	78,3		
Toplam	244	100,0		

Tablo 87'de ankete katılan çiftçilerin 2000 yılı sonrasında gelirinde meydana gelen artışın nedeni için vermiş olduğu cevaplar görülmektedir. Bu tabloya göre 2 çiftçi (% 0,8) fiyatlardaki artışı; 34 çiftçi (% 13,9) verimlilikteki artışı; 11 çiftçi (% 4,5) devlet desteğinde meydana gelen artışı; 6 çiftçi (% 2,5) kredi imkanlarının artmasını neden olarak ifade etmişlerdir. Bu soruya cevap veren katılımcıların % 64,2'si verimlilik artışı nedeniyle gelirde bir artış olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 88: "2000 yılı Öncesine Göre Tarım Politikalarında Bir Değişim Olduğunu Düşünüyor musunuz?" Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

2000 Öncesine Göre Değişiklik	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	113	46,3	46,9	46,9
Hayır	128	52,5	53,1	100,0
Toplam	241	98,8	100,0	
Kayıp	3	1,2		
Toplam	244	100,0		

"2000 yılı Öncesine Göre Tarım Politikalarında Bir Değişim Olduğunu Düşünüyor musunuz?" sorusuna örneklemdeki çiftçilerin çoğunluğu hayır cevabı vermiştir. Tablo 88'e göre ilgili soruya 113 çiftçi (% 46,3) evet cevabı ve 128 çiftçi ise (% 52,5) hayır cevabı vermiştir. Bu sonuçlar dikkate alındığında katılımcıların devlet politikalarındaki değişimden haberdar olmadığı veya politikalara kayıtsız kaldığı düşüncesi oluşmaktadır. Çiftçilerin birçoğunun ifade ettiği husus aslında

gelir durumları ve aldıkları destek miktarı olmuştur. Desteğin veriliş şekli üzerinde durulmamakta ve yalnızca sonuca odaklanma söz konusudur. Buradan anlaşılmaktadır ki çiftçilerin politika düzeyinde farkındalıkları düşük seviyededir.

Tablo 89: Tarım Politikalarında Meydana Gelen Değişikliklerden Zamanında Ve Yeterli Derecede Haberdar Olma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Değişikliklerden Haberdar		f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
	Evet	119	48,8	49,2	49,2
	Hayır	123	50,4	50,8	100,0
	Toplam	242	99,2	100,0	
	Kayıp	2	,8		
Toplam		244	100,0		

Tablo 89'da görüldüğü üzere örneklem kümesindeki çiftçilerin 119'u (% 48,8) tarım politikalarında meydana gelen değişikliklerden zamanında ve yeterli derecede haberdar olabildiğini; 123 çiftçi ise (% 50,4) olamadığını ifade etmiştir. Bu tablodan devletin bilgi paylaşımı noktasında çalışmalar yaptığı ancak yeterli olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 90: "Sizce Devlet Çiftçinin Sorunlarına Yönelik Politika Geliştirebiliyor mu? Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

Politika Geliştirme	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	28	11,5	11,5	11,5
Hayır	216	88,5	88,5	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

"Sizce Devlet Çiftçinin Sorunlarına Yönelik Politika Geliştirebiliyor mu?" sorusuna katılımcıların 28'i (% 11,5) evet cevabı ve 216'sı ise (% 88,5) hayır cevabı vermiştir. Bu tablodan görüleceği üzere çiftçilerin büyük bir çoğunluğu devletin politikalarının çiftçinin sorunlarına yönelik olmadığı fikrine sahiptirler.

Tablo 91: "2000 Yılı Sonrasında Uygulanan Politikalardan Memnun Musunuz?" Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

2000 Sonrası Memnuniyet	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	46	18,9	18,9	18,9
Hayır	198	81,1	81,1	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Diğer taraftan Tablo 91'de çiftçilerin memnuniyet durumları konusunda sorulan soruya verilen cevapların dağılımı verilmiştir. Tabloya göre katılımcıların 46'sı (% 18,9) olumlu cevap; 198'si ise (% 81,1) olumsuz cevap vermiştir. Çiftçiler arasında 2000 yılı sonrasında uygulanan politikalar için ciddi bir memnuniyetsiz durumu söz konusudur. Ancak %7'lik bir grubun sorunlara yönelik olmasa da politikalardan memnuniyet belirttiği görülmektedir.

Tablo 92: 2000 Yılı Sonrası Uygulanan Tarım Politikalarından Memnuniyetsizlik Nedeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Politika Memnuniyetsizlik Nedeni	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Destek miktarı yetersiz	91	37,3	39,6	39,6
Zamanında ödeme yapılmıyor	68	27,9	29,6	69,1
Arazi mülkiyeti nedeniyle desteklerden daha az yararlanıyorum	32	13,1	13,9	83,0
Üretimimde azalmaya yol açtı	12	4,9	5,2	88,3
Gelirimde azalmaya neden oldu	27	11,1	11,7	100,0
Toplam	230	94,3	100,0	
Kayıp	14	5,7		
Toplam	244	100,0		

2000 yılı sonrasında uygulanan politikalara olan memnuniyetsizliğin nedeni sorulduğunda ise katılımcıların birçoğunun yaşadıkları sorunu ifade ettikleri görülmüştür. Bundan dolayı yukarıdaki soruya evet diyenlerden daha fazla kişi bu soruyu yanıtlamıştır. Tablo 92'ye göre 91 çiftçi (% 37,3) destek miktarının yetersiz

olduğunu; 68 çiftçi (% 27,9) zamanında ödeme yapılmadığını; 32 çiftçi (% 13,1) arazi mülkiyetinden dolayı desteklerden yeterli faydalanmadığını; 12 çiftçi (% 4,9) üretiminde azalmaya yol açtığını; 27 çiftçi ise (% 11,1) gelirde azalma meydana getirdiğini ifade etmiştir.

4.3.2. Çapraz Tablolar

Tablo 93: Ankete Katılan Çiftçilerin Gelir Durumu Değişkenine Göre Son 10 Yılda Kredi Kullanımlarındaki Değişim Durumu

Gruplar		Kredi Kullanımında Değişiklik			Toplam
		Evet; Artış oldu	Evet; Azalma oldu	Hayır	
Gelir	0–500	12	1	8	21
		57,10%	4,80%	38,10%	100%
	500–1000	42	12	33	87
		48,30%	13,80%	37,90%	100%
	1000–1500	38	6	21	65
		58,50%	9,20%	32,30%	100%
	1500–2000	14	4	11	29
		48,30%	13,80%	37,90%	100%
	2000+	12	2	6	20
		60,0%	10,0%	30,0%	100%
Toplam		118	25	79	222
		53,20%	11,30%	35,60%	100%

Tablo 93'de ankete katılan çiftçilerin gelir durumlarına göre son 10 yılda kredi kullanımlarında meydana gelen değişimin dağılımı gösterilmiştir. Gelir grupları incelendiğinde genel olarak bütün gruplar içerisinde son yıldaki kredi kullanımlarında bir artış meydana gelenlerin oranlarının, azalma olan veya değişmeyen gruplara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Buna göre; 0-500 TL gelir grubundakilerin % 57,1'i; 500-1000 TL gelir grubundakilerin % 48,3'ü; 1000-1500 TL gelir grubundakilerin % 58,5'i; 1500-2000 TL gelir grubundakilerin % 48,3'ü; 2000 TL ve üzeri gelire sahip olan çiftçilerin ise % 60'ı son 10 yılda kredi kullanımlarını artırdığı ifade edilmiştir. Ancak özellikle orta gelir grubuna sahip çiftçilerin kredi kullanımında daha fazla azalma yaşandığı gözlenmektedir. Kredi kullanımlarındaki artış durumunu; son dönemde devlet desteklerinin ürün hasadı sonrası verilmesinden dolayı üretim için sermaye ihtiyacının oluştuğu düşüncesi ile açıklamak mümkündür.

Tablo 94: 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Değişiklik Düşüncesi Değişkenine Bağlı Tarım Politikası Amacı Ne Olmalıdır Değişkeni Arasındaki Dağılım

		Tarım Politikasında Amaç					
		Verimliliği Arttırma	Çiftçinin Gelirini Arttırma	Ürünü Kolay Pazarlama	Piyasaya Ucuz Ürün Sunma	Yeterli Miktarda Ürün Üretilmesini Sağlama	**Toplam**
2000 Öncesi Destek Değişiklik	Evet	61 54,0%	35 31,0%	6 5,30%	4 3,50%	7 6,20%	113 100%
	Hayır	44 34,60%	48 37,80%	8 6,30%	13 10,20%	14 11,0%	127 100%
Toplam		105 43,80%	83 34,60%	14 5,80%	17 7,10%	21 8,80%	240 100%

Tablo 94'de görüleceği üzere, ankete katılan çiftçilerden "2000 yılı öncesine göre devlet desteklerinde bir değişiklik olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna "Evet" yanıtı verenlerin % 54'ü tarım politikalarının "Verimliliği Arttırmayı"; % 31'i "Çiftçinin Gelirini Arttırmayı"; % 5,3'ü "Ürünü Kolay Pazarlamayı"; % 3,5'i "Piyasaya Ucuz Ürün Sunmayı"; % 6,2'si ise "Yeterli Miktarda Ürün Üretilmesini Sağlamayı" amaçlaması gerektiğini ifade etmiştir. Diğer taraftan ilk soruya "Hayır" cevabı veren çiftçilerin % 34,6'sı tarım politikalarının "Verimliliği Arttırmayı"; % 37,8'i "Çiftçinin Gelirini Arttırmayı"; % 6,3'ü "Ürünü Kolay Pazarlamayı"; % 10,20'si "Piyasaya Ucuz Ürün Sunmayı"; % 11'i ise "Yeterli Miktarda Ürün Üretilmesini Sağlamayı" amaçlaması gerektiğini belirtmişlerdir. Tablodan anlaşıldığı gibi devlet desteklerinde meydana gelen değişimlerin farkında olan çiftçilerin verimlilik artırıcı politikalara yöneldiği görülmektedir. Diğer bir deyişle, bu grupta gelir desteği uygulaması ile birlikte devletin altyapı veya girdi gibi faktörlerle ürün verimliliğini artırması gerektiği düşüncesi oluşmuştur.

Tablo 95: 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Değişiklik Düşüncesi Değişkenine Bağlı Son 10 Yılda Sorunla Karşılaşma Değişkeninin Dağılımı

		Destek Sırasında Sorun		Toplam
		Evet	Hayır	
2000 Öncesi Destek Değişiklik	Evet	45	67	112
		40,20%	59,80%	100%
	Hayır	81	45	126
		64,30%	35,70%	100%
Toplam		126	112	238
		52,90%	47,10%	100%

Tablo 95'de görüleceği üzere, "Sizce 2000 yılı öncesine göre devlet desteklerinde bir değişiklik var mıdır?" sorusuna "Evet" cevabı verenlerin % 40,20'si devlet desteklerinden faydalanırken sorun yaşadığını; % 59,80'si ise sorun yaşamadığını belirtmiştir. Diğer taraftan 2000 yılı öncesine göre bir değişim olmadığını düşünen çiftçilerin % 64,30'u sorun yaşadığını; %35,70'i ise sorun ile karşılaşmadığını ifade etmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar göstermektedir ki; politika değişimlerinin farkında olan çiftçiler daha az problem yaşamaktadır. Politika süreçlerinin farkında olmak ve uyum sağlayabilmek sorun yaşamayı azaltıcı bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 96: 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Değişiklik Düşüncesi Değişkenine Bağlı Devlet Desteklerinde Meydana Gelen Değişimlerden Zamanında ve Yeterli Haberdar Olma Değişkeninin Dağılımı

		Haberdar Olma		Toplam
		Evet	Hayır	
2000 Öncesi Destek Değişiklik	Evet	69	44	113
		61,1%	38,9%	100%
	Hayır	49	77	126
		38,9%	61,1%	100%
Toplam		118	121	239
		49,4%	50,6%	100%

Tablo 96'da 2000 yılı öncesine göre devlet desteklerinde değişiklik düşüncesi değişkeni ile devlet desteklerinde meydana gelen değişimlerden zamanında ve yeterli

haberdar olma değişkeninin arasındaki ilişki gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, ilk değişkene evet cevabı veren katılımcıların % 61,1'i politikalardan zamanında ve yeterli şekilde haberdar olabildiğini; % 38,9'u ise haberdar olamadığını belirtmiştir. Diğer taraftan "2000 Öncesi Destek Değişiklik" değişkenine hayır cevabı verenlerin % 38,9'u ise "Haberdar Olma" değişkenine evet cevabını; % 61,1'inin ise hayır cevabını verdiğini görmekteyiz. Sonuç olarak, politikalarda meydana gelen değişimlerden haberdar olabilmek, politikalarda değişim olduğunu düşüncesini etkilemektedir. Doğal olarak çiftçilerin bilgilendirilmesi uygulan sistemleri daha çok anlamalarına yardımcı olmaktadır.

Tablo 97: 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Değişiklik Düşüncesi Değişkenine Bağlı 2000 Yılı Sonrası Tarım Politikaları Memnuniyeti Değişkeninin Dağılımı

		2000 Sonrası Politika Memnuniyeti		**Toplam**
		Evet	Hayır	
2000 Öncesi Destek Değişiklik	Evet	34	79	113
		30,1%	69,9%	100%
	Hayır	10	118	128
		7,8%	92,2%	100%
Toplam		44	197	241
		18,3%	81,7%	100%

Tablo 97'de görüldüğü üzere "2000 Öncesi Destek Değişiklik" değişkenine "Evet" cevabı veren örneklem kümesindeki çiftçilerin; % 30,1'i "2000 yılı Sonrası Politika Memnuniyeti" değişkenine "Evet" yanıtı; % 69,9'u ise "Hayır" yanıtını vermiştir. Diğer taraftan, ilk değişkene "Hayır" cevabı veren çiftçilerin; % 7,8'i 2000 sonrası uygulanan tarım politikalarından memnun olduğunu; % 92,2'si ise memnun olmadığı belirtmiştir. Buradan görülmektedir ki, bir önceki Tablo 4.49'da olduğu gibi politika değişimlerinin farkında olma durumu, 2000 sonrası uygulanan politikalardan memnun olmayı pozitif etkilemektedir.

Tablo 98: 2000 Yılı Sonrası Tarım Politikaları Memnuniyet Durumu Değişkenine Bağlı Kredileri Geri Ödemede Güçlük Yaşama Değişkeninin Dağılımı

		Kredi Geri Ödemede Güçlük		Toplam
		Evet	Hayır	
2000 Sonrası Politika Memnuniyeti	Evet	17 44,7%	21 55,3%	38 100%
	Hayır	128 74,9%	43 25,1%	171 100%
Toplam		145 69,4%	64 30,6%	209 100%

Tablo 98'de 2000 sonrası uygulanan tarım politikalarından memnuniyet değişkeni ile son 10 yılda alınan kredileri geri ödemede güçlük yaşama değişkeni arasındaki ilişki ele alınmıştır. Buna göre; 2000 sonrası uygulanan tarım politikalarından memnun olduğunu ifade eden 17 çiftçi (% 44,7) son 10 yılda kredileri geri ödeme güçlük yaşadığını, 21 çiftçi (% 55,3) ise güçlükle karşılaşmadığını ifade etmiştir. Diğer taraftan, politikalardan memnuniyet duymadığını belirtilen çiftçilerden 128'i (% 74,9) kredileri geri ödemede güçlük yaşadığını ve 43 çifti ise (% 25,1) yaşamadığını belirtmiştir. Tablodaki istatistiklerden görüldüğü üzere son 10 yılda kredi ödemelerinde sorun yaşayan çiftçiler uygulanan politikalardan daha fazla memnuniyetsizlik duymaktadırlar.

Tablo 99: 2000 Yılı Sonrası Tarım Politikaları Memnuniyet Durumu Değişkenine Bağlı Son 10 Yılda Önceki Yıllara Göre Tarım Gelirinde Bir Artış Meydana Gelme Değişkeninin Dağılımı

		Son 10 Yılda Gelirde Artış		Toplam
		Evet	Hayır	
2000 Sonrası Politika Memnuniyeti	Evet	26 56,5%	20 43,5%	46 100%
	Hayır	28 14,1%	170 85,9%	198 100%
Toplam		54 22,1%	190 77,9%	244 100%

Tablo 99'da görüldüğü üzere, "2000 Sonrası Politika Memnuniyeti Değişkeni"ne "Evet" yanıtı veren çiftçilerin % 56,5'i "Son 10 yılda tarım gelirinizde bir artış meydana geldiğini düşünüyor musunuz?" sorusuna olumlu; % 43,5'i ise olumsuz cevap vermiştir. Diğer taraftan ilk değişkene "Hayır" yanıtı veren çiftçilerin ise % 14,1 olumlu, % 85,9'u olumsuz yanıtlamıştır. Tablodaki sonuçlar ele alındığında görülmektedir ki 2000 sonrasında politikalardan memnun olanların çoğunluğu gelirinde bir artış yaşadığını ifade etmiştir. Bunun yanında, gelirinde bir artış meydana gelmediğini düşünenlerin büyük çoğunluğu ise 2000 yılı sonrasında uygulanan politikalardan memnun olmadığı belirtmiştir. Buradan çıkarımla gelirdeki pozitif değişme çiftçilerin direk olarak politikalara olumlu yaklaşmasına etki etmektedir.

Tablo 100: Devlet Desteklerinden Faydalanırken Sorun İle Karşılaşma Değişkenine Bağlı Kredileri Geri Ödemede Güçlük Yaşama Değişkeninin Dağılımı

		Kredi Geri Ödemede Güçlük		**Toplam**
		Evet	Hayır	
Destek Sırasında Sorun	Evet	89	24	113
		78,8%	21,2%	100,0%
	Hayır	55	39	94
		58,5%	41,5%	100,0%
Toplam		144	63	207
		69,6%	30,4%	100,0%

Tablo 100 ise devlet desteklerinden faydalanırken sorun ile karşılaşma değişkeni ile kredi geri ödemede güçlük değişkeni arasındaki çapraz ilişkiyi ele almaktadır. Buna göre; son 10 yılda devlet desteklerinden faydalanırken sorun ile karşılaştığını ifade eden çiftçilerin % 78,8'i kredi geri ödemelerinde güçlük yaşadığını; % 21,2'si ise güçlük yaşamadığını belirtmiştir. Diğer taraftan ilk değişkene hayır yanıtı veren çiftçilerin % 58,5'i kredi ödemelerinde güçlük yaşadığını; %41,5'i ise güçlük yaşamadığını söylemiştir. Devlet desteklerinde sorun ile karşılaşmadığını ifade eden çiftçilerinden daha az bir grubun kredi ödemeleri ile problemi olduğunu görmekteyiz. Bu sonuca göre devlet desteklerinden zamanında ve sorunsuz yararlanmanın çiftçilerin borçlarını ödemede etkili olduğu söylenebilir.

4.3.3. Ki-Kare (Chi-Square) Hipotez Testleri ve Tabloları

Bu bölümde yukarıda ifade edilen hipotezler ki-kare yöntemi ile test edilecek ve çıkan sonuçlar tablolar yardımıyla değerlendirilecektir.

Tablo 101: Devlet Politikaları Nedeniyle Üretimi Bırakma Düşüncesinin Kredileri Geri Ödemede Güçlük Yaşama Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

Gruplar		**Kredi Ödemede Güçlük**		**Toplam**	**X^2**	**sd**	**p**
		Evet	**Hayır**				
Üretimi Bırakma	Evet	68	9	77	20,896	1	0,000
	Hayır	76	55	131			
Total		144	64	208			

Tabloda 101'de görülebileceği gibi, devlet politikaları nedeniyle üretimi bırakma düşüncesi değişkeni ile kredileri geri ödemede güçlük yaşama değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($X^2=20,896;\ p>.05$). Devlet politikaları nedeniyle üretimi bırakmayı düşünen çiftçilerin büyük çoğunluğu kredilerini geri ödemede güçlük yaşadığını ifade etmiştir. Diğer taraftan, üretimi bırakmayı düşünmediğini belirtilen çiftçilerde ise kredileri geri ödeme durumu bir birine yakın oranlardadır. Görüldüğü üzere çiftçilerin borçlarını ödeyebilme durumu ile üretimi sürdürmeleri arasında ilişki bulunmaktadır.

Tablo 102: Son 10 Yılda Arazi Satışı Gerçekleştirme Durumunun Devlet Politikaları Nedeniyle Üretimi Bırakma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

Gruplar		**Üretimi Bırakma**		**Toplam**	**X^2**	**sd**	**p**
		Evet	**Hayır**				
Arazi Satışı	Evet	34	40	74	3,967	1	0,046
	Hayır	54	112	166			
Toplam		88	152	240			

Tabloda 102'de görülebileceği gibi, son 10 yılda arazi satışı gerçekleştirme değişkeni ile devlet politikaları nedeniyle üretimi bırakma değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (X^2=3,967; p>.05). Bir önceki tablodakine benzer bir sonuçla, örneklem kümesinde yer alan çiftçilerden son 10 yılda arazi satışı gerçekleştirdiğini ifade edenlerin % 45,9'u; arazi satışı gerçekleştirmediğini belirtenlerin ise % 32,5'i devlet politikaları nedeniyle üretimi bırakmayı düşündüğünü söylemiştir. Diğer bir deyişle, son 10 yılda arazi satışı gerçekleştirenlerin, gerçekleştirmeyenlere daha fazla olarak üretimi bırakmaya yatkın olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 103: Son 10 Yılda Devlet Desteklerinden Faydalanırken Bir Sorun İle Karşılaşma Durumunun Devlet Politikaları Nedeniyle Üretimi Bırakma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

Gruplar		**Üretimi Bırakma**		**Toplam**	**X^2**	**sd**	**p**
		Evet	**Hayır**				
Destek Sorun	Evet	54	71	125			
	Hayır	33	81	114	5,232	1	0,022
Toplam		87	152	239			

Tabloda 103'de görülebileceği gibi, son 10 yılda devlet desteklerinden faydalanırken bir sorun ile karşılaşma değişkeniyle devlet politikaları nedeniyle üretimi bırakma değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (X^2=5,232; p>.05). Devlet politikaları nedeniyle üretimi bırakma düşüncesi ile desteklerden faydalanırken sorun ile karşılaşma değişkeni arasında anlamlı bir ilişki çıkması çiftçi açısından tarım politikalarının önemini göstermektedir. Aynı zamanda bu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunması ankete katılan çiftçilerin sorulara doğru cevaplar verdiğini anlamamız içinde önemlidir.

Tablo 104: Son 10 Yılda Sahip Olunan Arazi Miktarında Değişim Olma Durumunun Tapu Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

Gruplar		Tapu		Toplam	X^2	Sd	p
		Evet	Hayır				
Arazi Miktarı	1–20	8	5	13	1,791	4	0,774
	20–50	22	12	34			
	50–80	30	13	43			
	80–100	23	17	40			
	100+	77	37	114			
Toplam		160	84	244			

Tabloda 104'de görülebileceği gibi, son 10 yılda sahip olunan arazi miktarında değişim olma değişkeniyle tapu değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. (X^2=1,791; p>.05). Ankete katılan çiftçiler arasında kiralamanın yaygın olması bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmamasının nedeni olarak düşünülmektedir. Kırklareli ilinde tarımsal işletmelerin kendi tapulu arazilerinin dışında kiralama yoluyla sıklıkla arazi işledikleri anket sonuçlarında görülmektedir.

Tablo 105: Son 10 Yılda Devlet Desteklerinden Faydalanırken Bir Sorun İle Karşılaşma Durumunun Tapu Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

Gruplar		Destek Sorun		Toplam	X^2	sd	p
		Evet	Hayır				
Tapu	Evet	77	81	158	2,890	1	,089
	Hayır	50	33	83			
Toplam		127	114	241			

Tabloda 105'de görülebileceği gibi, son 10 yılda devlet desteklerinden faydalanırken bir sorun ile karşılaşma değişkeniyle tapu değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. (X^2=2,890; p>.05). Tablo 4.58'deki ortaya çıkan duruma paralel olarak, devlet desteklerinden faydalanırken sorun ile karşılaşma durumu işletmelerin

sahip oldukları arazi ile ilişkili çıkmamıştır. İşletmelerin devlet destekleri alırken sorunlar yaşamasının temel nedeni olarak tapulu arazilerinden daha çok kiraladıkları araziler olduğu düşünülmektedir. Kiralanan araziler için sözleşme yapılamaması veya miras gibi diğer nedenlerden dolayı kayda geçirilememesi nedeniyle işletmeler desteklerden faydalanamadıklarını birçok defa belirtmişlerdir.

Tablo 106: Son 10 Yılda Arazi Satışı Gerçekleştirme Durumunun Son 10 Yılda Tarım Kredisi Kullanımında Değişiklik Olma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

Gruplar		Kredi Kullanımı Değişiklik			Toplam	X^2	sd	p
		Evet, Artış Oldu	Evet, Azalma Oldu	Hayır				
Arazi Satışı	Evet	41	14	14	69			
	Hayır	77	11	64	152	14,229	2	0,001
Toplam		118	25	78	221			

Tabloda 106'da görülebileceği gibi, son 10 yılda arazi satışı gerçekleştirme değişkeniyle son 10 yılda tarım kredisi kullanımında değişiklik olma değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. (X^2=14,229; p>.05). Arazi satışı gerçekleştirdiğini ifade eden çiftçilerin çoğu kredi kullanımında bir artış meydana geldiğini belirtmiştir. Diğer taraftan satış gerçekleştirmediğini ifade eden çiftçilerde ise kredi kullanımını artıranlar ile değişmeyenlerin arasında yakın bir oran olduğu görülmektedir. Ancak, dikkat çekici olarak, kredi kullanımı azalanların oranı arazi satışı gerçekleştirmediğini ifade edenlerin arasında çok düşüktür. Arazi satışı gerçekleştirenlerin sermaye veya diğer ihtiyaçları nedeniyle kredi kullanımlarını artırdıkları sonucuna ulaşmak mümkündür. Diğer taraftan tablo, arazi mülkiyetinin değişmemesi üretimin sağlıklı sürdürülebilmesi açısından önemlidir şeklinde de yorumlanabilir.

Tablo 107: 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Bir Değişiklik Olduğu Düşüncesinin Yaş Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

Gruplar		Yaş					Toplam	X^2	sd	p
		20–30	30–40	40–50	50–60	60+				
2000 Öncesi Destek Değişiklik	Evet	5	20	44	28	16	113	11,321	4	0,023
	Hayır	9	11	35	43	30	128			
Toplam		14	31	79	71	46	241			

Tabloda 107'de görülebileceği gibi, 2000 yılı öncesine göre devlet desteklerinde bir değişiklik olma değişkeni ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. (X^2=11,321; p>.05).

Tablo 108: Kredileri Geri Ödemede Güçlük Yaşama Değişkeninin Gelir Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

Gruplar		Gelir					Toplam	X^2	sd	p
		0–500	500–1000	1000–1500	1500–2000	2000+				
Kredi Ödemede Güçlük	Evet	17	67	39	12	10	145	19,944	4	0,001
	Hayır	3	16	20	17	8	64			
Toplam		20	83	59	29	18	209			

Tabloda 108'de görülebileceği gibi, kredileri geri ödemede güçlük yaşama değişkeni ile gelir değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. (X^2=19,944; p>.05). Gelir düzeyine bağlı olarak kredileri geri ödemede güçlük yaşayanların oranının giderek azaldığını görmekteyiz. En düşük gelir grubundan yer alanların % 85'i kredileri geri ödemede güçlük yaşadığını ifade etmiştir. Bu oran gelir seviyesi yükseldikçe azalmaktadır. Ancak 2000 TL üzeri gelir grubunda bulunanlar bu seriyi

bozmaktadırlar. Bunun nedeni olarak üst gelir seviyesindekilerin daha fazla kredi kullanabilmeleri ve sonuç olarak daha fazla risk taşıdıkları söylenebilir.

Tablo 109: 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Bir Değişiklik Olduğu Düşüncesinin Son 10 Yılda Sahip Olunan Arazi Miktarında Değişim Olma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

Gruplar		**Arazi Miktarı Değişim**			**Toplam**	**X^2**	**sd**	**p**
		Evet, Artış Oldu	**Evet, Azalma Oldu**	**Hayır**				
2000 Öncesi Destek Değişiklik	Evet	44	24	45	113	11,262	2	0,004
	Hayır	26	44	58	128			
Toplam		70	68	103	241			

Tabloda 109'da görülebileceği gibi, 2000 yılı öncesine göre devlet desteklerinde bir değişiklik olma değişkeni ile son 10 yılda sahip olunan arazi miktarında değişim olma değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. (X^2=11,262; p>.05). 2000 yılı sonrası tarım politikalarında meydana gelen değişimlerin farkında olunması çiftçilerin arazi alımları üzerinde etkili olmuştur. Tablodaki dağılımlar incelendiğinde arazi miktarında artış olduğunu ifade eden çiftçilerin büyük çoğunluğu politika gelişmelerinin farkında olduğunu ifade etmiştir. Buradan çıkarımla, alan bazlı destek sistemine uyum sağlayan çiftçilerin tapulu arazilerini artırmaya gittikleri sonucuna ulaşabiliriz.

Tablo 110: 2000 Sonrası Uygulanan Politikalardan Memnuniyet Değişkeninin Son 10 Yılda Sahip Olunan Arazi Miktarında Değişim Olma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

Gruplar		Arazi Miktarı Değişim			Toplam	X^2	sd	p
		Evet, Artış Oldu	Evet, Azalma Oldu	Hayır				
2000 Sonrası Memnuniyet	Evet	21	8	17	46			
	Hayır	49	60	89	198	8,468	2	0,014
Toplam		70	68	106	244			

Tabloda 110'da görülebileceği gibi, 2000 sonrası uygulanan politikalardan memnuniyet değişkeni ile son 10 yılda sahip olunan arazi miktarında değişim olma değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. (X^2=8,468; p>.05). Çıkan sonuçlardan da görüleceği üzere arazi miktarında azalma olduğunu belirtenlerin büyük çoğunluğu politikalardan memnun olmadığını belirtmiştir. Buradan, çiftçiler sahip olduğu arazilerdeki azalmanın nedeni olarak devlet politikalarını suçlamaktadır sonucunu çıkarabiliriz. Diğer taraftan bir önceki sonucun karşı yönden etkisi olarak, arazi miktarında artış gösterenlerin % 50'ye yakın kısmı ise politikalardan memnuniyetini dile getirmiştir.

SONUÇ

Tarım sektörü iktisadi kalkınmada ve toplumun temel besin ihtiyaçlarının karşılanmasında büyük bir öneme sahiptir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak ekonomi içerisindeki nispi oranı azalsa da sektörel büyüklüğü ve önemi azalmamaktadır. Ancak bütün ekonomiler için önemli bir yeri olan tarım sektörünün içerisinde bulunduğu yapısal şartlar ve tarımsal faaliyetin özellikleri nedeniyle devletler tarafından özel politikalar kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisi için de önemli bir yere sahip olan tarım sektörü zaman içerisinde farklı araçlar kullanılarak desteklenmiştir.

Tarım sektörü Türkiye ekonomisi içerisinde gelişmelere paralel olarak nispi önemini kaybetmiştir. Tarımın milli gelir içerisindeki payı 1923 yılında % 43 iken bu oran 1960 yılında % 37,5'e kadar gerilemiştir. Özellikle 1980 sonrasında sanayi sektöründe yaşanan gelişmeler ile birlikte milli gelir içerisindeki tarımın payı giderek azalmaya başlamış ve bu oran 2010 yılında % 9,1 olarak gerçekleşmiştir. Yaşanan ekonomik gelişmelere bağlı olarak tarım sektörünün payı azalma gösterse de gelişmiş ülke ekonomilerine göre hala yüksek bir orana sahiptir. Örneğin AB-15 ülkeleri ele alındığında tarımın milli gelir içerisindeki payının % 1,9; tek başına İngiltere ekonomisi ele alındığında ise bu oranın % 0,9 olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan istihdam açısından bakıldığında tarımın genel istihdam içerisindeki payı 2010 yılı itibari ile % 25,15 olmuştur. Bu oran Cumhuriyet'in ilk yıllarında % 80 civarında iken 90'lı yıllarda ise % 47 ila % 40 arasında değerler almıştır. Gelişen sürece bakıldığında tarımın istihdam içerisindeki payının giderek azaldığı ancak günümüzde dahi önemini koruduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan tarımın milli gelir içerisinde olduğu gibi istihdam içerisindeki payı da diğer sektörlerde yaşanan gelişmeler ile birlikte azalsa da bunu sadece iktisadi gelişmenin bir sonucu olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Yaşanan teknolojik gelişmeler ve tarımda yaşanan diğer problemlerde tarımdaki istidamın azalmasında yol açabilmektedir. Bundan dolayı tarımdan çıkan iş gücünün diğer sektörlere aktarılması iktisadi kalkınma için büyük önem arz etmektedir. Diğer bir deyişle, tarımdaki istihdamın azalması ekonomik gelişmenin göstergesi olarak alınmamalıdır.

Tarımdaki istihdam azalması, diğer sektörlerde gelişme olmadığı takdirde, yüksek işsizlik oranlarına sebebiyet verebilir.

Toplam arazisinin yaklaşık % 26'sı tarım arazisi olarak kullanılmasına rağmen Türkiye'de ortalama tarımsal işletme büyüklüğü gelişmiş ülkelere göre daha küçük ve işletme yapısı ise genelde aile işletmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. AB ülkelerinde 16 ha alan olan ortalama büyüklük Türkiye için 5-6 ha civarındadır. İstihdam açısından işletme sayısının azaltılması kısa dönemde dezavantaj oluştursa da uzun dönemde işletme büyüklüğünün artması teknoloji kullanımı, maliyetler ve verimlilik açısından avantaj sağlamaktadır.

Tarım sektörünün üretim yapısı ele alındığında ise bitkisel üretim değerlerinin son yılda artış gösterdiği görülmektedir. Ancak örneğin buğday, mercimek ve sert kabuklu meyveler gibi bazı ürünlerde üretim açısından dünya sıralamasında gerilemeler de yaşanmıştır. Hayvansal üretimde ise 1990'ların başı itibari ile bir gerileme yaşandığı gözlemlenmektedir. Özellikle büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı yıllar içerisinde giderek azalma göstermiştir. 12 milyon civarı olan sığır varlığı 2010 yılında 10 milyon civarına, 40 milyon olan koyun varlığı ise yaklaşık 20 milyona gerilemiştir. Ancak 2000'li yılların ortasına kadar sığır varlığı bir azalma geçirse de 2010 yılı itibari ile 2000 yılı seviyesine tekrar ulaşmıştır.

Türkiye'de uygulanan tarım politikalarına bakıldığında farklı dönemler içerisinde farklı araçlar kullanıldığı görülmektedir. Fiyat yoluyla yapılan uygulamalar, destekleme alımları, arazi politikaları gibi çeşitli araçlar Cumhuriyet'ten günümüze kadar olan süreçte kullanılmıştır. Kuruluş yılları olarak isimlendirilen 20'li yıllarda daha çok yapısal düzenlemelerin hayata geçirildiği görülmektedir. Tarımsal vergilerin ve arazi mülkiyeti ile hakların düzenlenmesi ve tarım sektörü ilgili bakanlık ve diğer kurumların kurulması bu dönemin en önemli özelliğidir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde ise (1930–1945) ekonomide daha çok devletçi politikaların hakim olduğu görülmektedir. Tarım sektöründe küresel boyuttaki krizinde etkisiyle yaşanan fiyat dalgalanmaları nedeniyle koruyucu önlemlerin alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda devlet 1932 yılında ilk olarak buğdayı destekleme kapsamına dahil etmiş ve bunu diğer tahıllar ve bazı sanayi

bitkileri takip etmiştir. Bu tür korumacı politikalar savaş yıllarında daha da artarak devam etmiştir. Savaş sonrası dönemde ise kapalı bir ekonomiden açık bir ekonomik yapıya geçilmektedir. Tarım sektörü hızlı bir makineleşme yaşamakta ve yapısal olarak hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Genel olarak ekonominin liberalleşmesine rağmen tarımsal işletmelere verilen devlet destekleri ve teşvikler artırılarak özellikle piyasa için üretim yapan bir yapıya dönüştürülmesi amaçlanmıştır. 1960 askeri darbesi sonrasında ise Türkiye ekonomisi planlı ekonomiye geçiş yaşamıştır. Hazırlanan beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde ekonomik gelişmenin yönünün belirlenmesi hedeflenmiş ve iktisadi politikaların çerçevesi çizilmiştir. İlk iki kalkınma planında fiyat dışı teşviklere, sonra gelen planlarda ise yapısal şartların iyileştirilmesine vurgular yapılmıştır. Ancak planların aksine özellikle 70'li yıllar fiyat yoluyla desteklemenin en çok yapıldığı dönem olmuştur. 1980'de yaşanan bir askeri darbe daha sonrasında ekonomi politikalarında yine değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler sonrasında iktisat politikaları önceki yıllarda uygulanan ithal ikameci politikaların aksine dışa açık politikalar evrilmiştir. Dönemin iktisadi çerçevesini şekillendiren 24 Ocak 1980 kararlarının tarım kesimi üzerinde de yansımaları olmuştur. Bu kararlar ile birlikte devletin etkinliğinin azaltılması adına desteklenen ürün sayısı hızla azaltılmış, devlet tekelleri ve pek çok üründe fiyatların piyasa şartlarında oluşması adına devlet destekleri kaldırılmış ve kimyevi gübre gibi tarım girdilerinin ithalatı serbest bırakılmıştır.

1990'larda Türkiye ekonomisi küresel piyasalarla çok daha fazla iç içe geçmektedir. Küreselleşmenin hızlandığı bu dönemde tarım politikaları üzerinde artık iç aktörler kadar dış aktörlerde etkili olmaya başlamıştır. 1990'ların başında yaşanan küresel ekonomik dalgalanmalar nedeniyle de Türkiye krizlerle boğuşmak zorunda kalmış ve yaşanan gelişmeler sonunda 5 Nisan 1994'te alınan ekonomik önlemler tarım sektörünü de doğrudan etkilemiştir. Bütçe yükünün azaltılması açısından birçok ürüne uygulanan sübvansiyonlar kaldırılmış ve tarımsal kredilerin belirlenen faiz oranları piyasa düzeyine getirilmeye çalışılmıştır. Ancak yaşanan siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle tarım sektöründe uygulanan politikalar genel itibari ile yapısal önlemler içermeyen, kısa vadeli ve politik konjonktüre endeksli fiyat ağırlıklı destekleme politikaları şeklinde gelişmiştir. Fiyat desteği kapsamına alına

bitkisel ürün sayısı, 1970'li yıllarda 20 civarında iken, 1980'li yıllarda piyasa ekonomisi politikalarının etkisiyle 10'a kadar düşmüş, fakat bu rakam 1990'lı yılların başlarında tekrar 20'nin üzerine çıkmıştır.

Diğer taraftan 90'lı yılların ikinci yarısını kapsayan Yedinci BYKP'de AT'ye üyelik dışında ilk defa DTÖ'nün getirdiği hükümlere değinilmiş ve gerekli önlemlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda kamu kaynaklarının rasyonel kullanımı amacı ile desteklemelerin yapısal olarak değiştirileceği ve ürün fiyatlarına olan müdahaleler yerine çiftçilere doğrudan gelir desteği sağlanacağı burada hedef olarak yer almıştır. Aslında genel olarak 2000'li yıllarda yaşanan değişimlerin ilk çalışmalarının 90'ların ortasında ifade edilmeye başlandığı görülmektedir.

2000'li yıllara gelindiğinde ise bütçe yükü, politikaların etkinliği, hedef kitle seçimi, gelir dağılımında eşitsizlik, piyasa koşullarına karşı duyarsızlık, destekleme fiyat kararlarında siyasi tercihlerin etkinliği ve taraf olunan anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülükler gibi faktörler tarım politikalarında reformu gündeme getirmiştir. 1999 yılında IMF'ye verilen niyet mektubunda piyasa mekanizmasını bozucu, gelir dağılımını olumsuz etkileyen ve mali açıdan verimsiz olan desteklerden vazgeçileceği ve tarımsal destekleme sisteminde değişiklikler yapılacağı ifade edilmiştir. Mektupta yer alan vaatler 2001 yılında Dünya Bankası ile imzalanan TRUP'ta yer almıştır. Bu proje ile tarım sektörü serbest piyasa koşullarına uygun olarak yapılandırılmak istenmekte, bunun yanında, piyasa mekanizmasını bozucu ve sürdürülemez olan destek sisteminden küresel pazar fiyatları ile bağlantılı bir iç pazar için gerekli sistemin kurulması amaçlanmaktadır. Belirtilen amaçların açıkça ifade edildiği ilk resmi belge olması açısından TRUP ayrı bir önem taşımaktadır.

Bu proje ile birlikte piyasaya müdahaleci olan ve önemli mali yük getiren desteklerin yerine piyasaya müdahalesi daha az olan ve son dönemde dünyada da kabul gören DGD sistemine geçişin 5 yıllık süre içerisinde sağlanması hedeflenmiştir. Aynı zamanda alternatif ürün uygulaması desteklenerek arz fazlası olan ve fiyat desteğinin etkinliğini kaybettiği ürünlerden piyasada fiyatı oluşan ve arz açığı olan ürünlere çiftlerin yönlendirilmesi ve özelleştirilen tarım kooperatiflerinin

etkin çalışabilmesi için yeniden yapılanmasını sağlamak amaçlanmaktadır. 2005 yılında projenin ilk dönemi sona ermiş ve proje gözden geçirilerek uzatılmasına karar verilmiştir. Ancak yaşanan süreçte bu proje yapısal dönüşümlerden daha çok politika dönüşümlerine neden olmuş, destekleme sistemi değişmiş fakat çiftçilerin üretim yapılarının dönüştürülmesi başarılı olamamıştır.

Uygulamaya konulan DGD ödeme sisteminde ise istikrar sağlanamamış ve aynı zamanda uygulamalarda Türkiye'nin toprak mülkiyetindeki sorunlar nedeniyle sıkıntılar oluşmuştur. Arazi mülkiyeti ile üreticinin farklı olması, arazilerde yaşanan miras problemleri ve üreticilerin desteklerden faydalanmasına rağmen üretime yönelmemesi nedeniyle sistem verimli olamamıştır. Bu sebeplerden dolayı devlet öncelikle girdi desteklerini artırmış 2008 yılı itibariyle DGD sistemine son vermiştir. Ancak ortaya çıkan eleştiriler nedeniyle son verilen sistemin yerine ikama edilen alan bazlı girdi desteği ve prim desteğinin toplamı DGD ile aynı miktara tekabül etmektedir. Devlet yükselen eleştiriler sonucundan DGD sistemden vazgeçmiş, ancak toplamda verilen ödemeleri değiştirmeden desteklerde çeşitlilik yaparak bu eleştirileri azaltmak istemiştir.

Diğer taraftan tarım sektörünün devlet kontrolünden tamamıyla çıkarılarak piyasa mekanizması içinde kontrol edilmesi için KİT'lerin, kooperatiflerin ve birliklerin özerkleştirmesi üreticileri hazırlıksız yakalamıştır. Geçiş sürecinde üreticilerin tüccar karşısında elini zayıflamış, zamanında fiyat tespit edilememesi ve üreticilerin örgütlü hareket edememesi nedeniyle düşük ürün fiyatları ile karşı karşıya kalınmıştır.

Yaşanan bu gelişmeler ışığında Kırklareli'nde tarımsal işletmeler üzerinde yapılan alan çalışması ile çiftçilerin politika değişimlerine olan farkındalıkları ve genel olarak memnuniyetleri belirlenmek istenmiştir. Bu bağlamda çıkan sonuçlara baktığımızda çiftçilerin % 81,1'inin politikalardan memnun olmadığını, diğer taraftan politikalarda değişim olup olmadığı sorulduğunda ise, % 53,1 oranında katılımcının hayır cevabı verdiği görülmüştür. Diğer ifade ile katılımcıların yarısından fazlası 2000 yılı öncesine göre politikalarda bir değişim olmadığını ifade etmiştir. Araştırmanın diğer sorularına verilen cevapların yanında bu iki soru bize

göstermektedir ki çiftçilerin çoğunluğu politikalardan hoşnutsuzdur ancak % 50den fazla çiftçi ise politikaların değişiminin farkında değildir. Yapılan ki-kare testlerinin sonuçlarına baktığımızda ise özellikle genç ve yaşlı çiftçilerin daha fazla politikalardaki gelişmelere duyarsız kaldığı, orta yaş olarak ifade edebileceğimiz gruptaki çiftçilerin ise daha fazla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında alan bazlı politikaya geçişin farkında olan çiftçilerin daha fazla arazi alımı yaptığını, diğer taraftan ise politikaları takip edemeyen çiftçi grubunda ise daha fazla arazi satışı gerçekleştirildiğini görmekteyiz.

Kısaca özetlemek gerekirse, çiftçiler gelir kayıpları gibi olumsuz faktörler nedeniyle bir memnuniyetsizlik içerisindedirler. Ancak yaşanan gelişmeleri takip edememekte sadece kendilerine gösterilen şekilde evrak işlerini tamamlayarak elde ettikleri destek miktarını göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu durum, devletin uzun vadeli planlar ile tarım sektörünü yapısal olarak dönüştürme çalışmaları için engel teşkil etmektedir. Çiftçiler uzun vadeli planlardan bağımsız ve alışa geldikleri üretim kalıpları içerisinde çalışmakta, alternatif imkanlar kısıtı nedeniyle de bu alışkanlıklarını bırakamamaktadırlar. Örneğin kısa vadede tarımsal istihdamın azaltılması pek mümkün gözükmemekte ancak uzun vadede yaşlı nüfusun hayatını kaybetmesi nedeniyle üretimi bırakması sonucunda istihdamın azalacağı düşünülmektedir. Hali hazırda tarımsal işletmelerde yer alan özellikle yaşlı çiftçiler üretimi bırakma düşüncesine olumsuz yaklaşmışlar ancak ailelerinde bulunan diğer fertlerin şehir merkezlerinde alternatif işlere yöneldiğini ifade etmişlerdir.

Sonuç olarak, devletin neoliberal politikalar çerçevesinde piyasa mekanizmasını daha etkin hale getirmeye çalışan politikaları çiftçiler üzerinde refah kaybına yol açmaktadır. İşletme büyüklüklerinin artırılarak aile işletme yapısından şirket tipi işletmeye geçiş istenmesi yapısal sorunlar nedeniyle işsizlik gibi sonuçlar doğurmaktadır. Bundan dolayı devletin tarım sektörünün yapısını değiştirirken sektörler arası geçişin üzerine yoğunlaşması ve tarımdaki istihdamın sanayi veya hizmetler sektörüne geçişini iyi yönetmesi gerekmektedir.

Alınan tedbirler ve önlemlerin takip edilmesi ve çiftçilere zamanında duyurulması politika etkinliği açısından diğer önemli bir konudur. Geliştirilen

politika araçlarından yeteri kadar bilgi edinemeyen çiftçinin üretimini yeni sisteme göre ayarlaması mümkün değildir. Aynı zamanda uygulamalar devlet tarafından takip edilemediği takdir de ise kayıt dışılık veya hayali üretim gibi sorunlar ile karşılaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Acocella, Nicola: **Economic Policy in the Age of Globalisation**, New York, Cambridge University Press, 2005.

Akder, A. Halis: **Tarım Envanteri ve Alternatif Ürünler Geliştirilmesi,** İstanbul, İTO Yayınları, 2007.

Akman, M. Sait: "Doha 'Kalkınma' Turu ve DTÖ: Sorunların Açmazında Çözüm Arayışları", **Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, Ed. M. Sait Akman Şahin Yaman, TEPAV, Ankara, 2008.

Aslan, M. Hanifi: **Makro İktisat Politikası,** Bursa, , Alfa Aktüel Yayınları, 2008.

Baş, Türker: **Anket Nasıl Hazırlanır? Uygulanır? Değerlendirilir?**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2006, s. 47.

Bulmuş, İsmail: **Tarımsal Fiyat Oluşumunda Devlet Müdahalesi**, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1978.

Cesur, Özden: **Avrupa Birliği'nde Tarıma Yönelik Mali Yardımlar ve Türkiye İle Bir Karşılaştırma,** Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2004.

Çakmak Erol, Halis Akder: **DTÖ ve AB'deki Gelismeler Isıgında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı**, İstanbul, TÜSİAD, 2005.

Çakmak, Erol, v.d.: **Türkiye'de Tarım ve Gıda: Gelişmeler, Politikalar ve Öneriler,** İstanbul, TÜSİAD Yay., 2008.

Çakmak, Erol H., Haluk K. ve A. Halis Akder: **Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları Ve Türkiye** İstanbul, TÜSİAD Yay., 1999.

Çalışkan Koray and Fikret Adaman: "The Logic of Neoliberal Agricultural Reform Initiatives: Perspectives and Consequences", **Rethinking Structural Reform in Turkish Agriculture : Beyond the World Bank's Strategy,** Ed. by. Barış Karapınar v.d., New York, Nova Science Publishers, 2010, s. 87-103.

Çetin, Bahattin: **Tarım Ekonomisi**, Bursa, Dora Basım-Yayın, 2010

Çevre ve Orman: Bakanlığı **Ormancılık İstatistikleri 2009**, Ankara, TÜİK Matbaası, Mart 2011.

De Gorter, Harry: and Johan Swinnen "Political Economy of Agricultural Policy", **Handbook of Agricultural Economics: Volume 2,** Ed. By. Bruce L. Gardner and Gordon C. Rausser, Amsterdam, Elsevier Science B.V., 2002, s. 1895.

Dinler, Zeynel: **Tarım Ekonomisi**, 6. Bsk., Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2008, 277.

Doğruel, Fatma: **Tarım Destekleme Politikaları ve Sonuçları: ABD, AT ve Türkiye**, İstanbul, İTO Yay, 1993

DPT : **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994),** Ankara, DPT, 1989.

Temel Tarımsal Göstergeler, Ankara, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yay., 2008.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1995-1999), Ankara, DPT, 1989.

Eğilmez, Mahfi : **Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması,**

ve Ercan Kumcu 9. Bsk., İstanbul, Remzi Yayınevi, 2005.

Eraktan, Gülcan v.d.: **Türkiye'de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği Sistemi Ve Sonuçları**, İstanbul, İTO Yay., 2004.

Erkan, Hüsnü: **Ekonomi Politikasının Temelleri**, 2. Bsk., İzmir, Aydın Yayınevi, 1990, s.6.

EU: **Employment in Europe 2010**, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2010.

Gaytancıoğlu, Okan: **Türkiye'de ve Dünya'da Tarımsal Destekleme Politikası,** İstanbul, İTO Yay., 2009.

Gencer, Oktay, v.d.: "Endüstriyel Bitkiler-Pamuk", **Türkiye'nin Tarımsal Gücü ve Geleceği**, Ed. Ahmet Ruhi Mermut ve İbrahim Öztürk, İstanbul, MÜSİAD Yay., 2011, ss. 149-211.

Gökmen, Sabri ve: Özer Sencar "Tahıllar", **Türkiye'nin Tarımsal Gücü ve Geleceği**, Ed. Ahmet Ruhi Mermut ve İbrahim Öztürk, İstanbul, MÜSİAD Yay., 2011, ss. 87-139.

Hatipoğlu, Rüştü: "Yemeklik Tane Baklagiller", **Türkiye'nin Tarımsal Gücü ve Geleceği**, Ed. Ahmet Ruhi Mermut ve İbrahim Öztürk, İstanbul, MÜSİAD Yay., 2011, ss. 139-149.

İslamoğlu, Huricihan v.d.: Türkiye'de Tarımın Dönüşüm ve Küresel Piyasalarla Bütünleşme Süreçleri, İstanbul, TUBİTAK Proje No: 106K137, 2008.

Kazgan, Gülten: **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Tarım ve Gelişme, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Kepenek, Yakup ve: Nurhan Yentürk — **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 23. Basım, Ağustos 2010.

Kuyucuklu, Nazif: **Türkiye İktisadı,** İstanbul, Filiz Kitabevi, 1993.

Maswood, S. Javed: **The South in International Economic Regimes Whose Globalization?,** Hampshire, Palgrave Macmillan, 2006.

Mermut, Ahmet Ruhi: "Türkiye'nin Toprak ve Su Kaynakları ve Tarımsal Desenleri", **Türkiye'nin Tarımsal Gücü ve Geleceği**, Ed. Ahmet Ruhi Mermut ve İbrahim Öztürk, İstanbul, MÜSİAD Yay., 2011, s. 59.

Miran, Bülent: "Tarımsal Yapı ve Üretim", **Türkiye'de Tarım",** Ed. Fahri Yavuz, Ankara, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yay., 2005, s. 22.

Orhan**,** Osman Z.: **Türkiye'de Tarımsal Destekleme ve Taban Fiyatları Politikası,** İstanbul, İTO Yay., 1999.

Ortaç, Rifat v.d.: **Türkiye'de Uygulanan Tarımsal Fiyatlama Politikaları**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2006.

Owen, Roger ve: Şevket Pamuk — **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi,** Çev. Ayşe Edirne, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002.

Öniş, Ziya: **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, İstanbul, Boğaziçi University Press, 1998.

ÖNİŞ Ziya ve Koray Mutlu: "Ulusal, Bölgesel ve Küresel Dengelerin Kıskacında Bir Ülke: Avrupa Birliği Yolunda Türkiye ve Doha Kalkınma Müzakereleri", **Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, Ed. M. Sait Akman Şahin Yaman, TEPAV, Ankara, 2008.

Özgüven, Ali: **Tarım Ekonomisi ve Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası,** İstanbul, Filiz Kitabevi, 3. Bsk., 1997.

Saçlı, Yurdagül: **AB'ye Uyum Sürecinde Hayvancılık Sektörünün Dönüşüm İhtiyacı**, DPT Uzmanlık Tezleri, Ankara, DPT Yay. 2007.

SAK, Güven: "Önsöz", **Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye**, Ed. M. Sait Akman Şahin Yaman, TEPAV, Ankara, 2008.

Savaş, Vural Fuat: **Politik İktisat,** Tıpkı 6. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2008.

Serin, Vildan vd.: **İstihdam Perspektifinde AB Sürecinde Türk Tarımının Genel Sorunları ve Çözüm Önerileri,** İstanbul, İTO Yayınları, 2007.

Seyidoğlu, Halil: **Uluslararası İktisat**, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2007.

Şahin, M. Yurdal: **Ülkemizde Tarım Sektörünün Yeri, Önemi ve Sektöre İlişkin Teşvik Uygulamaları,** Ankara, Hazine Müsteşarlığı Yay., 2002.

Şahinöz, Ahmet, v.d.: **Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikası Aracı Olarak Fark Ödeme Sistemi'nin**

Uygulanabilirliğinin Tartışılması ve Sistemin İktisadi Analizi, Ankara, TEAE, 2007.

Tanrıvermiş, Harun: "Tarımda Sosyal Politikalar", **Türkiye'de Tarım,** Ed. Fahri Yavuz, Ankara, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yay., 2005.

Taylor, Ian: "The Periphery Strikes Back: The G20 at the WTO", **The WTO after Hong Kong: Progress in, and Prospects for, the Doha Development Agenda**, ed. D. Lee ve R. Wilkinson, Londra ve New York: Routledge, 2007, s. 155-158.

Tezel, Yahya S.: **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950),** Ankara, Yurt Yay., 1982.

TÜİK: **İstatistik Göstergeler 1923-2009**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2010

Tuna, Yusuf: **Tarımda Verimlilik Artışının: Ekonomik Sonuçları, Türkiye ile ilgili Bir Değerlendirme**, Ankara, MPM Yay., 1993.

Türkbal, Aydın: **Mikroiktisat**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1997.

Uludağ, İlhan ve: Erişah Arıcan **Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)**, 2. Basım, İstanbul, Der Yayınları, 2003.

Ulukan, Umut: **Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği,** İstanbul, SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı Yay., 2009.

Uzunoğlu, Sadi v.d.: **Tarım Kesiminde Yeniden Yapılanma,** İstanbul, İTO Yay., 2000.

Wilkinson, Rorden: **The WTO: Crisis and the Governance of Global Trade**, Londra ve New York: Routledge, 2006.

Venn, J. A.: **The Foundations Of Agricultural Economics,** London, Cambridge Press, 1933, s. 3.

Yavuz, Fahri: "Tarım Politikası", **Türkiye'de Tarım,** Ed. Fahri Yavuz, Ankara, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yay., 2005, s. 43-68.

Yenal, Oktay: **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2010.

Yeni, Rahim ve Celile Özçiçek Dölekoğlu: **Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri**, Ankara, TEAE Yayınları, Yayın no:98, 2003.

SÜRELİ YAYINLAR:

Acar, Mustafa : ve Erdem Bulut "Türkiye'de Ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında Son Gelişmeler", **S. Ü. İİBF, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 11, S. 17, Nisan 2009, s. 1-19.

Arıcı, İsmet ve Müge Kirmikli: "Türkiye'de Tarımın Yapısal Sorunları", **İktisat Dergisi**, Sayı: 477, s. 32-34.

Aydemir, Cahit : ve Murat Pıçak "GAP Bölgesinde Hayvancılığın Gelişimi ve Türkiye İçindeki Konumu", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,** C. 6 No:22, Güz 2007, s. 13-37.

Benek, Sedat: "Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'deki Tarımsal İşletmelerin Günümüzdeki Durumu",

Marmara Coğrafya Dergisi, S. 15, Ocak 2007, s. 191-206.

Bor, Özgür: "Doğrudan Gelir Desteği Sistemi Sonrasına Bir Bakış", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,** No: 9, 2005, s. 33-51.

Dernek, Zeynep: "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler", **Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2006, s. 1-12.

Ezekiel, Mordecai: "The Cobweb Theorem", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 52, No. 2, February, 1938, pp. 255-280.

Gül, U. v.d.: "Alternatif Ürün Projesi Kapsamında Tütün ve Bazı Ürünler Arasında Kârlılık Karşılaştırmaları", **Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi**, 2009, C. 6, S. 3, s. 215-226.

Kaldor, Nicholas: "A Classificatory Note on the Determinateness of Equilibrium", **The Review of Economic Studies**, Vol. 1, No. 2, February 1934, pp. 122-136.

Kandemir, Orhan: "Tarımsal Destekleme Politikalarının Kırsal Kalkınmaya Etkisi", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, C. 3, No 1, 2011, s. 103-113.

Koçtürk, O. Murat: "Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları", **Tarım Ekonomisi Dergisi,** C. 15, S. 2, 2008, s. 45-54.

MOORE, Michael O.: "Antidumping Reform In the WTO: a Pessimistic Appraisal", **Pacific Economic Review**, Vol:12, No: 3, 2007, s. 357–379.

ÖNİŞ Z. ve K. Mutlu, "WTO at the End of its First Decade: The Political Economy of Asymmetric Interdependence", **Journal of International Trade and Diplomacy**, Vol:1, No:1, 2007, s. 57-89.

Özçelik, Özer ve: Güner Tuncer "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, S. 1, Haziran 2007, s. 253-266.

Övgün, Barış: "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Bir Çıkmaz: Politika Transferi Açısından Tarım Sorunu", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi,** C. 9, S. 1, 2010, s. 91-103.

ÖZKAN, M: Selçuk ve: Abidin TEMİZER "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık" **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 2, S. 9, 2009, s. 319-325.

Strange, Susan: "States, Firms and Diplomacy", **International Affairs**, Vol. 68, No. 1, 1992, s. 1-15.

Tan, Sibel: "Tarım Reformu Uygulama Projesi" Kapsamında Kırsal Kalkınma Projeleri: Çanakkale İli Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı Örneği", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi,** C. 4, S. 2, Aralık 2009, s. 51-64.

Teoman, Özgür ve: Selim Çağatay "Dünya Ticaret Örgütü Kısıtları Kapsamında Tarımda Fark Ödeme Desteği Ve Türkiye İçin Transfer Etkinliği Uygulaması", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,** S. 15, 2008, s. 87-110.

Teoman, Özgür: "Türkiye Tarımında Kapitalist Dönüşüm Tartışmalarına Bir Katkı", **Gazi Üniversitesi İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 3, Kış 2001, s. 41-60.

Topçu, Betül Altay ve Emine Bilgili: "Avrupa Birligi'ne Üyelik Sürecinde Türk Tarımı Ve Türk Tarımının Ortak Tarım Politikası'na Uyumu", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 30, Ocak-Haziran 2008, s. 275-308.

Topuz, Hüseyin: "Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 12, S. 3, 2007, s.377-390.

Vural, Hasan ve: Halil Fidan "Türkiye'de Hayvansal Üretim ve Hayvancılık İşletmelerinin Özellikleri", **Tarım Ekonomisi Dergisi**, C. 13, N. 2, 2007, s. 49-49.

Yalçınkaya, Neslihan, v.d.: "Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi", **Yönetim ve Ekonomi**, C. 13, S. 2, s. 97-118.

YAPAR, Sinem: "Türkiye'de Tarımsal Ekonomi Ve "Desteklememe" Politikasının Bir Aracı Olarak Doğrudan Gelir Desteği Sistemi", **Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 5, S. 2, Aralık 2005, s. 21-37.

Yavuz, Fahri: "Türkiye'de Tarım Politikası", **Atatürk Üniv. Ziraat Fak. Dergisi,** S. 31, 2000, s. 9-22.

DİĞER KAYNAKLAR:

Abay, Canan v.d. : "Türkiye'de Tarım Politikalarında Değişim", (Çevrimiçi)http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/1ce689121e39821_ek.pdf?tipi=14&sube=, 15.08.2011.

Asan, Ünal: Ormancılık Sektörü Mevcut Durum Değerlendirmesi Raporu, (Çevrimiçi) http://www.iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/Ormancilik%20Sektoru%20Mevcut%20Durum%20Degerlendirmesi%20Raporu.pdf 08.06.2011.

Avrupa Komisyonu: " AB Ortak Tarım Politikası" (Çevrimiçi) http://www.avrupa.info.tr/Files//File/PressPacks/AgricultureFair/otp.pdf, 28.09.2011.

Babacan, Aziz: "Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi", (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3105/gelirode.pdf, 18.08.2011.

Bağımsız Sosyal Bilimciler: "Derinleşen Küresel Kriz Ve Türkiye Ekonomisine Yansımaları: Ücretli Emek Ve Sermaye" (Çevrimiçi) http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2011.pdf, 20.08.2011.

Börekçi, Tarık: "Tarımsal Desteklemeler" (Çevrimiçi) http://www.baka.org.tr/uploads/1595tarimsaldesteklemeler-temmuz2011-tb.pdf, 22.08.2011

Doğan, Çağrı: "AB Balıkçılık Politikası Ve Türkiye'nin Uyum Surecindeki Durumu" (Çevrimiçi) http://www.izto.org.tr/nr/rdonlyres/271e2928-83d9-49bd-ab01-4d1cf9767a75/16698/abbalikcilik.pdf, 09.06.2011.

DPT : "1. Beş Yıllık Kalkınma Planı" (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/plan1.pdf, 06.09.2011.

"Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu" (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3545/oik666.pdf, 08.08.2011.

"Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2011 Yılı Programı" (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr, 18.08.2011.

"Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013" (Çevrimiçi) ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf, 12.07.2011.

"Dokuzuncu Kalkınma Planı Ormancılık Özel İhtisas Raporu", (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3044/oik665.pdf, 08.06.2011.

"Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2003 Yılı Programı" (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2003.pdf, 18.08.2011.

"Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2004 Yılı Programı" (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2004.pdf, 18.08.2011.

"Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2010 Yılı Programı" (Çevrimiçi) ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf, 18.08.2011.

"Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu ", (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/tarim/oik534.pdf, 16.08.2011.

"Ekonomik ve Sosyal Göstergeler" (Çevrimiçi) http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=A2D72737189B2352663AF614EDEE804E7FC8EC4BC3D9F63C0F2BC808111449B9, 09.05.2011

DSİ: "Toprak ve Su Kaynakları", (Çevrimiçi) http://www2.dsi.gov.tr/topraksu.htm 12.05.2011

DTM: Dış Ticaret İstatistikleri, (Çevrimiçi) http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/IstatistikDb/eko03.xls, 11.05.2011

"DTÖ ile Koordinasyon Kurulu V. Toplantısı", (Çevrimiçi), http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/CokTarafliAnlasmaDb/KitapcikNisan2006.doc, s.20. Erişim tarihi: 24.11.2009

"DTÖ IV. Bakanlar Konferansı", (Çevrimiçi), http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=162&icerikID=264&dil=TR, 14.12.2009.

"GATT Sistemi - Temel İlkeler", (Çevrimiçi), http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=194&icerikID=293&dil=TR, 20.11.2009.

Eraktan, Gülcan "Destekleme Sisteminde Değişim" (Çevrimiçi) http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/250c59336b505ed_ek.pdf?tipi=14&sube=, 18.08.2011.

Eraktan, Gülcan ve Necat Ören: " AB Ortak Tarım Politikası, Reform Süreci Ve Türkiye'ye Etkileri" (Çevrimiçi) http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/9beb1e831faf6aaiek.pdf?tipi=14&sube=.

Eurostat: Agricultural statistics Data 1995-2005, (Çevrimiçi) http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-ED-07-001/EN/KS-ED-07-001-EN.PDF, 09.05.2011

FAO: "Summary of World Food and Agricultural Statistics", (Çevrimiçi) http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/documents/publications_studies/publications/sumfas_en_web_2009.pdf, 09.05.2011

"Food And Agricultural Commodities Production" (Çevrimiçi) http://faostat.fao.org/DesktopDefault.aspx?PageID=339&lang=en&country=223 30.05.2011

FERGUSON, Ian. F.: "The World Trade Organization: Background and Issues, Congressional Research Service", (Çevrimiçi) http://www.nationalaglawcenter.org/assets/crs/98-928.pdf.

İmga, Kürsad: "Avrupa Birligi'nde Balıkçılık Faaliyetlerinin Desteklenmesi Ve Bu Perspektifte Türkiye'deki Uygulamaların İncelenmesi" (Çevrimiçi) http://diabk.tarim.gov.tr/Kursad%20Tez.pdf 09.06.2011.

İKV: "Avrupa Birliğinin Ortak Tarım Politikası", (Çevrimiçi) http://www.ikv.org.tr/pdfs/0b08abbf.pdf, 28.09.2011.

"Avrupa Birliğinin Ortak Tarım Politikası", (Çevrimiçi) http://www.ikv.org.tr/pdfs/0b08abbf.pdf, 28.09.2011.

İTO: "Türkiye'nin Tarım Ve Hayvancılık Alanındaki Yapısal Analizi" (Çevrimiçi) http://www.ito.org.tr/wps/wcm/connect/79b83500453ea7999c04ff0dce30bdf8/T%C3%9CRK%C4%B0YE%27N%C4%B0N_TARIM_VE_HAYVANCILIK_ALANINDAK%C4%B0_YAPISAL_ANAL%C4%B0Z%C4%B0.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=79b83500453ea7999c04ff0dce30bdf8, 08.06.2011.

Kamuda Stratejik: Yönetim "Tarım Stratejisi (2006-2010)" (Çevrimiçi) http://www.sp.gov.tr/documents/TarimStrateji.pdf, 08.08.2011.

Karaca, Ali v.d: "Türkiye'de Tarım Sigortaları Uygulamaları", (Çevrimiçi) www.zmo.org.tr/resimler/ekler/28ac9c427302b7a_ek.pdf, 22.08.2011.

Kıymaz, Taylan: "Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Temel Ürünlerde (Hububat, Şeker ve Süt) Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikaları ve Bunların Hammadde Temini Açısından Gıda Sanayiine Etkileri" (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/gida/ab/kiymazt/hammadde.pdf, 08.08.2011.

KONUKCU, Mustafa: "Ormanlar ve Ormancılığımız: Faydaları, İstatistikî Gerçekler, Anayasa, Kalkınma Planları, Hükümet Programları ve Yıllık Programlarda Ormancılık", (Çevrimiçi) http://ekutup.dpt.gov.tr/ormancil/konukcum/ormancil.pdf, 08.06.2011.

OECD: " Total Support Estimate" (Çevrimiçi) http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=2722, 18.08.2011.

"Labour Force Statistics 1989-2009", (Çevrimiçi) http://dx.doi.org/10.1787/lfs-2010-en-fr, 12.07.2011.

"Producer Support Estımate (PSE)" (Çevrimiçi) http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=2150 18.08.2011.

OECD, "Statatistics" (Çevrimiçi) http://stats.oecd.org/index.aspx?r=885597, 14.08.2011.

Özkaya, Tayfun v.d.: "Türkiye Tarım Ekonomisinin 1980-2002 Dönemindeki Gelişimi" (Çevrimiçi) http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/99d193b66a65429_ek.pdf?tipi=14&sube=, 07.09.2011.

Sayın, Cengiz: "Cumhuriyetten Günümüze Tarım Ürünleri Dış Ticaretindeki Gelişmeler" (Çevrimiçi) www.cengizsayin.com/YAYINLAR/DIS_TICARET_(IZMIR).pdf, 15.08.2011.

Sobutay, Tülay: "Fındık Sektör Araştırması" (Çevrimiçi) http://www.ito.org.tr/Dokuman/Sektor/1-33.pdf, 01.06.2011

Şengül, Haydar v.d.: "Tarımsal Girdi Kullanımı ve Politikaları" (Çevrimiçi) www.zmo.org.tr/resimler/ekler/7bdb0e100275600_ek.pdf, 20.08.2011.

Tarım ve Köyişleri: "Birim Faaliyetleri: ÇAYKUR" (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/Files/BirimFaliyetleri/caykur.pdf, 22.08.2011 s. 3.

"Çevre Amaçlı Tarımsal Arazilerin Korunması Programını Tercih Eden Üreticilerin Desteklenmesine Ve Bu Üreticilere Teknik Yardım Sağlanmasına Dair Yönetmelik" (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/Files/Files/Yonetmelikler/cevre_amacli_tarimsal_arazilerin_korunmasi.pdf, 21.08.2011

"Çiftlik Muhasebe Veri Ağı", (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/Duyurular,haber_Detayli_Gosterim.html?NewsID=669, 22.08.2011

"Kırsal Kalkınma Planı (2010-2013)" (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/Files/KirsalKalkinma/KirsalKalkinmaPlani.pdf, 09.08.2011.

Osmanlı'dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri, (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/TurkiyedeTarim,Osmanlida_Tarim.html, 09.05.2011

"Patates Siğili Görülen Alanlarda Uygulanacak Desteğe İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı Uygulama Tebliği" (Çevrimiçi) http://www.turktob.org.tr/pdf/tebligler/15.pdf, 22.08.2011

"Tarım Reformu Uygulama Projesi" (Çevrimiçi) www.tarim.gov.tr/Files/Files/e_kutuphane/ARIP-nihai-CYP%5B1%5D.doc 18.08.2011.

"Tarım Stratejisi (2010-2014), (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/Files/duyurular/SGB/SGB_260510/SPTasarimliBaski28042010.pdf, 08.08.2011

"Tarımsal Girdi ve Destekler" (Çevrimiçi) http://tarimsurasi.tarim.gov.tr/7.komisyon.pdf, 22.08.2011.

"Tarımsal Üretim" (Çevrimiçi) http://www.tarim.gov.tr/E_kutuphane,Tarim_Sektoru_Tarimsal.html 30.05.2011

"Tarımsal Yapıda Değişme ve Gelişmeler", (Çevrimiçi) http://tarimsurasi.tarim.gov.tr/2.komisyon.pdf, 16.11.2008.

"Yurtiçi Sertifikalı Tohum Kullanımı Desteklemesi Hakkında Tebliğ" (Çevrimiçi) http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100514-18.htm, 20.08.2011.

TEAE: Ekonomik Göstergelerle Türkiye'de Tarım 2008, (Çevrimiçi) http://www.aeri.org.tr/resimler/113239038_176-Tarim2008.pdf, 09.05.2011

TKDK: "IPARD Programı", (Çevrimiçi) http://www.tkdk.gov.tr, 09.08.2011.

TÜİK: "Bitkisel Üretim İstatistikleri" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul, 27.05.2011

"Bitkisel Üretim İstatistikleri", (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8470 01.06.2011

"Bitkisel Ürün Denge Tabloları; Meyveler, Sert Kabuklular ve İçecek Bitkileri" (Çevrimiçi)

http://www.TÜİK.gov.tr/ZipGetir.do?id=8509&class=onceki, 04.06.2011.

"Bitkisel Ürün Denge Tabloları; Sebzeler" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/ZipGetir.do?id=8498&class=onceki, 04.06.2011.

"Bitkisel Ürün Fiyatları ve Üretim Değeri" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/ZipGetir.do?id=8489&class=onceki 01.06.2011

"Bitkisel ve Hayvansal Üretim Değerleri" (Çevrimiçi) www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1311, 05.06.2011.

"Hayvancılık İstatistikleri", (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=46&ust_id=13, 02.06.2011.

"Hayvansal Üretim Değerleri" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6256&tb_id=4, 05.06.2011.

"Hayvansal Üretim İstatistikleri" (Çevrimiçi) www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=685, 05.06.2011.

"İktisadi Faaliyet Kollarına Göre İstihdam" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1184, http://www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1185, http://www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=573,

http://www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=546, 12.07.2011

"İşletmelerin, ekonomik büyüklüklerine ve tipoloji sınıflamasına göre dağılımı (yatay)" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1049 25.05.2011

"Su Ürünleri İstatistikleri" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=47&ust_id=13 09.06.2011

"Tarım ve Orman Alanları", (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=53 26.05.2011.

TÜİK: "Bitkisel Ürün Dengeleri, Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler" (Çevrimiçi) http://www.TÜİK.gov.tr/ZipGetir.do?id=8490&class=onceki, 04.06.2011.

World Bank: "Implementation Completion And Results Report" (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2009/12/16/000333038_20091216230906/Rendered/PDF/ICR11550P070281C0Disclosed012115191.pdf, 18.08.2011.

WTO: "Overview: a Navigational Guide", (Çevrimiçi), http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm1_e.htm, 13.11.2009.

"The Doha Agenda", (Çevrimiçi), http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/doha1_e.htm, 14.12.2009.

"The GATT Years: From Havana to Marrakes", (Çevrimiçi), http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact4_e.htm, 13.11.2009.

"The Uruguay Round", (Çevrimiçi), http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact5_e.htm, 13.11.2009.

"What is the World Trade Organization?", (Çevrimiçi), http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact1_e.htm, 13.11.2009.

"World Trade Report 2008: Trade in a Globalizing World", (Çevrimiçi), www.wto.org/english/res_e/booksp_e/...e/world_trade_report08_e.pdf, 03.12.2009.

Yener, M. Cüneyt v.d.: "Tarımsal Destekleme Politikalarının Değerlendirilmesi: Alternatif Model", (Çevrimiçi) http://www.hazine.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Hazine%20Web/Arastirma%20Yayin/Ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20%20Uzmanl%C4%B1k%20Tezleri/Ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20%C4%B0nceleme%20Dizisi/09%20%20Tar%C4%B1msal%20Destekleme%20Politikalar%C4%B1n%C4%B1n%20De%C4%9Ferlendirilmesi%20Alternatif%20Model/arinc09-01.pdf , 16.08.2011.

Yıldırım, Ali Ekber: "Tarımda Havza Devrimi" (Çevrimiçi) http://www.tusedad.org/incelemeayrinti.asp?Kod=36

ZMO: "Tarımda Risk Yönetimi Ve Tarım Sigortaları", (Çevrimiçi) http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/3a115cbd6f47889_ek.pdf?tipi=14&sube= , 09.08.2011.